

DE VERBREIDING
VAN DE
UU-UITSPRAAK VOOR WESTGERMAANSCH û
IN ZUID-OOST-NEDERLAND

MET BIJBEHOORENDEN ATLAS MET
ISOGLOSSENKAARTJES

W. A. F. JANSSEN

DE VERBREIDING VAN DE UU-UITSPRAAK
VOOR WESTGERMAANSCH \ddot{u} IN ZUID-OOST-NEDERLAND

PROMOTOR : PROF. DR. JAC. VAN GINNEKEN

DE VERBREIDING VAN DE UU-UITSPRAAK VOOR WESTGERMAANSCH û IN ZUID-OOST-NEDERLAND

MET BIJBEHOORENDEN ATLAS MET
ISOGLOSSENKAARTJES

ACADEMISCH PROEFSCHRIFT

TER VERKRIJGING VAN DEN GRAAD VAN
DOCTOR IN DE LETTEREN EN WIJSBEGEERTE
AAN DE R. K. UNIVERSITEIT TE NIJMEGEN, OP
GEZAG VAN DEN WAARNEMENDEN RECTOR
MAGNIFICUS DR. TH. BAADER, HOOGLEE-
RAAR IN DE FACULTEIT DER LETTEREN EN
WIJSBEGEERTE, VOLGENS BESLUIT VAN DEN
ACADEMISCHEN SENAAT IN HET OPENBAAR
TE VERDEDIGEN OP WOENSDAG 8 OCTOBER
1941 DES NAMIDDAGS OM 3 UUR

DOOR

WILLEM ADRIAAN FRANCISCUS JANSSEN
GEBOREN TE VENRAY

1941

UITGEVERS-MIJ. GEBRS. VAN AELST (E. VAN AELST) MAASTRICHT

Aan mijne ouders.

Aan mijne vrouw.

INHOUD.

	Blz.
Voorwoord	IX
Lijst van de voornaamste afkortingen	XIII
Lijst van de voornaamste geraadpleegde werken	XIV
Phonetische teekens	XVI
EERSTE DEEL: Dr. G. Kloeke's bewijsvoering voor een 16e en 17e eeuwse Hollandsche uu-expansie faalt voor Zuid- Oost-Nederland	1
Inleiding	3
HOOFDSTUK I. Aard der bewijsvoering van Dr. Kloeke	9
HOOFDSTUK II. Ouderdom der <i>uu</i> voor <i>wgm. û</i> in het Gel- dersch-Limburgsche <i>muus-huus</i> -gebied	12
HOOFDSTUK III. De historische bewijzen voor Hollandsche taalinvoer in het Land van Cuyk	20
HOOFDSTUK IV. De beteekenis van de <i>huus-hoes</i> - en <i>muus</i> - <i>moes</i> -grens getoetst aan andere <i>uu-oe</i> -isoglossen	40
A. De <i>muus-moes</i> -grens heeft in Z.-O.-Nederland niet de betee- kenis, die Dr. Kloeke er aan blijkt te hechten	42
B. De <i>huus-hoes</i> -grens geeft niet „de <i>û</i> > <i>uu</i> “-ontwikkeling in haar grootste geografische uitgestrektheid aan	59
HOOFDSTUK V. De waarde van Dr. G. Kloeke's <i>huus-muus</i> - argument	69
A. De consequenties van Dr. Kloeke's verklaring voor het verschil tusschen het <i>huus</i> - en het <i>muus</i> -gebied, strooken in vele ge- vallen niet met de feiten	70
B. Door het frequente gebruik van een woord wordt klanksubsti- tutie onder invloed van vreemde dialecten gewoonlijk meer tegengehouden dan bevorderd	79
Woorden met opvallend <i>uu</i> -vocalisme te Venlo	84

VIII

	Blz.
HOOFDSTUK VI. De <i>uu-oe</i> -isoglossen in Oost-Gelderland	90
A. De <i>muus-moes</i> -lijn als dialectgrens	90
B. De <i>huus-hoes</i> -lijn als dialectgrens	92
C. De uitgebreidheid van het <i>uu</i> -gebied van verschillende woorden in verband met hun gebruiksfrequentie	100
D. Dr. Kloeke's historische interpretatie van de <i>uu</i> -verbreiding in Gelderland en het Land van Kleef	105
HOOFDSTUK VII. Samenvatting en conclusies	114
Woordregister	121
Register van plaats-, gewest- en provincienamen	123

INHOUD VAN HET ATLASJE.

Bij de kaarten	1
Kaartje met gemeente-grenzen	4
Alfabetische lijst der in kaart gebrachte woorden	5
Kaart I-XXI, met aantekeningen	6-48

VOORWOORD.

Een vraagstuk der historische klankleer van het Nederlandsch, dat reeds veler belangstelling heeft getrokken, is de wordingsgeschiedenis van den *ui*-klank. In de meeste gevallen gaat deze *ui* terug op een wgm. *û*, die echter eerst „spontaan” tot *uu* werd en vervolgens diftongeerde tot *ui*. De z.g. „spontane” verandering van *û* (uitspraak *ōē*) in *uu* komt niet slechts voor in Nederlandsche, doch o.a. eveneens in de meeste Fransche dialecten, waar Lat. *û* tot *uu* geworden is (bijv. *lûna*-lune, *dûrus*-dur).

Over de diepere oorzaken van deze, wellicht in de eerste eeuwen onzer jaartelling begonnen, *uu*-wording van de *û* bestaan verschillende opvattingen¹⁾, waar ik voorloopig echter niet nader op inga. Het staat evenwel vast, dat deze palataliseering op ons taalgebied niet overal of op vele plaatsen tegelijk is begonnen, doch dat ze zich vanuit één centrum (of: enkele centra) over een groot gebied heeft verbreid. Het directe doel van mijn studie is nu, een bijdrage te leveren tot de verbreidingsgeschiedenis der *uu*-uitspraak voor wgm. *û* in Nederland; het meer verwijderde doel is, om door een nauwgezette bestudeering van deze *uu*-verbreiding ook eenig licht te werpen op de diepere oorzaken van de palataliseering van *û* tot *uu*.

Het is de groote verdienste van Prof. G. Kloeke, dat hij voor Noord- en Zuid-Nederland en voor de Duitsche grensstreken in kaart heeft gebracht, welke gebieden voor wgm. *û* tamelijk geregeld *uu*-, welke tamelijk geregeld *oe*- en welke *uu*- en *oe*-uitspraak door elkaar hebben; hij deed dit met behulp van grootendeels door hem zelf verzamelde gegevens omtrent de woorden „muis” en „huis”²⁾. Met de verklaring, die Prof. Kloeke, aan de hand van zijn mooie muis-huis-kaart, van de verbreiding der *uu*-uitspraak in de Nederlandsche dialecten geeft, kan ik echter niet accoord gaan. Vandaar dat het

¹⁾ Zie hierover Schönfeld: Historiese Grammatika van het Nederlands.⁸ 1932. blz. 262, aant. 63.

²⁾ Dr. G. Kloeke: De Hollandsche expansie in de zestiende en zeventiende eeuw en haar weerspiegeling in de hedendaagsche Nederlandsche dialecten. 1927 (met bijgevoegde muis-huis-kaart).

eerste deel van mijn studie bestaat uit een uitvoerige weerlegging der argumenten van Kloeke.

Naar ik meen heb ik mij hierbij vrijwel geheel onthouden van „kleine” critiek op diens werk; echter heb ik een nieuw en zelfstandig onderzoek ingesteld, waarna het niet moeilijk viel, het onhoudbare van zijn meening aan te toonen. Naast „kritiek” op Kloeke’s werk, vindt men hier dus ook, en vooral, „verder onderzoek”: het oordeel van Prof. C. de Vooy over het genoemde boek van Kloeke, wordt hiermee dus wel ten volle bevestigd ³⁾). En daar ik voor mijn tegenbetoog de dialectgeografische methode gebruik, kan ik Prof. Kloeke onmiddellijk geruststellen, dat ik geenszins plannen heb „het, nog o zoo teere, plantje der Noordnederlandsche dialectgeographie” in gevaar te brengen ⁴⁾).

Wat ik echter wél in gevaar hoop te brengen, is de door dialectgeografen nog te veel toegepaste methode om betreffende een taalverschijnsel gewichtige conclusies te trekken uit het dialectgeografische beeld van een of een paar toevallige st e e k w o o r d e n. Immers, wat bevat de muis-huis-kaart van Kloeke meer dan het dialectgeografische beeld van slechts twee woorden en nog wel alleen maar in hun singularis-vorm en voorzoover ze geen diftongearing hebben ondergaan? En toch legt Kloeke er bij herhaling den nadruk op, dat de hoofdzaak van zijn boek de k a a r t is, waarin men het grootste deel van den „bewijslast” vindt. Maar is deze kaart van twee woorden wel voldoende om daarop een boek met zoo v é r - strekkende conclusies te doen berusten? — Nu zal Kloeke bij de interpretatie van zijn kaart wel wat uitgebreider materiaal hebben gebruikt dan alleen dat van „muis” en „huis”; echter blijkt nergens dat hij voor geheel Oost-Nederland over voldoende betrouwbaar materiaal heeft beschikt.

Meer dan eenige andere linguistische school, zal wellicht de dialectgeografische in staat zijn om de taalwetenschap vooruit te brengen, maar dan mag zij geen massa’s materiaal onbekend en ongebruikt laten door slechts met s t e e k w o o r d e n te opereeren. De taak moet aanvaard worden zooals ze is, al zal dit soms moeilijk zijn. Door zich die taak willekeurig te verlichten benadeelt men de wetenschap en straft men zich zelf met een moeizaam getob om uit schaarsche gegevens scherpzinnige conclusies te trekken, die na een enkel breeder onderzoek wellicht alle weersproken moeten worden.

³⁾ Volgens het oordeel van Prof. C. de Vooy prikkelt Kloeke’s boek „De Hollandsche Expansie” tot verder onderzoek, maar ook tot kritiek. De Nieuwe Taalgids XXI. 1927. blz. 264.

⁴⁾ Vergelijk Leuvense Bijdragen XXV. 1933. blz. 99.

Moge mijn studie ertoe bijdragen om velen van de juistheid van het hier gegeven oordeel te overtuigen.

Gaarne betuig ik hier mijn dank aan Prof. Dr. Jac. van Ginneken S.J. en aan allen, die door bereidwillige hulpverlening het ontstaan van dit werk mogelijk maakten.

Allereerst denk ik hierbij aan degenen — wier namen alle te vermelden niet doenbaar is — die zoo vriendelijk waren mij, hetzij mondeling, hetzij schriftelijk, de noodige dialectgegevens te verschaffen.

Voorts ben ik veel dank verschuldigd aan den bibliothecaris Dr. A. Kessen en aan de ambtenaren der Gemeentelijke bibliotheek van Maastricht, op wier bereidwillige hulp ik nimmer vergeefs een beroep deed. Ook van de beambten der Universiteitsbibliotheek van Nijmegen heb ik steeds veel voorkomendheid ondervonden.

Een bijzonder woord van dank aan mijn oom, den heer M. van de Poel en aan mijn vriend Pater Dr. Sergius Emonds O.F.M., beiden te Venray, wier hulp en hartelijk medeleven met mijn studie mij over menige moeilijkheid heeft heengeholpen. Van Mgr. Dr. P. J. M. van Gils te Roermond mocht ik eveneens menig blijk van oprechte belangstelling ontvangen, hetgeen ik ten zeerste heb gewaardeerd.

Tenslotte betuig ik mijn erkentelijkheid aan de „Vereeniging tot het bevorderen van de beoefening der wetenschap onder de Katholieken in Nederland” en aan het „Dr. van Gils-fonds”, die door hun belangrijken financiële steun meehielpen de uitgave van mijn werk te verwezenlijken.

LIJST VAN DE VOORNAAMSTE AFKORTINGEN.

D.D.G.	= Deutsche Dialektgeographie. Berichte und Studien über G. W e n k e r s Sprachatlas des Deutschen Reichs, herausgegeben von F e r d i n a n d W r e d e. Marburg 1908 vlg.
Expansie	= Dr. G. Kloeke : De Hollandsche expansie in de zestiende en zeventiende eeuw en haar weerspiegeling in de hedendaagsche Nederlandsche dialecten. 's Gravenhage 1927.
Leuv. Bijdr.	= Leuvensche Bijdragen op het gebied van de Germaansche philologie en in 't bijzonder van de Nederlandsche dialectkunde. 1896 vlg.
N.T.	= De Nieuwe Taalgids, onder redactie van J. Koopmans en C. de Vooy. Groningen 1907 vlg.
O.T.	= Onze Taaltuin. Maandblad voor de wetenschap der taal als volksuiting, nationale cultuurschat en instrument voor schoone kunst, onder hoofdredactie van J. van Ginneken. Rotterdam 1932-1937, Maastricht 1937 vlg.
P.B.B.	= Paul-Braune's Beiträge zur Geschichte der deutschen Sprache und Literatur. Halle 1874 vlg.
L.v.C. of L.v.Cuyk	= Land van Cuyk.
N.Limb.	= Noord-Limburg.
Noordlimb.	= Noordlimburgsch.
O.Gelderl.	= Oost-Gelderland.
Oostgeld.	= Oostgeldersch.

LIJST VAN DE VOORNAAMSTE GERAADPLEEGDE WERKEN.

- A. van der Aa: Aardrijkskundig woordenboek der Nederlanden. Gorinchem 1839 vlg.
- M. Bruyel: Het dialect van Elten-Bergh. Utrecht 1901.
- (J. de la Court): De meest voorkomende woorden en woordcombinaties in het Nederlandsch. Verslag van een onderzoek in opdracht van het Departement van Onderwijs en Eeredienst. Batavia 1937.
- Th. Dorren: Woordenlijst uit het Valkenburgsch plat.² Valkenburg 1928.
- K. Fokkema: Het Stadfries. Een bijdrage tot de geschiedenis en de grammatica van het dialect van Leeuwarden. Assen 1937.
- J. Franck: Mittelniederländische Grammatik.² Leipzig 1910.
- Th. Frings-J. van Ginneken: Zur Geschichte des Niederfränkischen in Limburg. Zeitschrift für Deutsche Mundarten. 1919. blz. 97-208.
- J. H. Gallée: Woordenboek van het Geldersch-Overijselsch dialect. Deventer z.j.
- J. van Ginneken: Handboek der Nederlandsche Taal. I.² 's Hertogenbosch 1928.
- J. van Ginneken: Ras en Taal. Amsterdam 1935.
- J. van Ginneken-J. Endepols: De regenboogkleuren van Nederlands taal. 's Hertogenbosch 1931.
- J. Habets: Geschiedenis van het tegenwoordige bisdom Roermond, deel I-III. Roermond 1875. 1890. 1892.
- J. Habets-W. Goossens: Geschiedenis van het tegenwoordige bisdom Roermond, deel IV. 1e en 2e stuk. Roermond 1927.
- C. van Haeringen-Franck-Van Wijk: Etymologisch Woordenboek der Nederlandsche taal. Supplement. 's Gravenhage 1936.
- A. Hanenberg: Studien zur niederrheinischen Dialektgeographie zwischen Nymegen und Uerdingen. D.D.G. Heft VIII. Marburg 1915. blz. 177-277.
- L. van der Heyden: Zittesjen A.B.C. Sittard 1927.
- J. Hof: Friesche Dialectgeographie. 's Gravenhage 1933.
- J. Houben: Het dialect der stad Maastricht. Maastricht 1905.
- W. Jacob: Het dialect van Grave. 's Hertogenbosch 1937.

- F. Kaeding: Häufigkeitswörterbuch der deutschen Sprache. Steglitz bei Berlin 1898.
- J. Kats: Het phonologisch en morphologisch systeem van het Roermondsch dialect. Roermond 1939.
- G. Kloeke: De Hollandsche expansie in de zestiende en zeventiende eeuw en haar weerspiegeling in de hedendaagsche Nederlandsche dialecten. 's Gravenhage 1927.
- F. Kluge: Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache.⁹ Berlin und Leipzig 1921.
- J. Leenen: Van Muis naar Maus. Gent 1930 (overdruk uit Handelingen van de Koninklijke Commissie voor Toponomie en Dialectologie IV, 1930).
- M. van der Meer: Historische Grammatik der Niederländischen Sprache. I. Heidelberg 1927.
- H. Neuse: Studien zur niederrheinischen Dialektgeographie in den Kreisen Rees, Dinslaken, Hamborn, Mülheim, Duisburg. D.D.G. Heft VIII. Marburg 1915. blz. 81-176.
- D. Paringet: Memoriaal of beschrijving van de stad Grave en den lande van Cuyk (met aant. van P. van Alen). Utrecht 1752.
- J. Ramisch: Studien zur niederrheinischen Dialektgeographie. D.D.G. Heft I. Marburg 1908. blz. 1-69.
- W. Roukens: Wort- und Sachgeographie Südost-Niederlands und der umliegenden Gebiete. Nijmegen 1937.
- R. Scholten: Zur Geschichte der Stadt Cleve. Cleve 1905.
- M. Schönfeld: Historiese Grammatika van het Nederlands.³ Zutphen 1932.
- J. Schrijnen: De isoglossen van Ramisch in Nederland. Bussum 1920.
- J. Tans: Isoglossen rond Maastricht. Maastricht 1938.
- Tegenwoordige Staat der Vereenigde Nederlanden. II. Amsterdam 1740.
- E. Tille: Zur Sprache der Urkunden des Herzogtums Geldern. Bonn und Leipzig 1925.
- E. Verwijs-J. Verdam: Middelnederlandsch Woordenboek. 's Gravenhage 1885 vlg.
- W. de Vries: Is uu voor oe Holland in- en uitgevoerd? Overdruk uit: Meded. Koninkl. Akademie van Wetensch. Afd. Letterk. dl. 63, serie A. Amsterdam 1927.
- W. de Vries: Palatalisering van û in 't Westerlauwers Fries. Groningen 1931.
- A. Weijnen: Onderzoek naar de dialectgrenzen in Noord-Brabant. (Diss. Nijmegen) Fijnaart 1937.
- N. van Wijk: Franck's etymologisch woordenboek der Nederlandsche taal. 's Gravenhage 1912.
- Woordenboek der Nederlandsche taal. 's Gravenhage-Leiden 1882 vlg.

PHONETISCHE TEEKENS.

Er is naar gestreefd om de dialectische klanken zooveel mogelijk met de gewone letterteekens weer te geven. Niettemin bleek het noodzakelijk om sommige afwijkende teekens te gebruiken. Met behulp der hier volgende toelichting zal men echter met weinig moeite de dialectische uitspraak der verschillende woorden kunnen achterhalen.

ie, ü, oe, ù = korte ie, uu, oe, eu (ndl. **riet**, minuut, **roet**, stuk).

īē, uu, ðē, eu = lange ie, uu, oe, eu (ndl. **bier**, **zuur boer**, **scheur**).

īē, ūū, ōē, ēū = half-lange ie, uu, oe, eu.

ɪ = de klank van ndl. **pī**t.

ó = korte oo (fra. **folie**, **motif**).

ö = Umlaut van o (hgd. Götter).

öö = de klank van fr. **peur**.

a = de toonlooze klinker van **zegen**.

š, ž, ě, ň, ě = gepalataliseerde s, z, t, n, l (fra. **Charles**, **rouge**; ndl. **katje**, **Spanje**, **kanalje**).

O p m. Waar de *oe*- of *uu*-klank moet worden aangeduid, afgezien van de quantiteit, gebruik ik de teekens *oe* en *uu*.

EERSTE DEEL.

—

DR. G. KLOEKE'S BEWIJSVOERING VOOR EEN 16^e EN 17^e EEUWSCHE
HOLLANDSCHE UU-EXPANSIE FAALT VOOR
ZUID-OOST-NEDERLAND.

•

INLEIDING.

1. **Stellingen van Dr. G. Kloeke.** In zijn in 1927 verschenen boek „De Nederlandsche expansie in de zestiende en zeventiende eeuw en haar weerspiegeling in de hedendaagsche Nederlandsche dialecten”, geeft Dr. G. Kloeke op een de-aandacht-trekkende wijze een nieuwen kijk op ontstaan en ouderdom van Nederlandsche dialect-verschijselen¹⁾. Hij brengt daarbij vooral twee punten naar voren en wel: 1. De Nederlandsche dialecten hebben (behalve in lexicologisch) ook in fonetisch opzicht sterken invloed ondergaan van cultuurcentra. 2. De dialectgeografische structuur der huidige Noordnederlandsche dialecten is voor een groot deel nieuw d.w.z. niet middeleeuwsch.

De tweede dezer stellingen wordt gegeven als een, zij het voorop vermelde, conclusie uit het hier genoemde werk²⁾; de eerste beschouwt Dr. Kloeke als een reeds vroeger verworven inzicht, waarvoor hij in een Inleiding van 43 blz. nog allerlei bewijsmateriaal aanvoert. Echter gaat hij daarbij in een belangrijk opzicht heel wat verder dan zij, die reeds vóór hem invloed van cultuurcentra op omliggende dialecten of, bij uitbreiding, invloed van het streven naar „mieux dire” op de geheele taalontwikkeling hebben geconstateerd (o.a. Meillet). Dr. Kloeke beschouwt deze factoren n.l. niet als mede-oorzaken van taalverandering, doch hij ziet in de „Zugeständnisse, die eine Mundart (Sprache) einer für besser gehaltenen höher eingeschätzten Sprechweise macht” juist „de hoofdoorzaak der taalverandering” en hij propageert het „streven naar superioriteit als het belangrijkste movens der taalverandering”³⁾. Aan de hoogere maatschappelijke milieus, de „aristoi”, wordt door Dr. Kloeke een overwegende invloed op de geheele taalontwikkeling toegeschreven. In genoemde Inleiding tracht Schr. deze bewering reeds aannemelijk te

¹⁾ Vgl. ook Dr. G. Kloeke: Reflexen van Hollandsche expansie in de huidige Nederlandsche dialecten. Meded. Koninkl. Akad. v. Wetensch. Afd. Letterk. dl. 61, serie A no. 1 (1926).

²⁾ Expansie blz. 29.

³⁾ Expansie blz. 10 en 14.

maken, doch het is duidelijk dat, ook volgens Schr. zelf, het definitief bewijs ervoor gevonden moet worden in de nog volgende hoofdstukken van het boek. Een korte samenvatting van den inhoud dier hoofdstukken moge thans volgen.

2. **Bewijsvoering van Dr. G. Kloeke.** Dr. Kloeke's argumentatie steunt in belangrijke mate op zijn bijgevoegde *muis-huis*-kaart, waarop met groote duidelijkheid en zorgzaam nagestreefde nauwkeurigheid, voor geheel Noord- en Zuid-Nederland en voor het Duitse grensgebied staat aangegeven: het gebied der *moes*- en *muus*-, alsook dat der *hoes*- en *huus*-uitspraak van de woorden „muis” en „huis”. Met behulp van velerlei historische en dialect-gegevens geeft Schr. van de dialectkaart dezer beide *steekwoorden* een zoo veel mogelijk volledige verklaring, waarbij hij tevens eenige conclusies trekt van meer algemeenen aard.

Volgens Dr. Kloeke is, vooral gedurende de 16e en 17e eeuw maar ook nog daarna, de oorspronkelijke *oe*-uitspraak onzer *ui* in woorden als *muis* en *huis* in Friesland, Oost-Nederland en aan den Neder-Rijn, steeds verder teruggedrongen. Hierbij werd aanvankelijk de *oe* door *uu* vervangen, terwijl naderhand deze *uu* weer wijken moest voor den nog nieuweren *ui*-klank. Oorzaak van het terugdringen der *oe* was, dat de in Holland en speciaal in Amsterdam in de 16e eeuw heerschende *uu*-uitspraak⁴⁾, voor fijner en beschaafder werd gehouden, omdat ze gehoord werd in een toonaangevende streek of stad. Derhalve vond deze *uu*-uitspraak in de Noordnederlandsche provinciën in steeds wijder kring navolging. Een dergelijke expansie vanuit Amsterdam en Holland beleefde de *ui*-uitspraak, nadat deze, vanuit het Zuiden geïmporteerd, in den loop van de 17e en 18e eeuw in onze grootste stad en voornaamste provincie geleidelijk de *uu*-uitspraak had verdrongen.

Bij het woordsgewijze vooruitdringen der *uu*-uitspraak van Holland uit, gingen in het intercommunaal verkeer veel gebruikte woorden als bijv. *huus* voorop en volgden intiem-huiselijke woorden als *muus* op eenigen afstand. Zoo verklaart Dr. Kloeke het, dat op zijn kaart de *huus-hoes*-scheiding overal verder van Holland of Hollandsche invloeds-centra verwijderd is, dan de *muus-moes*-linie. Schr. merkt verder op, dat zoowel de vervanging van *oe* door *uu*, als die van *uu* door *ui* processen zijn, die ook in onzen tijd nog voortwerken.

⁴⁾ Als waarschijnlijk neemt Dr. Kloeke aan, dat in een oude periode, wellicht vóór 1000 in Holland de *oe*-uitspraak van wgm. *û* vervangen is door een uit het Zuiden opdringende *uu*-uitspraak (Expansie blz. 119 en 195).

3. **Twee hoofdkwesties voor kritische bespreking.** Bij een kritische bespreking van het hier geresumeerde boek kan men zich m.i., met voorbijzien van details, tot twee hoofdkwesties beperken en wel: 1. Is het bewijs voor een *oe* > *uu*-substitutie in Nederlandsche dialecten onder Hollandschen invloed ook werkelijk in voldoende mate geleverd? 2. Kunnen de algemeenere denkbeelden van Dr. Kloeke omtrent de dialectgeografische structuur en cultuurele beïnvloeding onzer Nederlandsche dialecten ook als juist erkend worden?

Bevestigend antwoord op één dezer vragen behoeft niet beaming van de andere in te houden. Men kan heel goed het eerste punt aanvaarden en het tweede in zijn algemeenheid verwerpen, doch men kan ook aan het tweede wel eenige beteekenis toekennen, zonder dat men de in punt 1 bedoelde bewijsvoering als geslaagd erkent.

4. **Kritiek van Dr. W. de Vries.** Beide vragen, doch vooral de eerste, zijn nadrukkelijk ontkennend beantwoord door Dr. W. de Vries, wiens bestrijding uitliep op een wetenschappelijke polemiek met Dr. Kloeke, die van 1928 tot 1935 geduurd heeft⁵⁾. Het resultaat hiervan is geweest, dat thans de conclusies van Dr. Kloeke veelal als juist aanvaard worden⁶⁾. Echter heeft het doorworstelen der polemiek mij toch niet de overtuiging gegeven, dat de omstreden kwestie nu werkelijk tot een oplossing is gebracht. Want al is het succes dat Dr. W. de Vries oogstte met zijn bestrijding vrij gering geweest, toch wettigt de gevoerde polemiek m.i. deze conclusie:

5. **Conclusie uit de polemiek Kloeke-de Vries.** Terwijl Dr. Kloeke in zijn boek hoogstens bewijst, dat de tegenwoordige uitbreiding van het Nederlandsche *huus*- en *muus*-gebied door

⁵⁾ Dr. W. de Vries: Is *uu* voor *oe* Holland in- en uitgevoerd? Meded. Koninkl. Akademie v. Wetensch. Afd. Letterk. dl. 63, serie A (1927) blz. 127-178. Hierop een verweer van Dr. G. Kloeke: De *uu*-expansie nogmaals aan de feiten getoetst. Leuv. Bijdr. XX (1928) blz. 1-48 en 67-110. Dan weer antwoord van Dr. W. de Vries: De *uu*-expansie. Leuv. Bijdr. XXI (1929) blz. 33-70 en 92-114. Leuv. Bijdr. XXII (1930) blz. 29-71 en 85-114. Een slotwoord van Dr. G. Kloeke in Leuv. Bijdr. XXII (1930) blz. 114-122. Daarop nog weer Dr. W. de Vries in Leuv. Bijdr. XXIV (1932) blz. 106-119. Dr. G. Kloeke in Leuv. Bijdr. XXV (1933) blz. 95-100 en tenslotte Dr. W. de Vries in Leuv. Bijdr. XXVII (1935) blz. 44-54.

⁶⁾ Zie bijv. Schönfeld: Historiese Grammatika v. h. Nederlands³ (1932) § 60-65 en Dr. C. v. Haeringen in N.T. XXX (1936) blz. 306: Zo kan men met recht spreken... van de „hollandse expansie”, in Kloeke's mooie boek van die naam zo overtuigend aangetoond.

Vgl. ook Hellinga: De opbouw v. d. alg. besch. uitspraak v. h. Nederl. A'dam 1938, blz. 118.

z.g. Hollandsche *uu*-expansie kan veroorzaakt zijn, wordt door Dr. de Vries aangetoond, dat het ontstaan dezer gebieden ook op andere wijze kan geschied zijn en dat bij nauwkeurige bestudeering van uitgebreider dialect-materiaal Dr. Kloeke's Hollandsche expansie meermalen in het gedrang komt ⁷⁾).

6. **Twijfel aan juistheid van Dr. Kloeke's meening.** Intusschen was het niet bij de bestudeering dezer polemië Kloeke-De Vries, dat mijn eerste twijfel aan de juistheid van Dr. Kloeke's meeningen is ontstaan. Door bekendheid met de dialecten van mijn geboorteplaats Venray en van verschillende omliggende dorpen, had ik reeds eerder bezwaar tegen Dr. Kloeke's theorie der *uu*-expansie. Speciaal aan het door hem gewichtig geachte argument van het verschil in uitgebreidheid tusschen het *muus*- en *huus*-gebied, hechtte ik voor mijn omgeving geen groote waarde. Ik achtte het echter mogelijk, dat zich in Noord-Limburg, in de meest Zuidelijke hoek van het Hollandsche „expansie”-gebied bijzonderheden voordeden, die elders misschien niet voorkwamen.

7. **Weerlegging van Dr. Kloeke's meening voor beperkt gebied heeft waarde als tegenbetoog voor 't geheel.** Bij de bestudeering der kwestie in boek en polemië kreeg ik echter steeds meer den indruk, dat iedere deugdelijke weerlegging van Dr. Kloeke's expansie-theorie, ook al wordt die slechts uitgewerkt voor een gedeelte van het *muus*- en *huus*-gebied, toch noodzakelijk die geheele theorie doet wankelen. Immers verklaart Dr. Kloeke zelf, dat „de Friesche *oe-uu*-kwestie niet van de Groningsche, Drentsche, Overijselsche, Geldersche (en ook Nederrijnsche) [kan] losgemaakt worden”, omdat „daarvoor het karakter der ontwikkeling in de oostelijke provinciën te zeer verwant [is]” ⁸⁾. Hieruit mag men concluderen, dat bezwijken van Dr. Kloeke's argumentatie-front op één plaats van het *huus-muus*-gebied, een ineenstorting van diens bewijsvoering over de geheele lengte van het *huus-muus*-gebied ten gevolge zal hebben. Ofschoon ik de uitspraak van Dr. Kloeke niet volledig voor mijn rekening zou willen nemen, lijkt ze mij toch van genoeg

⁷⁾ Hierbij denk ik speciaal aan al de motieven, die De Vries aanhaalt voor autochthone palataliseering van *oe* > *uu* in het Friesch; aan zijn wijzen op mogelijken invloed van pluralis-vormen, waardoor het van *muus* afwijkend gedrag van *huis* te verklaren zou zijn; verder aan het in 't geding brengen van woorden als: *uut ruut*, *kruud*, *buuten*, *bruud* en *luus*, wier uitbreiding vaak even ver, sporadisch zelfs verder schijnt te reiken dan die van *huus*.

⁸⁾ G. Kloeke in Leuv. Bijdr. XX blz. 102.

beteekenis, om ook de publicatie van een niet het geheele front bestrijkend tegenbetoog te rechtvaardigen, ja zelfs wenschelijk te achten.

8. Voor- en nadeel der gebiedsbeperking. Derhalve wil ik trachten Dr. Kloeke's meeningen omtrent Hollandsche *uu*-expansie te bestrijden op grond van dialectische en historische gegevens, die in hoofdzaak slechts betrekking hebben op het Land van Cuyck, Noord-Limburg en Oost-Gelderland. Het nadeel van deze gebiedsbeperking heb ik trachten te ondervangen door gebruik te maken van studies, die mij in staat stelden mij ook buiten dit gebied te oriënteren⁹⁾; een groot voordeel der gebiedsbeperking is m.i. echter, dat ik daardoor in staat ben, veel uitgebreider materiaal in het onderzoek te betrekken, zonder dadelijk gevaar te loopen de overzichtelijkheid ernstig te schaden.

9. Materiaal dat verzameld werd. Voor de verzameling van mijn dialect-materiaal ben ik uitgegaan van een lijst van ongeveer 130 Nederl. *ui*-woorden, waarvan de *ui* meestal op wgm. *û* of *iu* teruggaat. Bovendien bevat de lijst nog een aantal woorden met wgm. *û* of *iu*, die in het alg. Nederl. niet als *ui* vertegenwoordigd zijn (zuur, schuren enz.) en verder een aantal wgm. *î*-woorden als vergelijkingsmateriaal. Voor het opmaken der lijst heb ik eenvoudig alle daarvoor in aanmerking komende woorden opgeteekend, die bekend zijn in het dialect van mijn, midden in het onderzochte gebied gelegen, geboorteplaats Venray. Op deze wijze bereikte ik, dat ik zelden naar een woord behoefde te vragen, dat in het te onderzoeken dialect niet bekend was, terwijl ik bovendien mag aannemen dat, behalve de door mij gevraagde, er ook nagenoeg geen *ui*-woorden meer zullen voorkomen, zoodat ik voor iedere onderzochte plaats een nagenoeg volledig overzicht der geheele *ui*-representatie heb verkregen¹⁰⁾. De groote voordeelen van een dergelijk uitgebreid materiaal zullen, naar ik hoop, uit mijn studie voldoende blijken.

⁹⁾ Hiertoe reken ik verschillende dialectstudies, o.a. Heft I, V en VIII der D.D.G.; Dr. M. Bruyel: Het dialect van Elten-Bergh (Utrecht 1901); Prof. Dr. J. Gallée: Woordenboek van het Geldersch-Overijsselsch dialect (Deventer z.j.). Verder verschillende studies over Friesche, Limburgsche en Brabantsche dialecten.

¹⁰⁾ Voor verdere bijzonderheden van het onderzoek verwijs ik naar de toelichting bij de kaarten.

HOOFDSTUK I.

AARD DER BEWIJSVOERING VAN DR. KLOEKE.

10. **Onderdeelen der bewijsvoering.** Om de vervanging van *oe* door *uu* in een aantal Nederlandsche dialecten onder drang der Hollandsche kultuur van de 16e en 17e eeuw aannemelijk te maken, dient het volgende aangetoond te worden: 1. In Holland heerschte gedurende deze eeuwen geheel of grootendeels de *uu*-uitspraak. 2. In de gebieden, waar de *uu*-uitspraak van thans aan Hollandsche expansie wordt toegeschreven, heerschte vóór den expansietijd, dus zeker vóór 1500, nog de *oe*-uitspraak. 3. Uit de geschiedenis blijkt, dat in deze gebieden een niet-onbelangrijke Hollandsche penetratie heeft plaats gehad. — Natuurlijk is met deze drie punten de bewijsvoering niet volledig. Er rest nog een vierde, zeer voorname kwestie n.l.: is in al de gebieden, waar de *uu*-wording aan Hollandsche expansie wordt toegeschreven, deze niet even goed op andere wijze verklaarbaar? Over deze kwestie zal ik echter pas later spreken en me vooreerst beperken tot de drie eerstgenoemde punten.

11. **De uu-uitspraak in Holland.** Hoewel Dr. Kloeke zijn bewijsvoering niet juist in de door mij gegeven volgorde heeft opgezet, betoogt hij toch in het 3e hoofdstuk van zijn „Expansie” uitvoerig, dat Holland gedurende de 16e eeuw vrijwel homogeen de *uu*-uitspraak bezeten heeft. Eerst sedert kort vóór 1600 zou deze er geleidelijk verdrongen zijn door de uit Brabant, vooral te Amsterdam geïmporteerde *ui*-uitspraak; echter met dien verstande, dat ook te Amsterdam de lagere en speciaal de maritieme kringen nog langen tijd, deels tot in de 18e eeuw, de *uu*-uitspraak behielden. In hoeverre dit betoog van Dr. Kloeke tegen de kritiek van Dr. de Vries en Dr. Salverda de Grave ¹⁾ bestand is gebleken, wil ik niet in details nagaan, doch liever op dit punt de juistheid van Dr. Kloeke's meening in hoofdzaak aanvaarden.

¹⁾ N.T. XXII (1928), blz. 65 vlg., blz. 154.

12. **Ouderdom der uu in het Stadfriesch.** Wat betreft het tweede punt, heeft Dr. Kloeke zich vrij wat moeite gegeven om aan te toonen, dat in het Stadfriesch, waar thans *mûs* of *muus* gezegd wordt, in de eerste helft der 16e eeuw de *uu*-uitspraak voor *oe* nog weinig gebruikelijk was ²⁾. Ofschoon Dr. de Vries ook tegen dit betoog heel wat bezwaren aanvoert, blijft het toch mogelijk, dat het in groote trekken als juist kan worden beschouwd ³⁾.
13. **Dr. Kloeke toont ouderdom van uu voor wgm. û in streken buiten Friesland niet aan.** Echter komt thans een ernstig bezwaar tegen het geheele boek van Dr. Kloeke naar voren: voor ál de streken buiten Friesland, die thans *uu*-gebied zijn ⁴⁾, geeft hij geen enkel bewijs, dat er vóór den 80-jarigen oorlog nog de *oe*-uitspraak zou geheerscht hebben. Reeds in het begin van zijn kritiek wijst Dr. de Vries nadrukkelijk op deze tekortkoming en hij herhaalt zijn bezwaar nog tot tweemaal toe ⁵⁾. Opmerkelijk is het, dat Dr. Kloeke in zijn verdediging de eerstbedoelde passage van Dr. de Vries niet aanroert en de beide andere plaatsen wel citeert en er over uitvaart, doch alles nalaat, wat op verweer tegen Dr. de Vries' zakelijke aantijging of op aanvulling van de ernstige leemte lijkt ⁶⁾.
14. **Dr. Kloeke's argumentatie getypeerd door Dr. de Vries.** De methode van Dr. Kloeke wordt door zijn bestrijder aldus gekarakteriseerd: „Vastgesteld is, dat een vorm in Holland voorkomt; aangenomen is, dat hij elders niet voorkomt. . . Zulks op geen beter grond dan deze, dat het tegendeel niet was aan-

²⁾ Expansie blz. 82-84. Verder wordt op deze kwestie nog uitvoerig ingegaan in de polemiek tusschen Dr. Kloeke en Dr. de Vries.

³⁾ J. J. Hof: Friesche Dialectgeographie ('s-Gravenhage 1933) blz. 198 neemt ook aan, dat tot in de 16e eeuw in het Friesch wgm. *û* kwalitatief nog algemeen bewaard gebleven was. Vgl. ook Dr. K. Fokkema: Het Stadfries (Assen 1937) § 69-73.

⁴⁾ Sprekend over dit *uu*-gebied, laat ik doorgaans het Vlaamsche en Zeeuwsche *uu*-gebied buiten beschouwing, omdat Dr. Kloeke's expansie-beschouwingen daarop geen betrekking hebben.

⁵⁾ Med. Kon. Akad. afd. Lett. 63 serie A (1927) blz. 129, 161-162 en 169.

⁶⁾ In Leuv. Bijdr. XX blz. 5 en blz. 9 noot 3 wordt wel tegen bezwaren en bewoordingen van Dr. de Vries te velde getrokken, die rond de door ons bedoelde passage van blz. 129 staan, doch deze passage zelf komt niet ter sprake. Zie verder Leuv. Bijdr. XX blz. 10 en 12.

In Leuv. Bijdr. XXI blz. 63 en 64 moet Dr. de Vries zijn uitnodiging aan Dr. Kloeke om ook voor de *V e l u w e* aan te toonen, dat de *uu* daar eerst vanuit Holland is gekomen, nog eens herhalen. Hierop antwoordt Dr. Kloeke evenmin.

getoond. Nu komt op anderen de taak te rusten", vervolgt Dr. de Vries, „te onderzoeken, of die aanname (sic) juist is". Iets verder gaat hij door: „Alleen door tegen-onderzoek kan aan de dag komen dat de methode faalt. Interne kritiek baat weinig; voor Hollandse invloed is altijd een verklaring te vinden waar dat nodig is" ¹⁾).

15. 'n Onderstelling van Dr. Kloeke, waarvan de waarde moet onderzocht worden.

Aan „anderen" wordt hier dus de taak toegewezen om te onderzoeken, of Dr. Kloeke's onderstelling, dat o.a. in een groot deel van Gelderland en in het Land van Cuyk waar thans de *uu*-uitspraak heerscht, tot ongeveer het midden der 16e eeuw de *oe*-uitspraak nog de heerschende was, ook juist is. Ofschoon deze taak niet eenvoudig lijkt, behoef ik er mij toch niet geheel aan te onttrekken, temeer niet daar er reeds eenig materiaal over gepubliceerd is, zooals blijken zal (zie hoofdst. II).

16. Historische bewijsvoering.

En dan rest nog het derde der voor Dr. Kloeke's bewijsvoering noodzakelijke punten: het historisch onderzoek. Geschiedkundige bewijzen of althans aanwijzingen, dat er van Hollandsche penetratie in de verschillende deelen van het Nederlandsche en Nederrijnsche *uu*-gebied sprake kan zijn, heeft Dr. Kloeke wel verzameld. In hoever deze bewijzen, voor wat betreft het L. v. C. en Oost-Gelderland, overtuigend zijn, zal eveneens uit afzonderlijke besprekingen moeten blijken (zie hoofdst. III en VI).

¹⁾ Med. Kon. Akad. afd. Lett. 63 serie A blz. 161-162.

HOOFDSTUK II.

OUDERDOM DER *uu* VOOR *wgm. û* IN HET GELDERSCH-LIMBURGSCHÉ
muus-huus-GEBIED.

17. **Moeilijkheden bij ouderdoms-bepaling van 'n klankovergang.** De bestudeering van Middeleeuwsche, 16e- en 17e-eeuwsche dialecten stuit vaak op zoo groote moeilijkheden, dat men op de vraag naar den ouderdom van een klankovergang in een of ander dialect moeilijk een alleszins afdoend antwoord kan geven. Niet slechts het gebrek aan betrouwbaar zuivere dialectteksten, ook de vele spelling-inconsequenties, die daarin voorkomen, maken het onderzoek zeer bezwaarlijk. Toch kan een studie op breede schaal, door het bijeenbrengen van uitgebreid vergelijkingsmateriaal vaak wel deugdelijke richtlijnen verschaffen.

18. **Tille: Zur Sprache der Urkunden des Herzogt. Geldern.** Zoo vindt men o.a. juist voor het Middeleeuwsche Geldersche dialect belangrijke gegevens in het degelijke werk van Edda Tille: *Zur Sprache der Urkunden des Herzogtums Geldern*¹⁾. Blijkens het voorwoord behandelt „diese Arbeit... die Urkundensprache des Herzogtums Geldern *bis 1500*, soweit sie Landessprache d.h. *niederländisch* ist. Ausgezogen wurden die Urkunden aus J. A. Nijhoff, Gedenkwaardigheden uit de Geschiedenis van Gelderland, Bde. I-VII, 1, Arnhem 1830 ff. Uebergangen wurden die lateinische Urkunden der Frühzeit, die französischen der burgundischen Zeit und alle niederländischen, die *ausserhalb des Herzogtums* Geldern verfasst sind. Ausserdem alle Abschriften und solche Urkunden, deren geographische Herkunft *zweifelhaft* schien. Das Wort „Sprache“... bezieht sich daher... nur auf die Urkundensprache... Wie weit diese Sprache Gemeinsprache *war*²⁾, muss

¹⁾ Bonn und Leipzig 1925.

²⁾ In de woorden „war” en „geworden” is de spatiëering van Tille. Overigens zijn de cursiveeringen van mij.

Tille spreekt over invloed van de kanselarijtaal op de omgangstaal. Omgekeerd is de kanselarijtaal echter in dezen tijd vaak een tamelijk getrouwe weergave van de gesproken landstaal. Voor zoover ze daarvan afwijkt zou nog onderzocht moeten worden, welk buitenlandsch centrum (bijv. Keulen of Brussel) daar in dezen tijd invloed op had.

dahingestellt bleiben. Gelegentlich aber ermöglicht ein Vergleich mit den modernen Dialekten... Erkenntnisse über die Frage, wie weit sie Gemeinsprache geworden ist".

19. **Tille over representanten van wgm. û.** Dat 'Tille's materiaal, op deze wijze verzameld, waardevolle gegevens zal bevatten voor de Geldersche dialecten van de 14e en 15e eeuw is duidelijk. Ik citeer derhalve wat E. Tille noteert omtrent de representanten van de wgm. *û*. Als voorkomende schrijfwijzen noemt zij ³⁾: „In geschlossener Silbe ue, ui, uy, selten uu, uuy, ûi, ûy ⁴⁾, u; in offener Silbe u, später häufig uy, seltener ui, ue, ausnahmsweise ou, û, ü". Bij de bespreking van deze *û* zegt zij ⁵⁾: „Umgelautete und nicht umgelautete Formen zu trennen, ist unmöglich. *Nach der Schreibung zu urteilen, muss das û ziemlich gleichmässig palatalisiert gewesen sein* ⁶⁾. Dagegen spricht ein einziger Fall: toeslouten (hertog) Ed.(uard) 1363".
20. **Uitspraak van Tille door Kloeke genegeerd.** Daar Dr. Kloeke in zijn „Expansie" het hier genoemde boek van E. Tille uitvoerig citeert, bevreemdt het toch dat hij van de aangehaalde passages geen melding maakt. Wij zagen reeds, dat Dr. Kloeke verzuimd heeft het bewijs te leveren, dat o.a. in het Geldersche *muus*-gebied van thans, vóór den Hollandschen „expansietijd" nog de *oe*-uitspraak heerschte; thans blijkt, dat hij zulks naliët, terwijl in een hem bekende studie een gefundeerde uitspraak voorkomt die, in geval ze juist is, voor het grootste deel van het Oostnederlandsche *muus*-gebied zijn geheele betoog waardeloos maakt. Dr. Kloeke noemt zijn verklaring der *uu*-uitspraak in het Bildt en de Friesche steden den „sleutel ter verklaring der muis-kaart". M.i. is het Geldersche gebied met zulk een sleutel niet zonder meer te ontsluiten en kan deze derhalve moeilijk als passe-partout aanvaard worden.
21. **Kan de Middel-eeuwsche muus-moes-grens uit materiaal van Tille bepaald worden?** Intusschen leert ons o.a. de *huis-muis*-kaart van Dr. Kloeke, dat lang niet het geheele vroegere hertogdom Gelder thans *uu* voor wgm. *û* gebruikt. Of zich een plaatselijk onderscheid van *uu*- en *oe*-uitspraak ook in de bij E. Tille verzamelde schrijfwijzen openbaart, is moeilijk

³⁾ E. Tille o.c. § 59.

⁴⁾ Er staat *uy*, doch dit is blijkbaar een drukfout voor *ûy*.

⁵⁾ E. Tille o.c. § 63.

⁶⁾ Cursiveering van mij.

na te gaan. Hoewel de schrijfster in haar boek vaak zoowel jaartal als plaats van herkomst harer vindplaatsen opgeeft, heeft zij bij de ongev. 150 gepubliceerde schrijfwijzen voor wgm. *û* slechts de jaartallen genoemd, zoodat een nadere localiseering thans zeer bezwaarlijk is ⁷⁾). Bovendien zal dit werk misschien weinig resultaat opleveren, daar immers wel voor geen enkele schrijfwijze, zeker niet à priori, met zekerheid is uit te maken, dat er een *oe*-uitspraak mee wordt aangeduid. Toch blijft het mogelijk dat bij nauwkeurige bestudeering van het uitgebreide materiaal tot zeer waarschijnlijk conclusies omtrent de Middeleeuwsche uitspraak te geraken is.

22. **Tille over „bruur” i.p.v. broer.**

Ik merk nog op, dat E. Tille wel tijd en plaats noemt van de voorkomende schrijfwijzen van *broeder* en *gebroeders* ⁸⁾). Ofschoon de vorm *bruur* voor *broer* (met *oe* < wgm. *ô*) wel eens als parallel verschijnsel van wgm. *û* > *uu* beschouwd is, zijn deze gevallen m.i. toch absoluut te scheiden, zoodat ik er van af zie om uit de gelocaliseerde schrijfwijzen van *broeder* eenige conclusie omtrent de uitspraak van wgm. *û* te trekken ⁹⁾).

23. **Onderzoek van een paar Venraysche hss. der 15e en 16e eeuw.**

Om de conclusie van E. Tille zoo mogelijk hechter te fundeeren, onderzocht ik nog een paar Venraysche geschriften uit de 15e en 16e eeuw. Daar Venray in het *moes*-gebied ligt, was ik benieuwd of de thans afwisselende *oe*- en *uu*-uitspraak van wgm. *û* ook in de 15e- en 16e-eeuwsche geschriften tot uitdrukking zou komen. Jammer genoeg bevatte het beperkte materiaal geen enkel woord, dat thans *oe*-uitspraak voor wgm. *û* heeft, terwijl er bovendien te weinig consequentie in de schrijfwijze bestaat om stellige conclusies toe te laten. Ook moet in het midden gelaten worden, in hoeverre de geschriften misschien door bepaalde, van elders geïmporteerde gewoonten beïnvloed zijn. Niettemin wil ik het resultaat van mijn onderzoek hier mededeelen.

⁷⁾ Vanzelfsprekend zal echter de taal der „hofsteden” Nijmegen en Arnhem de sterkste invloed hebben gehad op de oorkondentaal.

⁸⁾ E. Tille o.c. § 58. 5.

⁹⁾ In Beiträge zur Gesch. d. deutschen Sprache u. Lit. (= Paul Braune's Beiträge) Bd. 42 (1917) blz. 198, 199 acht Th. Frings *bruur* < *broer* niet ontstaan door umlaut, doch denkt dat het woord in het wgm. *û* > *uu*-proces is verzeild geraakt en *bruur* naast *broer* kon opkomen naar analogie van bijv. *muur* < *moer*. Vgl. echter de taalkaart „broeder” met bijschrift van Prof. J. van Ginneken in O.T. I (1932-'33) blz. 81.

24. **Kroniek van het klooster Jerusalem te Venray.** Het eerste geschrift verhaalt de stichting en vroegste lotgevallen van het in 1422 gestichte klooster Jerusalem te Venray¹⁰⁾. Het blijkt door drie verschillende personen geschreven te zijn, waarvan de eerste blijkens het verhaal kort vóór 1500, de tweede kort ná 1500 en de derde ± 1550 schreef. Het handschrift bevat 40 papierbladen in 12°, waarvan door de eerste ongeveer $\frac{5}{7}$ deel is beschreven, terwijl de beide anderen slechts korte vervolgen gaven. Alle drie de gedeelten bevatten kenmerken, die ons vrijwel overtuigen, dat de schrijvers of schrijfsters van Venray of naaste omgeving afkomstig waren.

Hiertoe wijs ik voor alle drie de deelen op meermalen voorkomend: duck *dikwijls*, halden *houden*, ald *oud*, lavelick, laeflick *loffelijk* (ook: aver *over*, aly *olie*, belaecken paschen *beloken paschen*, woe *hoe*)¹¹⁾.

Verder noteer ik uit het eerste deel: sumels *soms* (thans ouderwetsch: smöls), schemelick *ellendig*, jammerlijk (thans: schemmel, schemmelik), grave *sloot* (thans: graaf), mechtken *meisje* (thans: mechje), stolt *stout*, holt *hout*, totten *tot de*.

Voor het tweede deel wijs ik nog op overeenstemming met thans in: blient *blind*, nyen *nieuwen*, Oeienrade *St. Oedenrode* (intervocalische d > j), opten *op de*.

Voor het derde deel noteer ik nog: quellick *nauwelijks* (evenals thans), gaeden *aanstaan*, lijken (thans: gaaien), opten *op de*, metten *met de*.

Het monoftongisch karakter van wgm. *î* blijkt herhaaldelijk in woorden als: schrijven *schrijven*, wiven *wijven*, krigen *krijgen*, wien *wijden*, vlitich *vlijtig*, sin *zijn*, rick *rijk*, ghelicken *gelijken*¹²⁾.

De vier eerste rectoren van het nieuwe convent waren Windesheimers en de relaties tusschen het klooster en Deventer waren, blijkens het verhaal, aanvankelijk vrij druk. Wellicht is dan ook eenige Oostnederl. invloed aan te nemen in het eerste gedeelte van het geschrift,

¹⁰⁾ Het hier bedoelde handschrift is tweemaal uitgegeven: eerst door W. Everts in *Dietsche Warande* 1864, vervolgens door L. Peters in *Limburg's Jaarboek* 1901, blz. 260 vlg. Een nauwkeurige vergelijking der beide uitgaven heeft me geleerd, dat de eerste verreweg de beste en zeer betrouwbaar te achten is, terwijl bij de tweede uitgave blijkbaar alleen maar (een onnauwkeurig) gebruik is gemaakt van de eerste uitgave, zonder dat deze genoemd wordt. Ik steun verder dus enkel op de eerste uitgave.

¹¹⁾ Vgl. Dr. E. Emonds: *De legende van Sinte Kunera* (diss. Leiden 1922), blz. 46 vlg., 53, 54 en de tabel van dialectische eigenaardigheden.

¹²⁾ Geen dezer fonetische en lexicale bijzonderheden zijn exclusief Venraysch. Het gecombineerd voorkomen ervan overtuigt me echter, dat de tekst vrijwel uitsluitend geschreven Venraysch dialect bevat.

waar n.l. brugge *boterham*¹³) en 2 × holden *houden* (naast meermalen *halden*) voorkomt.

24. **Wgm. û en iu in 't eerste stuk van het hs.** Wat nu de schrijfwijze van wgm. *û* en *iu* betreft, het volgende:

In het eerste deel vinden we: 27 × huys, 2 × huyses (gen.), 1 × huyse (dat.), 3 × huyse(n) (plur. en verb.), 1 × huysken, 4 × huis, 1 × husen (plur.), 1 × huus, 7 × luyde(n), 11 × lude(n) (= lieden), 2 × tuyne(n) (plur. en verb.)¹⁴), 1 × tuynden, 2 × capuyn¹⁵), 1 × cruyt, 1 × cruices (gen.), 1 × Luyck, 4 × Ludick, 1 × Utert (= Utrecht), 1 × verbuten (= ruilen), 1 × belueden (= beluiden), 1 × karthuser, (1 × scrupel, 2 × regule, 2 × statuten). Daarnaast: 14 × wt, 1 × utter stad, 1 × butten, 1 × besluttinge (= afsluiting), 1 × lusteren.

Wanneer we nu speciaal letten op woorden als: huysken (met umlautsfactor), luyde (met wgm. *iu*) en Luyck (wellicht ook met *iu*), dan zal toch moeilijk kunnen betwijfeld worden, dat met *uy* onze *uu*-klank wordt aangeduid. Blijkens *lude* en *Ludick* mag eveneens *uu*-klank worden aangenomen voor *u* in open lettergreep. Dat *u* in gesloten lettergreep echter de *oe*-klank aanduidt, acht ik geenszins onmogelijk. In dat geval zouden *uit*, *buiten*, *sluiten* en *luisteren* kort vóór 1500 te Venray wellicht nog de *oe*-klank hebben gehad, terwijl ze nu met *ü* worden uitgesproken.

Het eenmaal voorkomende *huus* zou er op kunnen wijzen, dat *uu* in gesloten sylbe ook als onze *uu* werd uitgesproken, doch hier kan evengoed aan een schrijf-inconsequentie gedacht worden. Wat de schrijfwijze *wt* betreft, deze was langen tijd zoo algemeen, dat daaruit bezwaarlijk een idee omtrent de uitspraak kan gevormd worden. Het is echter niet waarschijnlijk, dat dit woordje, waarvan de *uu*-uitspraak op plaatsen nog verder voorkomt dan *huus*, te Venray langer dan huis de *oe*-uitspraak zou hebben behouden. Niettemin blijft, vooral met het oog op de andere voorbeelden, de mogelijkheid bestaan. Er blijft dan echter nog over, dat reeds vóór 1500 te Venray toch verschillende woorden met wgm. *û* als: *huis*, *tuin*, *kapuin*, *kruid*, *verbuiten*, *luiden* zeer waarschijnlijk de *uu*-klank bezaten.

¹³) Volgens een ongepubliceerde kaart, in bezit van prof. v. Ginneken, komt brugge = boterham voor in Groningen, Oostelijk Friesland, Drente, Overijssel en Gelderland tot de lijn Winterswijk, Groenlo, Zutphen, Harderwijk. Het gebied toont rond Apeldoorn en Deventer een kleine inham, die echter in de 15e eeuw wellicht nog niet bestond. Zie ook J. W. Muller in Tijdschr. Ned. taal- en letterk. XV (1896), blz. 29 en 30.

¹⁴) tuyn = schutting, tuynen = een schutting maken.

¹⁵) *capuyn* met *û* < rom. *ô*, niet verwarren met ons kapoen < pic. capon. Zie Franck-v. Wijk: Etym. Wrdb. i.v. kapoen.

Wanneer mijn veronderstelling omtrent: *uit, buiten, sluiten en luisteren* juist is, zou daaruit blijken, dat *uu* voor wgm. *û* kort vóór 1500 nog minder voorkwam dan thans en dat het Venraysche dialect destijds dus meer het karakter had van dat van zuidelijker plaatsen als bijv. Horst. Dit nu wordt m.i. bevestigd door de schrijfwijze van woorden als: huerlink *huurling*, vuerlich *uurig*, nabueren *buren*, mueren *muren*, stueren *sturen*. Vóór *r* wordt de tegenwoordige *uu*-klank dus als *ue* geschreven, waarvoor m.i. de *eu*-uitspraak moet worden aangenomen, die in zuidelijk van Venray gelegen dialecten thans nog gewoon is vóór de *r*. Een bevestiging hiervan vinden we nog in de schrijfwijzen: Huesden *Heusden*, ruerde *roerde*, versueken *verzoeken*, besueken *bezoeken*, suet *zoet*. Deze laatste woorden hebben thans te Venray een *uu* als umlaut van wgm. *ô*, die te Venray lange *ōē* geworden is. In genoemde zuidelijker dialecten is wgm. *ô* echter een min of meer gesloten *oo* gebleven en hebben genoemde umlauts-gevallen een *eu*-klank.

Ik wijs nog op een paar dingen, die niet zoo goed in mijn gedachtingang passen. Voor wgm. *ô* en *au* komt algemeen de schrijfwijze *oe* voor (bijv. stoell, doeck, vercoepen), hetgeen we dus als *oo* of *ooa* zullen moeten lezen. Bevreemdend is echter, dat we ook geschreven vinden: hoer *haar* (pron.), voer *voor* (praep.), doer *deur*, coecken *keuken*, hoeren *hooren*, ofschoon al deze woorden thans in het dialect *eu*- of *uuā*-klank hebben.

Vreemd is ook de geregeld voorkomende schrijfwijze *gued* voor *goed* (adj. en subst.). Thans spreekt men te Venray *gōēd* met lange *oe*. Het is echter volstrekt niet onmogelijk, dat in dit woord in de M.E. een *eu*- of *uu*-klank gegolden heeft ¹⁶⁾.

25. **Wgm. *û* en *iu* in het tweede stuk van het *hs.*** In het tweede deel van ons geschrift (kort ná 1500) vinden we voor wgm. *û* en *iu* het volgende: 3 × luyde, 1 × Luyck, 1 × Ludick, 2 × huis, 1 × huys, 1 × buyten, 1 × suverlike, 1 × wt en 1 × rutteren (= ruiters). Afgezien van de twee laatste zullen al deze

¹⁶⁾ Het Stadfriesch kent *guud* voor *goed* (subst.) plus nog verschillende gevallen van *uu* voor wgm. *ô*. Het Friesche Zuidhoeksche heeft daarvoor de vormen *geud* enz., terwijl 't Oosten der provincie Friesland de vorm *skruuw* voor *schroef* kent. Zie Expansie blz. 86, Hof: Friesche Dialectgeographie blz. 195, 266, 267. Dr. K. Fokkema: Het Stadfries § 64. De meening van Dr. Kloeke, dat deze *uu*- en *eu*-vormen door „hypercorrectie” ontstaan zijn, wordt zoowel door Hof als Fokkema bestreden. Hoe deze vormen echter ook in het Friesch gekomen zijn, evengoed als daar is het mogelijk, dat in het Middeleeuwsch Gelders *gued* met *eu*-, desnoods *uu*-vocalisme voorkwam.

Zie verder voor *gued* in het Geldersch: E. Tille o.c. § 54 en § 58. 2.

woorden m.i. met *uu* zijn uitgesproken. Daar we hier *buyten* vinden naast *butten* in het eerste deel, mag ik misschien concludeeren, dat dit woord \pm 1500 te Venray zijn *oe* voor *uu* verwisseld heeft. Of *wt* dan zijn *oe*-klank nog behouden heeft is twijfelachtig, doch de schrijfwijze geeft geen uitsluitel. Dat *rutteren* kort na 1500 nog met *oe* werd uitgesproken heeft niets onwaarschijns.

26. **Wgm. *û* en *iu* in het derde stuk van het hs.** In het derde deel van het geschrift (omstreeks 1550) vinden we: *ducent*, *ruter*, *uter*, *ster*, *wt*. In *ruter* staat de *u* nu in open sylbe, in *uter* en *wt* eveneens. Zouden we daarom thans niet, zoowel voor *ruter* als *wt*, de *uu*-klank mogen aannemen? Het jaar 1550 ligt nog vóór Dr. Kloeke's Hollandsche-expansietijd. Ik geloof echter niet, dat het te gewaagd is, om dan reeds voor Venray een vrij frequent voorkomen van *uu* voor wgm. *û* zeer waarschijnlijk te achten.

Volgens de in het derde deel van het geschrift voorkomende schrijfwijzen: *uren* *uren*, naburen *buren*, 2 \times vurig naast 1 \times vuerig *vurig*, zou men kunnen aannemen, dat \pm 1550 te Venray ook vóór *r* de *uu* het van de *eu* gewonnen heeft en ook op dit punt de toestand dus geworden is als thans. 2 \times moder naast 1 \times moeder zou dit echter kunnen tegenspreken.

27. **Rente-aangiften van de kapel te Oostrum bij Venray.** Een tweede geschrift, dat ik onderzocht, kan dienen om mijn meening omtrent de *uu*-uitspraak te bevestigen. Het betreft hier een serie rente-aangiften van de kapel te Oostrum bij Venray, loopende van 1533-1558¹⁷⁾. Hierin vind ik: 1 \times gerichs-luyd, 1 \times gerichtsluid, 4 \times huys, 6 \times huysfrou, 2 \times huisfrou, 1 \times Boshuysen (een buurtschap), 2 \times capuyn, 1 \times stuver, 3 \times uuter, 1 \times uutter, 1 \times uter (= uit der), 2 \times uut, 1 \times vuth (= uit). Is het blijkens deze schrijfwijzen niet waarschijnlijk, dat al deze woorden met *uu* werden uitgesproken?

De schrijfwijzen: naburen en 2 \times suycken (= zoeken) kunnen bovendien bevestigen, dat \pm 1550 te Venray zoowel vóór *r*, alsook alsumlaut van wgm. *ô* de *uu*-klank het van de *eu* gewonnen heeft.

28. **Invloed van kanselarij-taal?** Ik wil het verslag van mijn onderzoek van oud-Venraysche teksten besluiten met deze opmerking: het is volstrekt niet onmogelijk dat de gebruikelijke schrijf-

¹⁷⁾ Publications de la Société historique et archéologique dans le duché de Limbourg XXXIV (1898) blz. 100-106.

wijzen méér aanleiding geven om tot *uu*-uitspraak te besluiten, dan in werkelijkheid te Venray het geval was. Dit is dan echter vrij zeker het gevolg van invloed van de Geldersche kanselarij-taal, a.h.w. dus van de officieele Geldersche spelling. Speciaal uit woorden als *lyde lieden*, *suycen zoeken*, blijkt dan echter wel, dat in het officieel Geldersch met *uy* onze *uu*-klank werd aangeduid en dat derhalve de wgm. *û* daar geregeld als *uu* werd uitgesproken. Zouden de gevolgtrekkingen van mijn onderzoek dus wat betreft Venray, nog kunnen betwijfeld worden, dan is aan het verkregen resultaat toch in ieder geval deze beteekenis te hechten, dat het bevestigt, wat ook uit E. Tille's uitspraak te concludeeren is, n.l. dat in het algemeen Geldersch der latere M.E. de *uu*-uitspraak voor wgm. *û* vrij algemeen was.

29. Conclusie.

De inhoud van dit hoofdstuk kan ik derhalve aldus samenvatten: 1. Dr. Kloeke's ongefundeerde onderstelling, dat in het tegenwoordige Geldersche en Land-van-Cuyksche¹⁸⁾ *muus*-gebied tot midden 16e eeuw de *oe*-uitspraak voor wgm. *û* zou geheerscht hebben¹⁹⁾, mist voorloopig iederen redelijken grond. 2. Er zijn sterke aanwijzingen, dat in deze gebieden reeds in de latere M.E. meerendeels de *uu*-uitspraak voor wgm. *û* heerschte.

¹⁸⁾ Het L. v. C. kan meestal historisch (speciaal van 1400-1481) doch zeker taalgeografisch tot het oude hertogdom Gelder worden gerekend. Ook E. Tille beschouwt Cuyksche bronnen als Geldersch.

¹⁹⁾ Expansie blz. 156-157: „Ik houd het voor waarschijnlijk, dat de bewoners van de Veluwe toen (d.i. „in de eerste jaren der anti-Spaansche reformatie”, dus 3e kwart der 16e eeuw) — evenals de Graafschappers en Overijselaars — nog tot de moes-sprekers behoorden”. Blz. 157 noot: „Voorloopig lijkt het mij het waarschijnlijkst dat in de 16e eeuw op de Veluwe nog de *oe*-uitspraak heerschte”. In het overige dezer noot en blz. 198 stelling XV houdt Dr. Kloeke althans voor de Veluwe met de mogelijkheid van een reeds vroegere *oe* > *uu*-ontwikkeling rekening, doch redeneert overigens in zijn boek alsof zijn tweemaal uitgesproken onderstelling een vaststaand feit is.

HOOFDSTUK III.

DE HISTORISCHE BEWIJZEN VOOR HOLLANDSCHE TAALINVLOED IN HET
LAND VAN CUYK.

30. **De vraag, waarom het gaat.** De vraag is hier: Indien Dr. Kloeke's veronderstelling, dat in het L. v. C. de *uu*-uitspraak voor wgm. *û* pas van midden 16e of begin 17e eeuw dateert, juist zou wezen, zijn er dan voldoende historische gronden aanwezig, om deze klankwisseling aan Hollandsche invloed toe te schrijven?

31. **De bewijsvoering van Dr. Kloeke.** Dr. Kloeke wijdt aan de bewijsvoering voor Hollandsche penetratie in het L. v. C. slechts ruim één bladzijde van zijn boek, n.l. blz. 165-166. Hij begint met er op te wijzen, dat dit gebied langen tijd als baronie in persoonlijk bezit was der Oranjes, nadat Prins Willem I het van Koning Filips II in pand had gekregen. Uit de „Lijste of Naam-Register der Heeren Gouverneurs, Amptmannen enz. enz. der Stadt Grave" ('s-Hertogenbosch 1726) valt niets op te maken omtrent Hollandschen invloed, daar er geen geboorteplaatsen of bijzonderheden der genoemde personen in vermeld worden. Van belang lijkt het Dr. Kloeke echter, wat in „Tegenwoordige Staat van Staats Brabant" (Amsterdam 1751) blz. 290 vermeld wordt: „De Baron stelt alle hooge Amptenaars en Regeerings-Persoonen aan, in de Stadt Grave en ten plattenlande". Wel is Grave juist in den tijd, dat de overige *uu*-gebieden, naar Dr. Kloeke's meening, het sterkst den invloed der Hollandsche taalexpansie ondergingen in Spaansch bezit geweest (1586-1602), „maar men zal moeten aannemen, dat daarna de verhollandsching des te intensiever in haar werk is gegaan. Zoo blijkt uit de resolutiën der Staten-Generaal van 9 Dec. 1611, dat Maurits „de voornoemde Stadt Grave, wesende een Frontier-stad, tot zijn eygen kosten hadde doen Fortificeren, ende daer aen veel duysenden te kost geleyt". Vermoedelijk zullen we ons de vesting Grave met zijn sterke Staatsche bezetting als een haard van Hollandschen invloed moeten denken, van waaruit tevens het geheele land van Kuik is „overstroomd". Trouwens men moet hier weer vooral niet vergeten den sterken invloed van het waterverkeer.

De Hollandsche *muus*-uitspraak houdt op bij het voormalige Spaansche Overkwartier. Zuidelijk van Afferden hebben de „Staatsche” en de „Spaansche” oever van de Maas tot op den huidigen dag hun taalkundige differentiatie bewaard. Legt men de historische kaart naast de muis-kaart, dan zal men met uitzondering van het dorp Afferden, dat dus blijkbaar modern is beïnvloed, een volkomen identiteit van dialect-grens en „Spaansche” grens kunnen constateeren; waaraan ik alweer de verzekering moge toevoegen, dat de taalgrens met de uiterste zorgvuldigheid en niet dan nadat ik van plaats tot plaats mondelinge en schriftelijke inlichtingen had ingewonnen, door mij is vastgesteld.”

Ziehier Dr. Kloeke's bewijsvoering tot in onderdeelen weergegeven.

32. Te vergaande conclusies uit zwakke praemissen.

Uit zinswendingen als „maar men zal moeten aannemen” en „vermoedelijk zullen we ons... moeten denken”, blijkt dat Dr. Kloeke zelf zijn historische bewijsvoering niet al te sterk acht. Toch volgt heel resoluut „De Hollandsche *muus*-uitspraak houdt op. . .” Al verdient de historische motiveering slechts een „vermoedelijk”, toch blijft de *muus*-uitspraak Hollandsch heeten! ¹⁾

Een tweede opmerking geldt de passage: „Zuidelijk van Afferden hebben de „Staatsche” en de „Spaansche” oever van de Maas tot op den huidigen dag hun taalkundige differentiatie bewaard”. Deze zwaarwichtige uitspraak zou ik willen lezen als volgt: „Aan een Maasgedeelte van 6½ K.M. lengte, liggen links de dorpen Vierlingsbeek en Maashees, waar men het woord „muis” als *müs* uitspreekt, terwijl men rechts meerendeels slechts wei- en bouwland vindt, met alleen maar het dorp Bergen en de buurtschap Ayen, waar een „muis” *moes* heet”. Dit klinkt erg nuchter doch is zuiver waar. Door er Staatsche en Spaansche oevers en taalkundige differentiaties bij te halen blaast men het geval toch wel wat erg op.

33. Staatsch-, Spaansch- en Kleefsch gebied in L. v. Cuyk en omgeving.

Thans leg ik, op advies van Dr. Kloeke, de historische kaart naast zijn *muis*-kaart. Ik ontdek dan, dat in het tegenwoordige Limburg niet slechts het vroeger Opper-Geldersche Afferden „modern is beïnvloed”, of beter: de *müs*-uitspraak bezit, doch ook het Opper-Geldersche Middelaar en verder

¹⁾ Met verwijzing naar de polemiek tusschen Dr. Kloeke en Dr. de Vries zou ik hier inderdaad van „suggereeren van den lezer” willen spreken.

het evenmin Staatsche, doch Kleefsche Mook, Gennep, Ottersum en Heyen, ja ook het Kleefsche Siebengewald nog half. Aan den linker Maasoever, dus in het tegenwoordige Noord-Brabant, bezit ook niet alleen het eigenlijke L. v. C. de *müs*-uitspraak, doch eveneens het van Kleef afhankelijke Oeffelt en de, aan de graven Van den Berg (= 's Heerenberg) toebehoorende, vrijheerlijkheid Boxmeer, waartoe ook St. Anthonis en Haps geheel, Beugen en Sambeek half behoorden; verder nog het gedeeltelijk van het L. v. C. afgescheiden dorp Oploo. Wil Dr. Kloeke's hypothese der Hollandsche *uu*-expansie hier een volledige historische waarschijnlijkheid krijgen, dan moet dus niet slechts het L. v. C. de Hollandsche uitspraak hebben overgenomen, doch tevens een aantal van Holland en Oranje totaal onafhankelijke dorpen. Of is de Hollandsche invloed in het stadje Grave misschien zóó bijzonder groot geweest, dat ook allerlei heerlijkheidsgrenzen er door werden „overstroomd”?

34. Historische bijzonderheden over het Land v. Cuyk. De lotgevallen van verschillende der hier genoemde niet-Land-van-Cuyksche plaatsen komen in het vervolg nog wel ter sprake; vooreerst wil ik echter nader ingaan op de geschiedenis van het eigenlijke L. v. C., omdat hetgeen Dr. Kloeke daarover mededeelt, absoluut ontoereikend is om zich een draaglijke voorstelling te maken van den toestand in dit gebied. Hier volgt dus een aanvulling van Dr. Kloeke's algemeen overzicht ²⁾).

35. Grave tot 1648. Grave nam in 1566 geen deel aan den Beeldenstorm, waarover de pandheer Willem van Oranje zijn tevredenheid uitdrukte. In 1568 liet Alva de stad bezetten, in 1569 bracht Bisschop Lindanus van Roermond, tot wiens diocees ook het L. v. C. behoorde, er een bezoek. Door de roofzieke soldaten uitgebuit, hielpen de burgers in 1577 de toenmalige bezetting verdrijven en nam de stad garnizoen van den prins in ³⁾). Hierop volgde weldra: aan-

²⁾ Ik maak hierbij hoofdzakelijk gebruik van J. Habets: Geschiedenis van het Bisdom Roermond II (Roermond 1890) blz. 153 vlg. De bladzijden, die Dr. W. Jacob: Het dialect van Grave (diss. Utrecht 1937) wijdt aan geschiedenis en samenstelling der bevolking van Grave leken me als richtsnoer voor mijn doel minder geschikt. Wel ontleen ik er waardevolle bijzonderheden aan, hoewel ik er ook meerdere onnauwkeurigheden in heb moeten constateeren.

³⁾ Gedurende de bezetting namens Alva verbleef er een Spaansche gouverneur en lagen er Spaansche en Duitsche troepen. De hulp der burgers om in 1577 de daar gelegerde Duitsche troepen te verdrijven was juist toen, na de Pacificatie van Gent (1576) en vlak na het Eeuwig Edict met Don Juan (1577), wellicht niet als een vijandige daad jegens de wettige koninklijke regeering te beschouwen.

stelling van twee predikanten (bij het garnizoen), dan verdrukking der Katholieken en in 1582 verbod van uitoefening van den katholieken godsdienst ⁴⁾). In 1586 echter heroverde Parma de stad voor de Spanjaarden ⁵⁾ en in hetzelfde jaar verscheen Lindanus er weer, zoodat op 17 Aug. 1300 burgers hun Paaschcommunie hielden.

We zien dus, dat ook vóór 1612 het Calvinisme een korten triomf vierde binnen Grave. Of daar vóór 1586 reeds Hollandsche invloed mee gepaard ging is echter zeer de vraag ⁶⁾). In ieder geval heeft de nieuwe godsdienst niet bijzonder veel ingang gevonden bij de burgerij. Overigens was de toestand van het Katholicisme, zoowel in de stad als op het land, vooral door gebrek aan priesters, in deze jaren zeer treurig.

In 1602 viel Grave weer in de macht der Staten en werd er weldra de uitoefening van den katholieken godsdienst verboden. Tegelijk werd een protestantsch huwelijks- en schoolreglement ingevoerd ⁷⁾).

⁴⁾ De jaren 1576-1586 kan men de kritieke 10 jaren van het Geldersche Overkwartier noemen. Ofschoon bij de Pacificatie van Gent de katholieke godsdienst voor Gelderland was gewaarborgd, was de sinds 10 Maart 1578 in Gelderland optredende Stadhouder Jan van Nassau op niets méér bedacht dan op versterking van het Calvinisme. Een zijner eerste daden was, met omzeiling der Gentsche Pacificatie, predikanten aan te stellen bij de garnizoenen in de verschillende steden. Ofschoon ik niet weet, of hij zich ook rechtstreeks met Graafsche zaken inliet, lijdt het m.i. geen twijfel, of de daar uitgevaardigde bepalingen hielden verband met zijn optreden in Gelderland. Daar dit optreden, speciaal in de kwartieren Roermond en Zutphen zeer veel tegenkanting ondervond, zoodat Parma's verovering rond 1586 als een verlossing werd beschouwd, mag ook voor de Graafsche burgerij wel een uitgesproken anti-Calvinistische houding worden aangenomen. Opmerking verdient dat Grave, ofschoon 1579 in geuzenhanden, toch niet tot de Unie van Utrecht toetrad, wat ons de gezindheid van den Magistraat verraadt.

⁵⁾ Parma liet er een garnizoen achter van Spanjaarden, Bourgondiërs, Duitschers, Walen en Italianen. Gouverneur werd een Luxemburger, die tot 1602 nog opgevolgd werd door twee Spanjaarden, een Italiaan en weer een Spanjaard. Zie hiervoor: D. Paringet, Memoriaal of beschrijving van de stad Grave en den lande van Cuyk (met aant. van Mr. Paul van Alen). Utrecht 1752, blz. 374, 375.

⁶⁾ Pas na de verovering van Antwerpen door Parma in 1585 werd het zwaartepunt van het Calvinisme voorgoed vanuit het Zuiden naar Holland verlegd. Overigens ben ik niet ingelicht over de herkomst van het Graafsche garnizoen in de jaren 1577-1586 en van de beide predikanten aldaar.

⁷⁾ Zie dit reglement van 5 Maart 1603 bij Paringet o.c. blz. 693. Maurits, die Grave in 1602 had ingenomen, werd er 28 Sept. van dit jaar ingehuldigd. Het werd echter 9 Dec. 1611 voordat zijn rechten aldaar voorgoed geregeld werden, doordat de Staten-Generaal toen 's Prinsen pandschap converteerden in een erfleen voor de Oranjes, dat gehouden werd van de Staten-Generaal als soeverein. Paringet o.c. blz. 248 vlg.

Echter liet men de nonnen in hun klooster verblijven en konden zij nog een tijd lang hun kerk voor de Katholieken geopend houden. Meestal gingen deze echter naar het naburige dorp Velp op Ravensteinsch gebied omdat daarheen ook hun pastoor was vertrokken. Op dezen pastoor volgde een pater Capucijn, die van den prins verlof kreeg om in Grave te komen, doch enkel voor de geestelijke bediening bij de nonnen.

36. Het platteland tot 1648.

Voor het platteland kregen de pastoors van den prins gedaan, dat de pastoreele inkomsten voorloopig behouden bleven, doch de vicarie-goederen werden in 1612 in beslag genomen ter bezoldiging van predikanten, die echter slechts ten getale van twee voor het platteland werden aangesteld.

In 1636 ging men de z.g. retorsie-plakkatën toepassen ter verdrijving van katholieke geestelijken uit het L. v. C.; velen keerden echter in 1638 reeds terug en konden, met eenige behoedzaamheid, hun kerken tot 1648 bedienen ⁸⁾).

37. Land van Cuyk. 1648-1672.

Zoodra de vrede van Munster gesloten was, kwam 10 Juni 1648 de resolutie af, waarbij de kerken en geestelijke goederen in het L. v. C. in beslag werden genomen: „De paepse kercken sullen worden gesuyvert en de predikanten der waere christelijke gereformeerde Religie, die tot noch toe haer in hun huysen of schuyren beholpen, daerin geïntroduceert” ⁹⁾).

Zes dagen later, op 16 Juni, verscheen een plakkaat, waarin den priesters onder bedreiging met geldboete en „arbitraire correctie” bevolen werd het land te verlaten. Verder werden 1655 de school- en huwelijksreglementen vernieuwd en uitgebreid, waarbij o.a. aan iederen Katholiek verboden werd om schoolonderricht te geven ¹⁰⁾).

Het gevolg der godsdienstbelemmeringen was, dat de Katholieken in plaatsen, buiten de gehoorzaamheid van de Republiek of Oranje gelegen, ter kerke gingen. Boxmeer werd een gewichtig toevluchts-oord, terwijl ook te St. Anthonis en Sambeek de uitoefening van den katholieken godsdienst meestentijds mogelijk bleef. Verder bestond er vrijheid in het aangrenzend gebied van Ravenstein (waar o.a.

⁸⁾ Door den Maastocht van Frederik Hendrik in 1632 was de positie der Staten in het Z.-O. zeer versterkt. In 1637 moesten de Maassteden echter weer aan de Spanjaarden overgegeven worden, zoodat de pas begonnen Katholieken-verdrukking weer spoedig werd afgebroken.

⁹⁾ L. Schutjes: Geschiedenis van het bisdom 's-Hertogenbosch III, blz. 32.

¹⁰⁾ Paringet o.c. blz. 256 vlg.

Velp lag), in het Land van Kleef ¹¹⁾ en in het Spaansche Overkwartier van Gelder. O.a. werd vlak over de grens, aan de Smackt onder Venray, in deze jaren door L. v. Cuyksche Katholieken een ruime noodkerk ingericht.

38. Na 1672.

De komst der Franschen in 1672 schonk aan de Katholieken voor korten tijd hun volle vrijheid terug: in 1672 werd Grave door de Franschen ingenomen, doch 1674 reeds viel, na een hardnekkige verdediging, de inmiddels in puin geschoten stad Stadhouder Willem III weer in handen. Echter werd nadien de toestand voor de Katholieken draaglijker, daar stilaan iets liberaler ideeën veld wonnen in de Republiek. Toch bracht men 't niet verder, dan dat aan de Katholieken oogluikend werd toegestaan om schuurkerken in hun parochie te betrekken en deze tegen betaling van vastgestelde recognitiegelden, door één, desnoods een paar priesters te laten bedienen.

39. Hollandsche penetratie in de 17e eeuw?

Alvorens op den 18e-eeuwschen toestand in te gaan eerst iets over de Hollandsche penetratie in de 17e eeuw. Het zal duidelijk geworden zijn, dat er van Hollandsche of ook maar Calvinistische beïnvloeding van het platteland tot 1648 nog practisch geen sprake is. Het is trouwens begrijpelijk dat men, terwijl de oorlog nog voortduurde, reeds blij was de versterkte steden blijvend te kunnen bezetten. Wat Grave betreft, vertelt Paringet ¹²⁾, dat na de verovering der stad in 1602 een Sileziër Seldenitsky er gouverneur werd. Waaruit de bezetting bestond meldt hij niet, maar van Nov. 1603 tot Juni 1604 werd de stad ter bewaring toevertrouwd aan een paar duizend muiers, die wegens slechte betaling den dienst der Aartshertogen Albert en Isabella verlaten en hun toevlucht bij de Staten hadden gezocht. Bij hun vertrek was de stad besmet met een hevige pest, die in drie maanden tijds wel een derde deel der burgers wegmaaide.

40. Beteekenis van Grave voor het Land v. Cuyk.

Na nog eenige (Nederlandsche) gouverneurs genoemd te hebben, die Seldenitsky (tot 1614 gebleven?) opvolgden, zegt Paringet: „Bij latere tijden, geduerende de Spaanse oorlogen en als de wapenen van den Staat floreerden had de stad veel avantagie in de negotie,

¹¹⁾ Hierdoor bleef ook de vrije godsdienstuitoefening voor Katholieken te Oeffelt behouden. Tegenw. Staat der Vereenigde Nederlanden II (Amsterdam 1740) blz. 293.

¹²⁾ o.c. blz. 382-383.

te meer men doen boven de continuele doortogt van de legers ten platten lande soo geen winkels hadde, en ider syn behoef uyt de stad most halen". Daar gedurende het 12-jarig Bestand op het platteland toch wel nering mogelijk was, zal Paringet hier vooral doelen op de laatste 20 jaren van den 80-jarigen oorlog, toen deze streken nog herhaaldelijk van legerdoortochten te lijden hadden; men denke bijv. aan het beleg van den Bosch 1629, de Maastocht van Frederik Hendrik 1632, de herovering van Roermond en Venlo door de Spanjaarden 1637 en nog een kort beleg van Venlo door Frederik Hendrik in 1646.

41. Andere centra in het L. v. Cuyk. Grave heeft in deze jaren dus wel een bijzondere beteekenis gehad voor het platteland, doch het zal hier zeker niet de eenige stad zijn geweest die als winkelplaats de dorpsbewoners tot zich trok. Denken we slechts aan het centraal gelegen en derhalve thans ook veel bedrijvigere Boxmeer, een vrije heerlijkheid, die in 1621 een sauvegarde verkreeg van Maurits en waar sinds 1609 de graven Van den Bergh resideerden en er met hun hofhouding vrij wat vertier brachten¹³).

Na 1648 werd de trek der L. v. Cuyksche dorpsbewoners naar Grave wellicht heel wat minder. Niet slechts konden toen op het platteland weer winkels bestaan, doch Boxmeer trok nu nog meer volk tot zich door de vrije godsdienstuitoefening aldaar. Niet zonder belang als centrum was ook Cuyk met zijn bekende vrije jaarmarkten. Dat Grave in dezen tijd reclame maakte voor zijn markten, kan er ook op wijzen, dat daar de negotie sinds 1648 geleden had¹⁴).

42. Protestantisme in het L. v. Cuyk. Bij zijn historische beschouwingen over het *muus*-gebied, legt Dr. Kloeke meermalen verband tusschen de protestantiseering eener streek en den Hollandschen invloed aldaar. Voor het L. v. C. maakt hij geen melding van het aantal protestanten, ofschoon daarover vrij oude gegevens bekend zijn. Belangrijk is het verslag der visitatiereis van den Roermondschen

¹³) Volgens A. F. van Beurden: Schetsen uit de geschiedenis van Boxmeer (Boxmeer 1933) blz. 55, was die hofhouding nogal talrijk, terwijl hij van de herkomst der grafelijke ambtenaren zegt: „Vele kwamen uit den vreemde, stamden oorspronkelijk uit andere bezittingen des Heeren, uit 's-Heerenberg, Wisch, Baer, Ulft, Stevensweert en Bergen op Zoom. Ook Fransche namen treft men er tusschen". Deze hofhouding heeft bestaan van 1609 tot einde 18e eeuw toe. Al dien tijd was de Boxmeersche „upper-ten" dus wellicht niet erg „Hollandsch" georiënteerd.

¹⁴) Dr. W. Jacob o.c. blz. 5.

vicaris-generaal Jacobus van Oeveren in 1672, toen hem deze reis in het L. v. C. door de Franschen was mogelijk gemaakt. Van elke plaats wordt het aantal katholieke communicanten en meestal tevens het aantal „haeretici” opgegeven. Wij vinden ¹⁵⁾:

	Communicanten	Haeretici
Beers	± 300	0
Beugen	± 725	0
Boxmeer	± 700	5 (= 1 fam.)
Cuyk	± 600	4 fam.
Escharen + Gassel	± 500	0
Grave	± 800	geen opgaaf
Linden	125	0
Haps	50 fam.	0
Overloon	± 300	0
Mill	± 800	0
St. Anthonis + Oploo	900	1
Sambeek	± 500	geen opgaaf
Vierlingsbeek	± 800	geen opgaaf
Wanroy ¹⁶⁾	± 500	0

't Is mogelijk, dat er in 1672 Protestanten gevlucht waren voor de Franschen, ofschoon deze vrijheid van geweten hadden toegestaan. Dat het getal zulker vluchtelingen dan ook klein zal geweest zijn, blijkt wel uit een, helaas minder volledig, verslag van 1703, toen Bisschop d'Ongnies door inschikkelijkheid der Staatsche ambtenaren ook een gedeeltelijke visitatiereis in het Cuyksche kon doen. Behalve misschien te Grave, blijkt het aantal Protestanten dan weinig grooter te zijn dan in 1672. De cijfers zijn:

	Communicanten	Haeretici
Beers	± 180	3
Cuyk	625	13 fam.
Escharen	± 640	1 + 1 Jood
Grave	± 1400	500
Linden	133	0
Haps	± 225	0
Mill	± 700	slechts predikant en koster
St. Anthonis + Oploo	± 700	0
Wanroy	500	0

¹⁵⁾ Habets o.c. III blz. 145 vlg.

¹⁶⁾ Neerloon slaan wij over, daar het wel tot het dekenaat, maar niet tot het land van Cuyk behoort. Van Oeffelt en Maashees is hier geen opgave, daar ze niet tot het dekenaat behoorden. De opgave voor Boxmeer is van 1667; daar was geregelde visitatie natuurlijk vrij. Gewoonlijk diende de Bisschop daar ook het H. Vormsel toe voor het geheele dekenaat.

Wat het beduidend aantal niet-Katholieken te Grave betreft, bedenke men, dat Grave in het laatste kwart der 17e eeuw een overbezette garnizoensplaats was. Vele der vaak buitenlandsche (o.a. Brandenburgsche) huursoldaten waren, naar het gebruik dier tijden, vergezeld van vrouw en kinderen, velen ook lieten bij hun vertrek hun gezinnen aan armoede ten prooi in Grave achter. Bovendien hadden zich na de herroeping van het edict van Nantes (1685) zooveel Fransche gezinnen in Grave gevestigd, dat in 1699 door den prins een tweede predikant werd aangesteld¹⁷⁾. Hieruit blijkt, dat wellicht de meeste „haeretici” te Grave geen Hollanders waren en bovendien dat zij vaak niet tot de toonaangevende klasse behoorden. 't Is niet onwaarschijnlijk, dat het sinds 1672 toegenomen aantal „haeretici” te Cuyk ook een gevolg is van de herroeping van het edict van Nantes. Voor de rest van het L. v. C. blijkt duidelijk, dat de Protestanten er een „quantité négligeable” vormden.

**43. Protestantisme en
Hollandsche invloed
in de 18e eeuw.**

In de 18e-eeuwsche beschrijvingen van het L. v. C. zien we dit volkomen bevestigd. Paringet¹⁸⁾ maakt melding van „twe Predicanten en schoolmr. tot Grave” en van „ses Predicanten en Schoolmrs. int lant van Cuyk, als tot Beers, Mil, Cuyk, Beugen, St. Jansbeek (= Sambeek) en Vierlingsbeek”¹⁹⁾.

Over den aanhang dezer predikanten in de dorpen lezen we in Tegenw. Staat II (uit 1740):

blz. 280. Te Vierlingsbeek een gereformeerde kerk „ten aanzien van eenige andere Dorpen des Lands vindt men hier nog al een tamelijk getal van Gereformeerden”. Te Vortum, kerkelijk onder Sambeek, doch onder de dingbank Vierlingsbeek, heeft men een gereformeerde schoolmeester.

blz. 281. Te Sambeek een gereformeerde kerk. „Wordt van een Predikant bediend, doch het getal zijner Toehoorders is doorgaans zeer klein.”

blz. 281. Te Beugen een gereformeerde kerk „doch de Predikant, die deselve bedient, predikt dikwils alleen voor zijn Huisgezin en dat van den Voorlezer”.

blz. 282. Te Cuyk een gereformeerde kerk, die door een predikant bediend wordt. Zijn kerkgemeente telt ongev. 70 ledematen en is „talrijker dan op eenige andere plaats in 't land van Kuik”²⁰⁾.

¹⁷⁾ Dr. W. Jacob o.c. blz. 7.

¹⁸⁾ o.c. blz. 340.

¹⁹⁾ Wat het aantal predikanten betreft, vinden we dit bevestigd in Tegenw. Staat II blz. 258 en 288.

²⁰⁾ De katholieke parochie Cuyk telde toen volgens Tegenw. Staat II blz. 282; 8 à 900 communicanten en was dus sedert 1703 merklijk toegenomen.

blz. 288. Te Beers een gereformeerde kerk. De predikant is meestal te Grave, doch komt Zondags preeken voor weinig meer dan den Voorlezer met zijn gezin.

blz. 288. Te Mill een groote kerk, die deels is ingevallen. De predikant preekt in 't koor en dat kan goed, want buiten eigen gezin en dat van den voorlezer heeft hij bijna geen toehoorders.

Verder vinden we in deze berichten nog: Te Maashees geen kerk; te Ledeakker geen gereformeerde kerk; te Oploo (een heerlijkheid, behorend aan Bar.^{ess} van der Noot, vrijvrouwe van Heumen en Malden ²¹) een nette kapel, doch geen dienst; te Haps een kerk, doch er wordt niet gepreekt; te Linden idem; bij Gasselt en Escharen wordt over geen kerk gesproken.

Over de herkomst van de, in het L. v. C. (zonder Grave) nauwelijks 1% der bevolking uitmakende protestanten, ben ik weinig ingelicht, maar dat er vele niet-Hollanders bij waren is zeer waarschijnlijk. Over Fransche vluchtelingen sprak ik reeds; de eerste predikant te Vierlingsbeek (van 1648 tot zijn dood in 1686) was een Teschenmaker uit Elberfeld; de eerste predikant te Sambeek heette Samuel Neomagus (1648-1684) en was dus wellicht ook geen Hollander ²²).

44. Twee mogelijkheden van Hollandsche penetratie. Het zal dan ook moeilijk de bedoeling van Dr. Kloeke kunnen zijn, om aan deze handvol protestanten een merkbare verhollandsching van de taal der autochthone katholieke bevolking toe te schrijven. Kans op rechtstreeksche Hollandsche beïnvloeding heeft m.i. slechts te Grave bestaan. Daarom wil ik de mogelijkheid van Hollandsche penetratie in het L. v. C. door bemiddeling van Grave nog onderzoeken, doch tevens even spreken over eventueele invloed van het onderwijs der protestantsche schoolmeesters.

45. De protestantsche schoolmeesters. Wat dit laatste betreft, bedenke men, dat het schoolbezoek in dezen tijd gewoonlijk veel te wenschen overliet. Dit gold natuurlijk in dubbele mate, wanneer de bevolking arm was, de schoolmeester ook zonder onderricht te

²¹) De heerlijkheid Oploo behoorde langen tijd aan het adellijk geslacht Van Steenhuis, dat ook de heerlijkheden Heumen en Malden bezat. Dit geslacht leverde vier opeenvolgende Amptmannen van het L. v. C. n.l. Hendrik van Steenhuis, Godw. van Steenhuis (1602-1637), Ludolf van Steenhuis (1637-1680) en Walraad van Steenhuis (1680-1722).

²²) Zie V. d. Aa : Aardrijkskundig Woordenboek s.v. Vierlingsbeek en Sambeek.

geven zijn brood had ²³⁾) en hij bovendien tot de weinig beminde „gereformeerden” behoorde. Een verslag over het onderwijs is mij uit het L. v. C. niet bekend, maar uit een dergelijk verslag over de Staatsche Landen van Overmaas, blijkt dat de Katholieken den protestantschen schoolmeester vaak alleen lieten staan; slechts op enkele plaatsen ging het draaglijk, blijkbaar waar de schoolmeester zoo verstandig was, zijn onderwijs strikt neutraal te geven ²⁴⁾). Zoo zullen ook in het L. v. C. de protestantsche schoolmeesters soms wel een aantal katholieke kinderen te onderrichten hebben gekregen. Dit was in ieder geval echter pas ná 1648 en zullen tóén de kinderen in het L. v. C. nog de *oe*-uitspraak hebben gehad? En hebben de schoolmeesters dan in hun onderricht de *uu*-uitspraak gebruikt of veeleer de toen reeds beschaafd-Hollandsche *ui*-uitspraak? Als dit dan *oe* > *uu* in het L. v. C. ten gevolge had, zouden we een geval van indirecte bewerkstelling hebben, als waarvan Dr. W. de Vries spreekt, n.l. *uu* beschouwd als tusschenpositie tusschen *oe* en *ui*, zoowel fonetisch als in sommige streken „sociaal” ²⁵⁾). Het is mogelijk, dat op deze manier het *uu*-vocalisme hier en daar eenige vordering heeft gemaakt; men bedenke echter, dat bijv. de Limburgsche kinderen nu reeds meer dan 100 jaar in veel grooter getale deze *ui*-uitspraak op school leeren, doch de *oe*-uitspraak hunner moedertaal nog steeds met succes handhaven. De invloed van de enkele protestantsche L. v. Cuyksche schoolmeesters op klankwijzigingen in het dialect acht ik dan ook om meer dan eene reden uiterst gering.

**46. Grave. Samen-
stelling der
bevolking.**

Hoe was echter de toestand te Grave? Hier schijnen in de 17e eeuw, ook wat samenstelling der bevolking betreft, nogal ingrijpende gebeurtenissen te hebben plaats gehad. Kort na 1600 stierf een groot aantal burgers aan de pest. Doch in het 2e kwart der 17e eeuw kwam de stad tot grooten bloei en werd het burgerschap van Grave zoozeer begeerd ²⁶⁾), dat „een Vreemdeling rekende zig gelukkig, als hij een

²³⁾ De predikanten en schoolmeesters werden n.l. bezoldigd uit de geconfiskeerde kerkelijke goederen der Katholieken. De bevolking in 't L. v. C. behoorde in 't algemeen tot de „geringe Luiden”. Zie Tegenw. Staat II blz. 247.

²⁴⁾ Bijv. te Heerlen, waar 96 kinderen op school waren, doch „de meester Bartmans institueerde nog à part 10 à 12 kleine kinderen van de Geref. Religie”. Op school werd dus wel geen religieuze propaganda gevoerd. Zie Habets o.c. III blz. 508.

²⁵⁾ Med. Kon. Akad. afd. Letterk. 63 A, blz. 161.

²⁶⁾ De Graafsche burgers hadden o.a. vrijdom van tollén in Gulik, Brabant, Gelder, Holland en Zeeland. Sommige dezer voorrechten werden later vernietigd. Zie Bachiene: Vaderlandsche Geographie IV (A'dam 1791) blz. 711.

Burgers Dogter van Graave ten Huwelijk kreeg, zonder eenige andere Bruidschat, dan haar Burgerrecht", immers „sulck een maakt haar man, schoon vreemt, bij of door het eerste huwelijk borger". Geen wonder dat de bevolking der stad zoozeer toenam, dat er woninggebrek ging heerschen. Na den vrede van Munster schijnt er wat stilstand en stilaan eenige achteruitgang in de welvaart der stad te zijn gekomen, maar haar deelname in den bloei der Republiek was toch nog zoo groot, dat Willem III in 1674, '75 en '76 eenige lieden, die hem bijzonder van dienst geweest waren, met het burgerrecht der stad Grave beloonde. Bedenkt men verder nog, dat in de Magistratuur der stad vaak vreemdelingen werden aangesteld, die dan meestal ook de burgerrechten rekenden verworven te hebben en zich zelfs als Magistraat gerechtigd achtten deze aan anderen te verleenen, dan begrijpt men (al vonden deze laatste aanmatigheden soms heftigen tegenstand) dat er langzamerhand vrij wat Protestanten het Graafsche burgerschap verkregen en ook, dat Paringet zijn relaas over deze dingen besluit met „alleen (te) seggen, dat men vande oude wesentlijke borgers weynig reliquien heeft" ²⁷⁾.

Of dit oordeel van \pm 1700 juist is, zal thans, evenzeer als toen, moeilijk te controleeren zijn. Wanneer het nog een anderen grond heeft, dan Paringet's „meening", dan zal het dezen misschien zijn opgevallen, dat zoo weinig oude familienamen bewaard waren, overigens een verschijnsel, dat zich vaak genoeg voordoet en ook zonder groote volksverplaatsingen best te verklaren is. Uit het feit, dat er in 1703 te Grave toch nog \pm 1400 communicanten (dus wel \pm 2000 Katholieken) waren, tegenover een 500 Protestanten, concludeer ik liever, dat er van de autochthone bevolking vrij wat is overgebleven en dat de nieuw-ingekomenen toch grootendeels uit katholieke streken, wellicht uit niet wijde omgeving afkomstig zijn geweest ²⁸⁾. Ook de

²⁷⁾ Zie voor het gegeven relaas en de aanhalingen Paringet o.c. blz. 383-384 met noot 6.

²⁸⁾ Bij Paringet o.c. blz. 412, 723, 734, 744, 846 en 850 vindt men een aantal burgernamen uit Grave en wel van: a) 4 schippers uit 1669 en 1684, waarbij een Van Oosterhout en een Van Velp; b) 20 voerlieden uit 1667 en 1693, waarbij een Van Rosmalen, een Van Luenen (plaats in N.-Limb.), een Van Bocholt en een Van Linden; c) 25 personen uit 1702, die met het bakkersgilde te maken hebben, waarbij een Van Batenburg, een Van Oeffelt, een Van Betou en een Van Esch (plaats bij Boxtel); d) 8 slagers uit 1726, waarbij 3 Van Gemert's. Onder de voerlieden vindt men nog een Van Schonenberg en een Van der Haagen, die niet met waarschijnlijkheid zijn thuis te brengen; onder de bakkers nog een Braningen en een Camerlingh, die aan Twente en Achterhoek doen denken. De niet-genoemde namen maken geenszins den indruk van niet in de streek thuis te hooren, terwijl uit de wel-genoemde blijkt, dat de meeste immigranten niet ver uit de buurt vandaan kwamen en dat Holland er wellicht slechts een

ruzies die ontstonden over het zich aanmatigen van burgerrechten door vreemde magistraatsleden bewijzen, dat er nog een krachtige autochthone bevolking was ²⁹⁾).

47. De ambtenarij te Grave. Om te zien, wat de ambtenarij te Grave beteekende ³⁰⁾, diene het volgende: in de 18e eeuw heeft men er den Amptman, den Scholtus, twee Burgemeesters, zeven Schepenen, acht Gezworenen of Gemeentsluiden, een Richterbode, een stads Syndicus, een Rentmeester, een Quartiermeester, aan ieder der drie poorten een Portier, twee Stadsdienaars, een latijnsche Rector, een Schoolmeester, den Onderschout, den Keurmeester van de hal en den Ijker. De Amptman bekleedt dezen post zoowel voor de stad Grave als het L. v. C.; voorheen waren dit twee afzonderlijke personen. Zoo is er thans ook één Schout voor Grave, het Neder- en Overambt van het L. v. C., terwijl daarvoor vroeger drie personen werden benoemd ³¹⁾). De Schout is ook dijkgraaf van de tot Grave behorende polders Mars en Wyth. Een der stadsdienaars is tevens nachtwaker, de ander omroeper, beide alsmede de drie portiers doen ook dienst als politie-agenten.

Van deze ambtenaren worden de Amptman, Scholtus, Secretaris of Syndicus en Richterbode door den Heer ad vitam aangesteld. Burgemeesters, Schepenen en Gezworenen worden ieder jaar door den Heer veranderd, maar meestal gecontinueerd. De kerkelijke inkomsten worden beheerd door twee Kerkmeesters, uit den Magistraat aangesteld; het gasthuis wordt bestuurd door een Gasthuismeester onder toezicht van vier Provisoren uit den Magistraat; het weeshuis, in

zeer klein deel van leverde. Dr. Jacob heeft (o.c. blz. 14), behalve verschillende der hier genoemde, uit gildenpapieren nog meer familienamen tusschen 1458 en 1871 opgeteekend. Behalve 5 namen, die hij van Duitsche en 5 die hij van Fransche herkomst acht, geeft hij nog 53 namen, meest van Nederlandsche plaatsnamen afgeleid, die hij met meer of minder stelligheid tracht thuis te brengen: 40 dezer 53 namen wijzen op herkomst uit plaatsen ten Z. van de groote rivieren, 15 stammen uit het Oostbrab. diftongeeringsgebied, 11 uit andere diftongeeringsstreken, 12 uit het muus-huus-, 7 uit het moes-huus- en 8 uit het moes-hoes-gebied. 28 namen wijzen op herkomst van een plaats, minder dan 30 K.M. van Grave verwijderd. Aan Holland doen slechts denken: Van IJsselstein, Van Egmond en Van Woerden.

²⁹⁾ Het beste bewijs dat het autochthone element te Grave steeds krachtig is geweest, is eigenlijk dat ondanks vrij drukke immigratie, o.a. uit diftongeeringsstreken, het Graafsch dialect, ofschoon op de grens van het diftongeeringsgebied gelegen, toch volop een Geldersch-Limburgsch karakter heeft behouden.

³⁰⁾ Paringet o.c. blz. 416-418 met aant.

³¹⁾ Tegenw. Staat II blz. 261.

1674 weggeschoten, is nog onder toezicht van twee Weesmeesters uit den Magistraat.

Wij vinden dus in totaal 33 of 34 ambtenaren, waarvan de Landsheer er rechtstreeks vier aanstelt voor hun leven, terwijl hij den uit 17 man bestaanden Magistraat voor telkens een jaar benoemt. De overige ambtenaren krijgen van den Amptman of den Magistraat hun aanstelling. De meeste dezer lieden zullen dus als regel wel protestant en vaak van vreemde herkomst zijn geweest. Behalve onder de lagere ambtenaren verwacht ik echter, dat ook onder de Gemeentsluiden, door den oorsprong hunner functie en doordat ze toch nagenoeg geen beteekenis meer hadden, nog wel geregeld een aantal Katholieken was. Verder behielden de Katholieken nog eenige beteekenis door hun broederschappen en gilden, die blijkens Paringet ³²⁾ doorgaans katholiek zijn gebleven.

48. De ambtenarij in het L. v. Cuyk. Over de ambtenarij in het L. v. C. vindt men in Tegenw. Staat II blz. 259 vlg.: „Tot de Regeeringe van het Land van Kuik zijn door den Baron een Hoog-Baljuw (Amptman genoemd), een Rentmeester der Domeinen, een Schout en een Griffier aangesteld”. Wat den Hoog-Baljuw en den Schout betreft weten we reeds, dat dit in de 18e eeuw dezelfde waren als die van de stad Grave. Hetzelfde geldt voor den Rentmeester der Domeinen ³³⁾, terwijl het ambt van Griffier nog apart voor het L. v. C. schijnt te hebben bestaan. Andere ambtenaren dan deze stelde de Landsheer niet aan. We vinden nog, dat de Griffier ook vendumeester was bij openbare verkooping, dus deels het notarisambt waarnam. Als afslagers fungeerden bij zulke gelegenheden de bijzondere Richterboden der dorpen.

De Amptman stelde de Schepenen aan in de lagere rechtbanken ten plattenlande, terwijl de Schout een aantal Onderschouten benoemde, die deze rechtbanken presideerden. Van zulke schepenbanken bestonden er elf in het L. v. C. en „elke Bank bestaat uit zeven Schepens, die voor 't grootste gedeelte Roomschegezinde Landluiden zijn, alsoo hier zeer weinig Gereformeerden gevonden worden”.

³²⁾ Paringet o.c. blz. 417-418.

³³⁾ Blijkens Paringet o.c. blz. 21 was omstreeks het midden der 18e eeuw een G. Torsinck „Raad en Rentmeester der Domeinen en geestelijke goederen... over de stad Grave en den Landen van Cuyk”. Hij volgt in rang onmiddellijk op den Amptman en schijnt ook „ad vitam” te worden aangesteld (Tegenw. Staat II blz. 260 en 275). In alle opzichten onder dezen Rentmeester stond nog een Waldgraaf, belast met het toezicht op de 16 bosschen van den Baron in het Nederambt (Tegenw. Staat II blz. 257).

Uit dit laatste volgt reeds, dat ook de Onderschouten meestal katholiek zullen zijn geweest; des te stilliger moet men dit aannemen, daar in verschillende der schepenbank-plaatsen volgens de gegeven bevolkingsstaten enkel maar Katholieken wonen ³⁴). Wie de lagere plaatselijke ambtenaren als de Landschrijver of Secretaris en de Richterbode aanstelde, vind ik niet aangegeven, doch ongetwijfeld werden voor deze weinig lucratieve baantjes als regel landzaten benoemd.

Terwijl er dus te Grave een tamelijk aantal protestantsche en verschillende niet-inheemsche ambtenaren zullen gewoond hebben, is daarvan in het L. v. C. nagenoeg niets te merken.

49. **Hollandsche invloed door het waterverkeer?** Een andere factor van beteekenis voor Hollandsche beïnvloeding ziet Dr. Kloeke in het waterverkeer. Daarom een kort woord erover ³⁵). Uit den gildebrief, in 1669 aan de schippers van Grave gegeven, blijkt dat er toen o.a. een marktschipper op den Haag en een op Amsterdam was. Uit een instructie over de vrachtlouen tusschen Rotterdam en Grave van 1684 blijkt, dat er toen tusschen deze twee steden vier marktschepen voeren, twee van Rotterdam en twee van Grave. Dit aantal was noodig, omdat de reis Rotterdam-Grave v.v. vier weken duurde. Er was verder een marktschip van Mook op Rotterdam, dat het recht behield ook goederen van Rotterdam naar Grave te vervoeren. De marktschippers Rotterdam-Grave v.v. mochten ech-

³⁴) De schepenbanken waren:

A. In het Overkwartier:

- 1) Maashees met Holthees.
- 2) Vierlingsbeek met Macken, Overloon, Groeningen en Vorthem.
- 3) Sambeek met Sambeekschen Hoek en Mullem.
- 4) Beugen met Rijkevoort, Papevoort en Walschot.
- 5) Ledeakker met Berkenbosch.

B. In het Nederkwartier:

- 1) Cuyk met St. Agatha, Heeswijk, Haps, Grootlinden, Kleinlinden en Katwijk.
- 2) Beers.
- 3) Gassel met Tongelaar.
- 4) Escharen met Hal en den Langenboom.
- 5) Mill met St. Hubert, de Hulsbeek en Wanroy.
- 6) Neerloon, midden in 't Land van Ravenstein.

Schout en schepenen hadden ook bestuursfunctie binnen het ressort hunner schepenbank, dat in het algemeen gelijk te stellen is met een tegenwoordige gemeente.

Te Sambeek oefenden de Graven Van den Bergh en de Prinsen van Oranje beurtelings het benoemingsrecht uit, te Beugen en Haps stelde de Graaf Van den Bergh slechts een z.g. stillen Schout aan, die geen macht uitoefende (zie Paringet o.c. blz. 20 en 21).

³⁵) Zie Paringet o.c. blz. 734-752.

ter ook goederen, bestemd voor Mook of Roermond, vervoeren tot Mook. Goederen voor Venlo slechts tot Grave, vanwaar de marktschipper Grave-Venlo ze verder meenam.

Behalve met de marktschepen schijnt er speciaal van Grave op Dordrecht en Rotterdam toch nog wel vrij wat vervoer te zijn geweest. De grootte van het Graafschsche schippersgilde wordt niet opgegeven. Men bedenke echter, dat het gilde tot doel had, zoo min mogelijk vreemden toe te laten, zelfs niet-Graafsch dienstpersoneel trachtte men te weren.

Voorzooover deze gegevens een conclusie toelaten omtrent den invloed van het waterverkeer op het Graafschsche dialect, lijkt zulks niet uitgesloten doch is het in geen geval sterk geweest. Het is ook twijfelachtig, of schippers doorgaans lieden zijn, die men graag ging „na-praten”.

50. Katholieken en andersdenkenden in de 19e eeuw. Thans nog eenige aantekeningen over het L. v. C. in de 19e eeuw. In 1805 telde het dekenaat Cuyk (d.i. in dezen tijd het heele L. v. C. met Grave, doch zonder Oeffelt) 15915 Kath. en 780 niet-Kath.³⁶⁾. In 1799 had Grave 1678 Kath., 250 Gereformeerden, 28 Lutheranen³⁷⁾. In 1807 telde Grave 1884 Kath., Boxmeer 1800 Kath., Cuyk 1725 Kath., Sambeek 1500 Kath., Vierlingsbeek 1127 Kath., Wanroy 1020 Kath., Mill 900 Kath., de overige 14 parochies tusschen 114 (Ledeakker) en 800 (Beugen) Kath.

Bij Van der Aa: Aardrijkskundig Woordenboek (1839-1849) vinden we voor de grootere plaatsen:

Grave	± 2600 inw.,	ruim 2400 Kath.,	ruim 130 Herv.,	55 Isr. ³⁸⁾
Boxmeer	ruim 2000 inw.,	ruim 1900 Kath.,	60 Herv.,	20 Isr.
Cuyk	ruim 2000 inw.,	ruim 1800 Kath.,	80 Herv.,	30 Isr.
Sambeek	1291 inw.,	1250 Kath.,	35 Herv.,	6 Isr.

³⁶⁾ Habets-Goossens: Gesch. v. h. bisd. Roermond IV, I, blz. 196. Tot het dekenaat Cuyk hoorde in dezen tijd niet meer het vroeger erbij gerekende Neerloon in het Ravensteinsche. Over Oeffelt, zie Habets-Goossens o.c. blz. 197 noot 1. Wanneer men de parochie Oeffelt, wat men veilig kan doen, in dezen tijd op ruim 800 Kath. en 0 niet-Kath. schat, dan telde men in het L. v. C. in 1805 ruim 4% niet-Kath.; de Joden op ± 130 schattend, schiet er voor de Protestanten ruim 3½% over.

³⁷⁾ Dr. W. Jacob o.c. blz. 8.

³⁸⁾ Grave is in dezen tijd nog de volkrijkste plaats van het L. v. C. In 1913, wanneer het al geruimen tijd geen garnizoensplaats meer is, wordt het echter met zijn 2444 inw. overtroffen door Cuyk met 3077, Mill met 3019 en Boxmeer met 2633 inw. Echter heeft Grave slechts een oppervlakte van 369 H.A., tegen Mill 4025 H.A., Cuyk 1763 H.A. en Boxmeer 1151 H.A.

Vierlingsbeek	1420 inw.,	1300 Kath.,	90 Herv., 30 Isr.
Wanroy	1180 inw.,	allen Kath.	
Mill	ruim 1800 inw.,		1 Herv.
Beugen	ruim 900 inw.,	bijna allen Kath.	

Voor Grave is het garnizoen niet meegerekend; van Boxmeer zegt Bachiene: Beschrijving der Vereen. Nederl. IV (A'dam 1791) blz. 732: „De ingezetenen zijn alle Roomsche.”; voor Cuyk reken ik de heele parochie, tevens gemeente, het eig. dorp heeft slechts \pm 1300 inw.; voor Mill is hier de gemeente genomen, die echter twee parochies omvat n.l. Mill en St. Hubert (in 1807, 390 Kath.).

Het aantal niet-Katholieken bedraagt \pm 1840 in het L. v. C. zeker niet meer dan 3%.

51. Israëlieten in het Land van Cuyk. Wanneer de Israëlieten, die we hier voor den dag zien komen, zich hoofdzakelijk in het L. v. C. gevestigd hebben, is mij niet bekend. In 1685 en 1690 vinden we klachten, dat er te Grave herhaaldelijk Joden en anderen, die niet tot het Kramers-gilde behooren, langs de straten venten. In 1726 vinden we te Grave een Joodsche slagersweduwe, die in het gilde is opgenomen, dus blijkbaar burgerrecht bezit ³⁹⁾. We hebben ook gezien, dat er in 1703 reeds een Jood te Escharen woont. Het is dus wel waarschijnlijk, dat reeds gedurende de 18e eeuw het L. v. C. geleidelijk eenigszins met Joden is geïnfilteerd.

52. Het garnizoen te Grave. Over Grave als garnizoensstad teken ik uit Tegenw. Staat II (1740) blz. 277 aan, dat Grave in dien tijd een bezetting heeft van circa 700 man n.l. 3 comp. ruiters op de verdeeling van Gelderland en 10 comp. voetvolk op de verdeeling van Holland. Dr. Jacob meldt ⁴⁰⁾, dat er in 1786 op een inwonertal van 1730 een garnizoen was van 1261 man, in 1793 werd de bezetting op 3000 man gebracht, in 1830 legde men er 2200 man in garnizoen, in 1874 werd Grave grootendeels, in 1881 geheel als garnizoensplaats opgeheven. Het laatste bataljon infanterie vertrok echter pas in 1892.

53. Conclusies. De vrij uitvoerige historische beschouwing over het L. v. C., die ik hiermee beëindig, moge den lezer de geruststelling geven, dat ik aan iedere mogelijkheid van Hollandsche be-

³⁹⁾ Paringet o.c. blz. 413.

⁴⁰⁾ Dr. W. Jacob o.c. blz. 8-10.

invloeding de noodige aandacht heb geschonken. Thans rest mij nog, de conclusies nader te formuleeren. In het begin dezer paragraaf opperde ik bezwaren tegen Dr. Kloeke's historische argumenteering. Niettemin erken ik, dat diens *vermoeden*, dat Grave sterk onder Hollandschen invloed stond, thans door mijn onderzoek eenigermate wordt bevestigd. Een hoofdrol speelt hierbij de ambtenarij, waardoor tevens bevorderd werd, dat vele vreemdelingen zich in de stad vestigden. Al waren dit meestal geen Hollanders, voor zoover zij Calvinisten waren, zullen zij toch vaak onder Hollandschen invloed hebben gestaan. Ook de scheepvaart kan den Hollandschen taal-invloed op Grave bevorderd hebben, ofschoon men daaraan toch niet zooveel beteekenis behoeft te hechten. Over den invloed van het garnizoen is moeilijk een oordeel te vormen, daar het vaak meer vreemdelingen, dan Hollanders telde ⁴¹⁾.

Wat het L. v. C. betreft, daar is van rechtstreeksche Hollandsche penetratie nauwelijks sprake. Dr. Kloeke meent, dat het vanuit Grave met Hollandschen invloed zou zijn „overstroomd”; het bleek ons echter, dat Grave als koopstad voor het L. v. C. wel beteekenis had, doch dat die, afgezien van den naasten omtrek, toch nimmer overwegend groot was. Zelfs in de periode van grootsten bloei voor Grave, van ± 1625 - ± 1650 , was Boxmeer (met geenszins Hollandsche beïnvloeding) toch wellicht nog concurrent van Grave, wat betreft winkel- en marktcentrum voor de plattelandsbevolking.

Toch zou ik, wanneer ik aan Hollandsche *iii*-expansie kon gelooven, geneigd zijn om het 2e kwart der 17e eeuw hier als doorslaggevend te beschouwen voor de verbreiding van de nieuwe taaltendenz. Maar dan moet tót dien tijd in het L. v. C. nog in hoofdzaak de *oe*-uitspraak aangenomen worden. Bovendien betwijfel ik, of de rol van godsdienstverdrucker en belastingoplegger wel de meest geschikte is voor een vreemdeling om de taal eener autochthone bevolging te beïnvloeden. Want dat de Hollandsche Calvinisten, zoowel in het L. v. C. als in Grave, doorgaans weinig bemind waren, lijdt geen twijfel ⁴²⁾.

⁴¹⁾ Dr. Jacob neemt aan, dat het Hollandsch bestuur en de Hollandsch-sprekende militairen indertijd invloed hebben gehad op het Graafsche dialect. Ofschoon Dr. Jacob voor deze bewering geen enkel bewijs geeft, neem ik aan, dat hij in ieder geval zooveel gelijk zal hebben, dat de omgang met Hollanders het dialect der Gravenaars niet totaal onaangetast zal hebben gelaten. De vraag is echter of de Hollandsche invloed sterk genoeg is geweest om er desnoods een belangrijke klankwijziging aan te kunnen toeschrijven.

⁴²⁾ Hoe het in de 17e eeuw bijv. te Deurne in Peelland boterde met de Protestanten is vrijwel op te maken uit hetgeen H. N. Ouwerling vertelt in zijn *Gesch. der dorpen en heerlijkh. Deurne, Liessel en Vlierden* (Helmond 1933) blz. 452 vlg. Zelfs werd daar „een der meest gehaten onder de Gereformeerden...

Na 1648 wordt de beteekenis van Grave voor het L. v. C. zeker minder, al zal men deze daarom niet bepaald zeer gering behoeven te achten. Echter had het platteland toen ook veel connecties in andere richtingen, zoodat eventueele taalinvloed vanuit Grave, ruimschoots tegenwicht vond.

54. Beteekenis van Nijmegen.

Wel moet nog gewezen worden op de beteekenis van een stad als Nijmegen, zeker voor het N.-O.-deel van het L. v. C. met Cuyk als voornaamste plaats⁴³). En ook in Nijmegen waren Hollandsche invloeden werkzaam, of schoon niet zoo sterk wellicht als in Grave⁴⁴).

In elk geval echter, of de Hollandsche *uu*-expansie langs Grave of langs Nijmegen moest binnendringen, ter verovering van het L. v. C. was noodig, dat de door Dr. Kloeke gepropageerde ontleening van taalklanken aan cultureel hooger-staanden tweemaal gewerkt heeft n.l. eerst van Holland op Grave of Nijmegen, dán van Grave of Nijmegen op het platteland. Daar Dr. Kloeke schijnt aan te nemen, dat het *oe* > *uu*-proces vóór eind 17e eeuw zijn beslag gekregen heeft, moet deze dubbele ontleening (of althans de groote stoot daar-

in den nacht van 26 Juli 1670 verraderlijk vermoord". Te Oisterwijk is het o.a. in 1728 nog tot gewelddaden gekomen (Tegenw. Staat II). Uit het L. v. C. vernemen we, dat de Sambekers de oefeningen der Hervormden onder in den toren der hun ontnomen kerk stoorden door bovenin de klokken te luiden (Van Beurden: Schetsen... Boxmeer blz. 13). Te Beugen moesten in 1673 de Kath. hun kerk, die ze in 1672 bij den inval der Franschen hadden teruggekregen, weer aan de Hervormden afstaan. Hierbij had een gevecht plaats dat aan drie personen het leven kostte (Van Beurden: Chroniek v. Boxmeer. Roermond 1890). Uit dergelijke voorbeelden ziet men dat de protestantsche overheersching in Brabant slechts noode geduld werd. Ouwerling betoogt dan ook (o.c. blz. 428-452) dat er speciaal in de 17e eeuw in de Meierij algemeen „verbittering” bestond tegen de Calvinistische indringers. Natuurlijk hoeft dit niet te beteekenen, dat men allerwege steeds op gespannen voet leefde met de protestantsche medeburgers, maar wel dat men zich goed bewust bleef, dat de Hollandsche Calvinisten vreemde indringers waren, die men weliswaar uit godsdienstige overwegingen niet mocht haten of hinderen, maar waar tegenover men toch zeer terughoudend was bij het aanknoopen van connecties. Wellicht is zóó ook de door Dr. Jacob (o.c. blz. 20) geprezen verdraagzaamheid der Graafsche Katholiken te verstaan. In ieder geval is niet te veronderstellen, dat in een tijd toen de katholieke godsdienst door een protestantsche minderheid verdrukt werd, de verhouding Katholiek-Protestant even goed kon zijn als thans meestal.

⁴³) We vinden nog, dat er in 1693 ook vanuit Grave een dagelijksche voermansdienst op Nijmegen bestond. Eveneens ging er van Grave een dagelijksche voermansdienst op 's-Hertogenbosch, die in 1677 door vijf vrachtrijders onderhouden werd. Paringet o.c. blz. 845 vlg. en 850 vlg.

⁴⁴) Vgl. voor Nijmegen mijn uiteenzetting in hfdst. VI.

toe) in minder dan een eeuw tijds hebben plaats gehad. Dat dit wel wat buitengewoon vlug is wordt nog duidelijker als men bedenkt dat de ontleening op een groot aantal woorden betrekking heeft en dat er van rechtstreeksche connecties tusschen Grave of Nijmegen en de verder verwijderde kleine dorpen nagenoeg geen sprake was. Voor deze plaatsen moest de ontleening dus nog meer dan twee trappen doorloopen; en zulks terwijl de vrije stad Boxmeer voor de geheele omgeving ongetwijfeld een tegenwicht tegen Hollandsche beïnvloeding zal gevormd hebben, doch niettemin zelf ook in het volle *muus*-gebied ligt.

Het blijkt derhalve wel dat, al zou de *uu*-wording van *oe* in het L. v. C. pas in de 17e eeuw zijn geschied, de Hollandsche invloed er toen over het geheel toch niet voldoende is geweest om als eenige- of hoofdoorzaak van zulk een verandering te worden beschouwd.

Tenslotte vraag ik mij af: indien een handje-vol Hollanders in staat was om in de 17e eeuw een L. v. Cuyksche *oe*-uitspraak in meer dan 100 woorden te veranderen in *uu*-uitspraak, waarom waren zij dan in de 18e en 19e eeuw niet in staat om deze *uu* in hun *ui* om te zetten? Hoe kon dan in een Generaliteitsland als O.-Brabant de *mous*-uitspraak heerschend blijven of worden en waarom ondergingen de Gravenaars, die in Velp ter kerk gingen, dan zoo weinig invloed van de daar heerschende, modern Hollandsche, diftongische uitspraak? — Ik gevoel mij niet in staat op zulke vragen een antwoord te geven, dat in overeenstemming te brengen is met de door Dr. Kloeke gepropageerde stellingen.

HOOFDSTUK IV.

DE BETEKENIS VAN DE *huus-hoes*- EN *muus-moes*-GRENS GETOETST
AAN ANDERE *uu-oe*-ISOGLOSSEN.

55. **Een onnauw-
keurigheid op
Dr. Kloeke's
muis-kaart.**

Alvorens op de eigenlijke kwestie in te gaan, een korte beschouwing naar aanleiding van een onnauwkeurigheid op Dr. Kloeke's kaart.

Ofschoon Dr. Kloeke zijn kaart en speciaal de *muus-moes*-grens met groote nauwgezetheid zal hebben bewerkt, constateer ik in het door mij onderzochte gebied toch een kleine fout. Het Limburgsche dorp Geysteren L. 214a, gelegen tusschen Maashees L. 212 en Wanssum L. 214, juist aan de Limburgsch-Noord-brabantsche grens, doet n.l. met het noorden mee en heeft ook de *müs*-uitspraak. Dr. Kloeke's *muus-moes*-lijn, die hij met de provinciale grens laat samenvallen, moet bij dit dorp dus een paar kilometers zuidelijker verlopen ¹⁾).

Het rustieke dorpje Geysteren, ruim 300 inwoners tellend en midden in de bosschen gelegen zou derhalve, hoewel niet meer tot het L. v. C. behorend, volgens Dr. Kloeke ook nog „modern” beïnvloed zijn, terwijl bijv. een vanouds bloeiend dorp als het nabijgelegen Venray (± 15000 inw., de kom ± 7500 inw.) aan de „ouderwetsche” *moes*-uitspraak vasthield. Hoe onwaarschijnlijk deze tegenstelling ook lijkt, ik wil toch trachten om er, geheel in den geest van Dr. Kloeke, een aanneembare verklaring voor te geven.

56. **Geschiedenis van
Geysteren.**

De staatkundige geschiedenis van Geysteren kan aldus worden samengevat: Sedert de vroege M.E. was het eerst een vrije heerlijkheid, die echter zeker reeds omstreeks 1300 leenplichtig werd aan Gelre. Veel wederwaardigheden beleefde het dorpje niet, ook niet in den 80-jarigen vrijheidsoorlog, al lagen er toen, in de woelige jaren rond 1580, wel eens sol-

¹⁾ Zie kaart I. Geysteren komt op de kaart van Dr. Kloeke niet voor, doch wel in het bijgewerkte Register van Plaatsnamen door Dr. W. Pée en P. J. Meertens. De plaats wordt hier aangeduid met L. 214a.

daten op het kasteel. Daar Geysteren tot het Geldersche Overkwartier behoorde, bleef het gedurende de oorlogsjaren meestal en sinds den vrede van 1648 voorgoed aan de Spaansche Kroon onderworpen. Een wijziging kwam er, toen in 1673 de Spaansche regeering, die in geldverlegenheid was, in het Geldersche Overkwartier al het rechtstreeks aan de Kroon onderworpen gebied als heerlijkheden ging verkoopen en de toenmalige heer van Geysteren bij die gelegenheid het aangrenzende dorp Wanssum aanwierf. Sindsdien waren beide dorpen onder één heer vereenigd met als gevolg, dat ze in 1800 onder Fransch bewind tot één mairie werden samengevoegd en ook thans nog ééne gemeente vormen. Dit laatste is wellicht de oorzaak, dat Geysteren niet op de kaart van Kloeke-Grootaers voorkomt en dat Dr. Kloeke verzuimde voor zijn *muis-huis*-kaart naar het dialect dezer plaats te informeeren.

Aan Dr. Kloeke, die voor zijn studie ook het reeds meermalen geciteerde werk van Paringet blijkt benut te hebben, had echter een zinnetje kunnen opvallen, dat hem vermaande hier op zijn hoede te zijn. Op blz. 38 begint Paringet n.l. zijn beschrijving van het Cuyksche Overambt aldus: „Het Overambt van boven aanvankelijk ²⁾ besluit in zig Maeshees en Holthees, een dorp, die dog haar Parochiekerk en begraafplaats in de Heerlijkheid Geysteren, Ressort 's lands van Kessel haar aanpalende nabueren hebben, waar van men seyt: die van Maashees behooren tot Geysteren ter Kerkhof, en tot Grave (: Scilicet de misdadigers) aan de galg” ³⁾. Inderdaad behoorde Maashees kerkelijk onder Geysteren en blijkbaar reeds vanouds. In 1485 vindt men onder de beneficiën van de kerk van Geysteren o.a. aangeteekend: „Altare S. Georgii”, in 1553 vindt men: „Altare S. Georgii in capella de Massche”, in 1558 „Capella S. Georgii in Maesheze” ⁴⁾. Blijkbaar heeft Maashees tusschen 1485 en 1553 dus wel een eigen kapel gekregen, doch bleef niettemin tot de parochie Geysteren behooren. Toch zal er van toen af, misschien eens in de week, wel Mis gelezen zijn te Maashees, maar sedert de kerksluiting in het L. v. C., dus sinds 1648, was daarvan natuurlijk geen sprake meer, zoodat toen Maashees voor den kerkgang weer geheel op Geysteren was aangewezen. Deze toestand duurde tot 1800, toen de inmiddels aan St. Anthonius toegewijde kapel te Maashees weer door de Katholieken genaast werd en men er Nieuwjaar 1800 de eerste plechtige

²⁾ D.w.z. van boven, d.i. naar den loop der Maas gerekend, in het Zuiden te beginnen.

³⁾ Het hooggerecht in het L. v. C. behoorde enkel aan de schepenbank van Grave.

⁴⁾ Habets: Gesch. v. h. bisdom Roermond I, blz. 351 en 356.

Hoogmis kon zingen. Eenige jaren later, in 1804 werd Maashees, dat Geysteren in bevolking overtrof, doch bovendien door de opgedrongen diocesane indeeling in een ander bisdom dan Geysteren was komen liggen, tot een zelfstandige parochie verheven ⁵⁾).

57. **Verklaring van de müs-uitspraak te Geysteren?** Redeneerend in den trant van Dr. Kloeke moeten wij nu aannemen, dat de katholieke bevolking van Maashees via Grave en een heele reeks L. v. Cuyksche dorpen de Hollandsche müs-uitspraak heeft aangenomen en deze „moderne” uitspraak door den Zondagschen kerkgang te Geysteren ook nog buiten de L. v. Cuyksche grenzen heeft gebracht. En dit alles moet zich tusschen 1600 en 1800, dus in twee eeuwen tijd, hebben afgespeeld. Zou men werkelijk aan zoo'n sterken Hollandschen invloed in dit uithoekje van het L. v. Cuyk kunnen gelooven?

A. De *muus-moes*-grens heeft in Z.-O.-Nederland niet de beteekenis, die Dr. Kloeke er aan blijkt te hechten.

58. **De waarde, die Dr. Kloeke toekent aan zijn isoglossen.** Thans ter zake, wat betreft Dr. Kloeke's conclusies uit het verloop der *muus*- en *huus*-linies. Als uitgangspunt neem ik het volgende citaat uit Expansie, blz. 46:

„De roode *huus*/*hoes*-lijnen een oogenblik buiten beschouwing latende zien we dus uitsluitend de dialectgeografische verspreiding van één enkel woord in kaart gebracht. Ik spreek dan ook in mijn boek nauwkeurigheidshalve telkens alleen van dit eene woord *muis*, maar wil er hier bij voorbaat aan toevoegen dat de grenzen over 't geheel genomen ook gelden voor een groote groep andere woorden met oude *û*. Wanneer men dus zegt: in het *moes*-gebied wordt oude *û* door *oe* gerepresenteerd, in het *muus*-gebied door *uu*, dan is de onnauwkeurigheid die men daarbij begaat niet zoo heel groot. De meeste speelruimte is er naar het oosten toe. Daarvoor is de aangebrachte *huus*/*hoes*-grens bij uitstek instructief, immers binnen deze grens zien we de *û* > *uu*-ontwikkeling in haar grootste geographische uitgestrektheid ⁶⁾), het *muus*-gebied daarentegen heeft de *û* > *uu*-

⁵⁾ M. J. Janssen in De Maasgouw jrg. 32 (1910) blz. 75-80.

⁶⁾ Hierbij geeft Dr. Kloeke als noot: „Blijkens de kaart *aus* van Wenker's Atlas heeft het Nederrijnsche *üt*-gebied ten oosten van Wezel en Rheinberg een uitlooper, die het *hüss*-gebied overschrijdt. Mijn bestek liet niet toe, om na te gaan of er wellicht op Hollandsch gebied ook dergelijke kleine protuberanten zijn”.

ontwikkeling op zijn smalst, in den meest geconcentreerden vorm als het ware, d.w.z. nagenoeg geregeld in alle *û*-woorden."

59. Beteekenis van dit citaat voor de waarde van Dr. Kloeke's conclusies.

Het is duidelijk, dat deze uiteenzetting van Dr. Kloeke voor zijn geheele boek van eminent belang is. Indien in het *muus*-gebied niet „nagenoeg” iedere wgm. *û* tot *uu* geworden is, en indien de *huus-hoes*-lijn niet vrij solied de *û* > *uu*-ontwikkeling in grootsten omvang aangeeft, indien m.a.w. de *muus-moes*- en de *huus-hoes*-lijn niet allebei scherpe grenzen aanduiden wat betreft het *oe-uu*-verschijnsel, dan vervalt geheel Dr. Kloeke's driedeeling in: 1. gebied met wgm. *û* = *uu*; 2. overgangsgebied; 3. gebied met wgm. *û* = *oe*. De *muis-huis*-kaart is dan slechts te beschouwen als de cartografie van een paar willekeurige woorden met wgm. *û*, die wat betreft hun stamklinker momenteel toevallig een verschillend dialectgeografisch beeld vertoonen, een feit dat op zich zelf wel verdient oorzakelijk te worden onderzocht, doch waaruit men toch geen conclusies kan trekken betreffende de wijze, waarop de wgm. *û* in het algemeen in de verschillende dialecten vertegenwoordigd wordt. Natuurlijk verliest dan ook de poging, om het *û* > *uu*-proces te verklaren met het aannemelijk maken van Hollandschen invloed tot op de grenzen van het *muus*-gebied en dezen invloed ten Oosten, respectievelijk Zuiden, van dit gebied als weinig betekenend te schilderen, vrijwel alle belang.

Het is reeds duidelijk, dat het mijn bedoeling is, op de geciteerde passage van Dr. Kloeke een en ander af te dingen. Ik maak daarbij voorloopig alleen gebruik van mijn onderzoekingen in het L. v. C. en N.-Limb. Pas naderhand heb ik mijn onderzoek uitgebreid over een deel van Oost-Gelderland, waarbij mij bleek, dat de toestand aldaar niet in alle opzichten analoog was aan dien in mijn oorspronkelijk onderzoeksgebied; dit zal echter in een afzonderlijk hoofdstuk worden besproken.

60. Quantitatieve bepaling van *oe-uu*-overgang in Land van Cuyk en N.-Limburg.

Wat betreft de *oe-uu*-kwestie in het L. v. C. en N.-Limb. beschik ik over nagenoeg volledig materiaal, zoodat ik in staat ben om hier den overgang ook *quantitatief* te beschouwen. Ik begin daartoe met van een aantal plaatsen op te tellen, hoeveel voorbeelden mij zijn opgegeven van woorden, die in het Alg. Ned. *ui*¹ hebben. Wat betreft de wgm. *û* verkrijg ik hierdoor een teveel en een te-weinig: te veel daar ik zoo

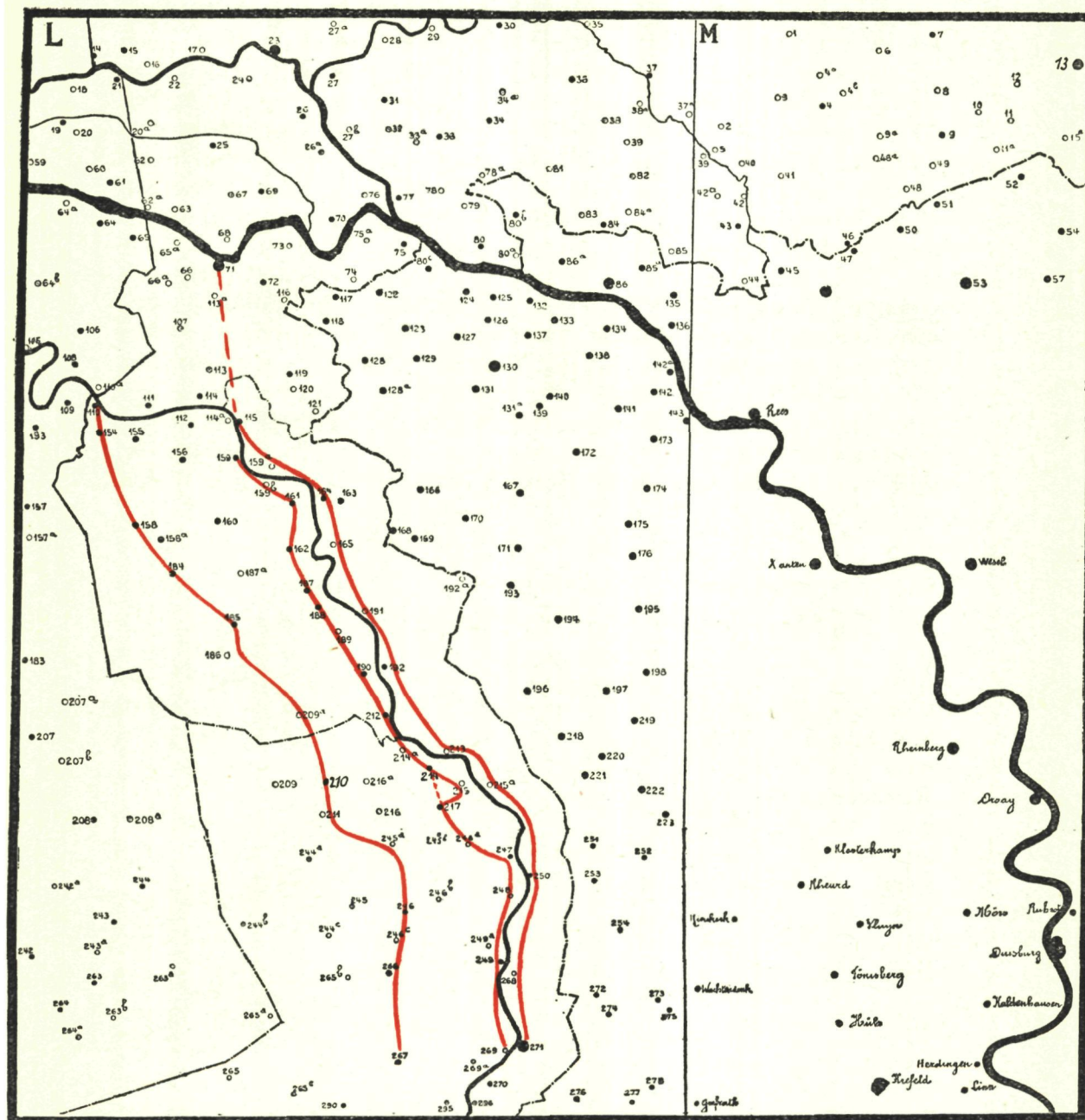
ook voorbeelden met wgm. *iu* meereken, te weinig doordat een aantal wgm. *û*'s in het Alg. Ned. niet door *ui*¹ wordt vertegenwoordigd. Zoo wordt wgm. *û* voor *r* tot *uu* (bijv. *zuur*, *stuurs*, *huren*), doch verschijnt in *loeren*, *schroeven*, *roest* enz. als *oe*, terwijl wellicht ook wgm. *û* moet worden aangenomen in woorden als *rups*, *schoffel*, *troffel* e.a. Ofschoon het mogelijk zou zijn ook met dergelijke bijzonderheden rekening te houden, lijkt het mij voor een globaal overzicht juister om thans alleen de woorden met Alg. Ned. *ui*¹ als groep in het geding te brengen. Daar ik als vergelijkingsmateriaal steeds de dialectische representanten van dezelfde woorden neem en ik voor elk dialect een tamelijk wel gelijk aantal voorbeelden bezit, zullen de weinige onvermijdelijke onvolkomenheden van mijn materiaal geen afbreuk doen aan de waarde eener onderlinge vergelijking van het totaal-materiaal der verschillende dialecten. Wel valt op te merken, dat door het niet-uitschakelen der woorden met wgm. *iu* en *û* met Umlautsfactor ⁷⁾, het aantal *uu*-voorbeelden steeds heel wat stijgt; afscheiding dezer voorbeelden is echter reeds hierom bezwaarlijk, wijl van verschillende dezer woorden de etymologie nog vrij wat onzekers heeft.

61. Ui-woorden, die statistisch verwerkt zijn.

Thans volgt eerst de lijst der 118 woorden met *ui*¹, die statistisch verwerkt zijn:

abuis	duif	getuige	knuist	kuit
aluin	duig	gluiperig	kruid(t)	lui (= lieden)
beschuit	duiken	gruis	kruien	luiden
bruid	duim	guit	kruik	luik
bruidegom	duister	huid	kruim	luis
bruin	duivel	huif	kruin	luisteren
bruisen	duizelig	huik	kruipen	muil
buidel	duizend	huilen	kruis	muilezel
buik	fluisteren	huis	kuif	muis
buil	fornuis	huiverig	kruiwagen	plavuis
buit	fortuin	kluis	kuiken	pluim
buiten	fruit	kluister	kuil	pluizen
druif	fuik	kluit ('n vogel)	kuimen	pruik
druipen	gebruiken	kluit	kuip	pruilen

⁷⁾ Behalve woorden met wgm. *iu* en wgm. *û* met of zonder Uml.-factor, bevat mijn vragenlijst ook nog heel wat oudere en jongere leenwoorden, die zich bij een dezer groepen hebben aangesloten of een geheel eigen geschiedenis hebben.

1 450.000

pruim	ruischen	snuit	suiker	verzuimen
Pruis	ruit	snuiven	suizen	vuil
puimsteen	ruiter	spruitkool	thuis	vuilik
puist	schuilen	struif	tuieren	vuist
ruien	schuim	struik	tuig	zuigen
ruif	schuin	stuiken	tuimelen	zuipen
ruig	schuit	stuipen	tuin	zuinig
ruiken	schuiven	stuiten	tuischen	zuiver
ruim	sluimeren	stuiven	uil	
ruin	sluiten	stuiver	uit	

Door het L. v. C. en N.-Limb. heb ik drie lijnen getrokken van noord naar zuid op de manier zooals op bijgaand kaartje is aangegeven. Lijn I gaat van Grave L. 110 naar Maasbree L. 267 en raakt in hoofdzaak de Peeldorpen; wat ten W. van deze lijn nog in het niet-diftongeerende gebied ligt zijn slechts kleine gehuchten⁸⁾, die zich dialectisch geheel bij de in mijn linie vallende hoofddorpen aansluiten. Lijn II begint in Cuyk L. 159 en gaat tot Blerick L. 269, zoodat zij alle dorpen op den linker Maasoever raakt. Lijn III gaande van Nijmegen L. 71 over Mook L. 115 tot Venlo verbindt de dorpen van den rechter Maasoever.

62. **Percentage der oe-woorden.** In de nu volgende tabellen geef ik van de aan deze lijnen gelegen plaatsen, in de volgorde van N. naar Z., achtereenvolgens het aantal ter plaatse opgeteekende voorbeelden op met Ned. *ui*¹ en vervolgens het aantal en percentage van deze woorden, dat daar met *oe*-klank wordt uitgesproken. De overige woorden hebben dan als regel een *uu* ofschoon ook voorbeelden met *ù* en *ui* voorkomen.

⁸⁾ Oploo (L. 186) is een reeds ouder dorpje, doch sluit zich dialectisch geheel aan bij St. Anthonis (L. 185), waarmee het een gemeente uitmaakt; Merselo (L. 209) is een gehucht van Venray (L. 210), waarmee het dialectisch geheel overeenstemt; Veulen (L. 244a) is een buurtschap van Leunen (gem. Venray), die zich de laatste jaren wat uitgebreid heeft door de Peelontginningen; aan die ontginning hebben Griendsveen (L. 244b) en America (L. 244c), allebei gemeente Horst (L. 246), alsook Kronenberg (L. 265b) in de gemeente Sevenum (L. 266) geheel of grootendeels hun ontstaan te danken. Meterik (L. 245) is een gehucht van Horst en sluit zich daarbij dialectisch vrijwel volkomen aan.

			Aantal voorbeelden met <i>ui</i> ¹	Aantal voorkomen- de <i>oe</i> 's	% der <i>oe</i> 's	
I.	Grave ⁹⁾	(L. 110)	117	0 à 1	0.45	
	Escharen	(L. 154)	114	1 à 2	1.3	
	Mill	(L. 158)	113	2 à 3	2.2	
	Wanroy	(L. 184)	111	2	1.8	
	St. Anthonis	(L. 185)	111	3	2.7	
<i>muus</i>	Overloon	(L. 209a)	113	8 à 9	7.6	A
<i>moes</i>	Venray (L. 210)					
	en Leunen (L. 211)		118	35	29.7	
<i>huus</i>	Castenray	(L. 245a)	116	37	32	B
<i>hoes</i>	Horst	(L. 246)	113	55	48.7	
	Sevenum	(L. 266)	100	53	53	
	Maasbree	(L. 267)	102	55	53.9	
II.	Cuyk ¹⁰⁾	(L. 159)	108	4	3.7	
	Oeffelt	(L. 161)	105	2	2	
	Beugen	(L. 162)	115	10	8.7	
	Boxmeer	(L. 187)	106	6	5.7	
	Sambeek	(L. 188)	114	6	5.2	
	Vierlingsbeek	(L. 190)	104	7	6.7	
	Maashees	(L. 212)	108	14	13	
<i>muus</i>	Geysteren	(L. 214a)	114	22	19.3	A
<i>moes</i>	Wanssum	(L. 214)	112	32	28.6	
	Blitterswijk	(L. 215)	113	37	32.7	
	Meerlo	(L. 217)	112	41	36.8	
	Tienray (L. 245b)					
	met Swolgen (L. 246a)		116	43	37	
	Broekhuizenvorst					
<i>huus</i>	en Broekhuizen (L. 247)		111	44	39.6	B
<i>hoes</i>	Lottum	(L. 248)	116	61	52.6	
	Grubbenvorst	(L. 249)	104	59	56.7	
	Blerick	(L. 269)	109	61	56	

⁹⁾ De gegevens, die ik van Grave bezit, stemmen wat betreft de *ui*¹, alle overeen met de gegevens, die ik uit Dr. W. Jacob: Het dialect van Grave, kon putten. Wel dank ik aan Jacob hier en daar een aanvulling of dubbelvorm.

¹⁰⁾ Gasselt (L. 155) heeft van de 101 voorb. er 5 of 4.9% met *oe*, Beers (L. 156) van 109 voorb. 2 à 3 of 2.3% met *oe*, Haps (L. 160) van 114 voorb. 6 of 5.25% met *oe* en Rijkevoort (L. 187a) van 107 voorb. 3 of 2.8% met *oe*.

			Aantal voorbeelden met <i>ui</i> ¹	Aantal voorkomen- de <i>oe</i> 's	% der <i>oe</i> 's	
III.	Nijmegen	(L. 71)	106	4	3.75	
	Mook	(L. 115)	108	5	4.6	
	Middelaar	(L. 159a)	112	5 à 6	5	
	Gennep	(L. 164)	112	3	2.7	
	Heyen	(L. 165)	110	9	8.2	
<i>muus</i>	Afferden	(L. 191)	107	17	15.9	A
<i>moes</i>	Bergen	(L. 192)	112	24	21.4	
	Well	(L. 213)	110	36	32.7	
<i>huus</i>	Wellerloy	(L. 215a)	98	33	33.7	
<i>hoes</i>	Aercen	(L. 250)	113	59	52.2	B
	Velden	(L. 268)	109	54	49.5	
	Venlo ¹¹⁾	(L. 271)	107	50	45	

Het oostelijk van Gennep gelegen Ottersum L. 163 heeft op de 110 *ui*¹-voorbeelden er 14 of 12.7% met *oe*, Siebengewald L. 192a heeft op de 110 voorbeelden er 22 of 20% met *oe* ¹²⁾.

63. **Het *oe*-materiaal van enkele plaatsen.** Ik zou te uitvoerig worden, indien ik van al de genoemde plaatsen hier mijn volledig materiaal ging geven. Voor een groot gedeelte is dit materiaal overigens ook verwerkt in de kaarten. Toch meen ik, dat het voor de verantwoording der gegeven cijfers noodig is, dat ik een aantal plaatsen uitkies, waarvan ik de *oe*-voorbeelden hier overneem:

St. Anthonis: moel, sloemeren, stroek.

Overloon: brōēzen, drōēf (naast druuf), kloester, moel, moel-ezel, proelen, poest (naast püst), sloemeren, stoeken (naast stūken), stroek.

Venray: brōēzen (naast bruusen), drōēf, dōēf, doeken, doem,

¹¹⁾ In afwijking van Aercen heeft het zuidelijker gelegen Venlo: *kluus*, *kuut*, *prūlen* en *sluumeren*, terwijl voor kruiwagen het woord *sjörkaer* in gebruik is.

¹²⁾ In Siebengewald vindt men niet slechts een *oe*- en *uu*-vorm naast elkaar bij het woord *muus*, doch ook bij: vuist, buik, luik, kruik, fuik, struik, kruipen, zuipen, schuim, duim, bruisen, suizen, schuiven en zuigen. Voor al deze woorden is de grens tusschen *oe*- en *uu* dus a.h.w. midden door het dorp te trekken. Bij de telling van het aantal *oe*-voorbeelden in Siebengewald, rekende ik al deze gevallen telkens voor ½ *oe*-voorbeeld. Deze methode heb ik trouwens steeds toegepast waar dubbelvormen voorkwamen. Vandaar aanduidingen als: 5 à 6 *oe*-voorb.

- foek, hōēf, hoeken, kloester, knoest, kroek, kroem, kroepen, kroewagen, kōēf, koel, koet, loek, moel, moelezel, moes, proelen, proem, poest, rōēsen, schoelen, schoem, sloemeren, stroek, stoeken, soeker, sōēzen (naast suuzen), toemelen (naast tūmelen), voel, voelik, voest, zoepen, ploem (naast plūm).
- Horst: alōēn, bōēk, bōēten, brōēd, brōēdegom (naast brūjgom), brōēn, brōēsen, dōēf, doem, dōēzend, drōēf, foek, gebrōēken, hōēd, hōēf, hoeken, hōēs, klōēs (naast kluus), kloester, klōēt, knoest, kōēf, koel, kōēt, kroek, kroepen, krōēt, kroewagen, lōēk, lōēs, moel, moelezel, mōēs, ōēt, poest, proelen, proem, rōēf, rōēt, schoelen, schōēm, schōēven, slōēten, snōēt, snōēven, sóker (= suiker), sōēzen, stoeken, strōēk, toemelen, tōēn, toesen, vōēl, voelik, voest, zōēpen.
- Vierlingsbeek: dōēf, drōēf, knoest (naast knüst), moel, moelezel, stoeken, stroek, voel (naast vül).
- Maashees: brōēzen, dōēf, drōēf, hoeke, knoest, moel, moelezel, poest, proem, sloemeren, sōēzen, stoeken, stroek, voel.
- Geysteren: brōēzen, dōēf, doem, drōēf, foek (naast fūk), hoeken, kloester, knoest, koel, koet, kroem, loek, moel, moelezel, poest, proelen, proem, sloemeren, stoeken, stroek, voel, voest, kōēf (naast kuuf).
- Tienray: alōēn, boek, broen, brōēzen, dōēf, doeken (naast dūken), doem, drōēf, foek, gebroeken, hōēf, hoeken, kloester, knoest, kōēf (naast kuuf), koel, koet, kroek, kroem, kroepen, kroewagen, loek, moel, moelezel, mōēs, poest, proelen, proem, rōēf, schoelen, schoem, schōēven (naast schuuvēn), sloemeren (naast slūmeren), snōēven, soeker, sōēzen, stoeken, stroek, toemelen, toesen, voel, voelik, voest, zōēgen (naast zuugen), zoepen.
- Nijmegen: moel, roef, snoet, sōēzen.
- Afferden: brōēsen, drōēf, dōēf, hōēf, knoest, koel, koet, moel, moelezel, poest, proelen, sōēzen, stoeken, stroek, voel, voelik, voest.
- Aercen: alōēn, boek, bōēten, brōēd, brōēn, brōēsen, dōēf, doem, dōēzend, drōēf, foek, gebroeken, hōēd, hōēf, hoeken, hōēs, klōēs, kloester, klōēt, knoest, kōēf, koel, kōēt, kroek, krōēpen, krōēt, kroewagen, loek, lōēs, moel, mōēlezel, mōēs, ōēt, poest, prōēlen (naast pruulen), prōēm, rōēf, rōēsen, rōēt, schōēlen, schōēm, schōēt,

schōēven, slōēmeren, slōēten, snōēt, snōēven, soeker, sōēzen, sprōēten (= spruitkool), stoeken, stroek, tōēmelen, tōēn, toesen, vōēl, voelik, voes (= vuist), zōēpen.

Venlo: alōēn (en aloen), bōēk, bōēten, brōēd, brōēdegom, broen, brōēsen, dōēf, doem, dōēzend, drōēf, foek, gebrōēken, hōēd (naast hūd), hōēf, hōēs, kloester, klōēt, kōēf (en koef), koel, krōēk, krōēpen, krōēt, lōēk, lōēs, moel, moelezel, mōēs, oēt, ploem (naast plūm), pōēs (= puist), proem, rōēsen, rōēt, schōēlen (naast schülen), schōēm (en schoem), schōēven, slōēten, snōēt, snōēven, sóker, sōēzen (naast suuzen), sprōētkoeal, stoeken, stroef, strōēk, tōēmelen, tōēsen (en toesen), vōēl (en voel), voelik, vōēs (= vuist), zōēpen.

64. **Grenzen die met behulp van de gegeven tabellen te bepalen zijn.** Alvorens in te gaan op enkele bijzonderheden der tabellen, eerst iets over de grenzen, die er uit te bepalen zijn. Wij zien, dat zoowel bóven de A-, als benéden de B-lijnen, de onderlinge percentage-verschillen der *oe*-woorden nergens zoo bijzonder groot zijn, althans aanzienlijk overtroffen worden door het verschil, dat telkens geconstateerd wordt tusschen een plaats juist bóven en juist benéden een B-lijn.

65. **De huus-hoes-linie is een vrij scherpe dialect-grens.** *De huus-hoes-linie* blijkt dus inderdaad voor het *uu-oe*-verschijnsel een vrij scherpe grens te zijn. Het minste scherp is ze links van de Maas, waar we tusschen Broekhuizen en Lottum een verschil van 13% vinden. Castenray en Horst geven echter een verschil van 16.7% en Wellerloy en Aercen van 18.5%. Men dient hierbij o.a. ook te denken aan den onderlingen afstand der plaatsen, die tusschen Broekhuizen en Lottum het geringste is. Wat betreft het behouden van de lange vocalen bijvoorbeeld doen Broekhuizen en Broekhuizenvorst dan ook heel vaak met het Zuiden mee (bijv. *huus* met lange *uu* i.p.v. *hūs* in noordelijker gelegen plaatsen). Deze gemeente sluit zich trouwens meermalen bij het Zuiden aan, waar het verschijnselen betreft, wier verbreiding reikt tot aan de vrij scherpe taalgrens Horst-Aercen¹³⁾ (bijv.: vrijwel geregeld onderscheid tusschen sleeptoon en valtoon, verwijding van vocalen voor *r*).

¹³⁾ Direct ten Z. van deze grens liggen van W. naar O.: Meterik (L. 245), Horst (L. 246), Melderslo (L. 246b), Broekhuizenvorst (L. 247) en Aercen (L. 250). Vanuit het N. in een dezer plaatsen komend, stoot men steeds op vrij aanzienlijke verschillen, waarvan ik er een paar noemde.

66. **De muus-moes-linie is geen scherpe dialect-grens.** Het percentage-verschil der *oe*-woorden aan weerszijden van de *muus-moes*-lijn bedraagt in groep I (Overloon-Venray) 29.7% — 7.6% = 22.1%. In groep II (Geysteren-Wanssum) echter niet meer dan 9.3% en in groep III (Afferden-Bergen) slechts 5.5%. Afgezien van groep I, waarop ik terugkom, blijkt deze grens dus vrij wat minder scherp te zijn dan de *huus-hoes*-lijn. In groep III zien we zelfs, dat het verschil tusschen Heyen en Afferden, allebei *muus*-plaatsen, grooter (n.l. 7.7%) en het verschil tusschen Bergen en Well, allebei *moes*-plaatsen, zelfs aanzienlijk grooter (n.l. 11.3%) is, dan het verschil tusschen Afferden en Bergen. Ook in groep II krijgt men geenszins den indruk, dat de *muus-moes*-lijn zoo'n scherpe dialectscheiding beteekent. Plaatsen we bijv. achter elkaar de onderlinge verschillen tusschen twee opeenvolgende plaatsen van Vierlingsbeek, Maashees, Geysteren, Wanssum en Meerlo ¹⁴⁾, dan krijgen we: 6.3 — 6.3 — 9.3 — 8.2. Het verschil tusschen Geysteren (*müs*) en Wanssum (*moes*) is wel het grootste, maar wijkt toch te weinig van de andere onderlinge verschillen af om op grond daarvan de *muus-moes*-lijn hier voor het *uu-oe*-verschijnsel een scherpe dialectgrens te kunnen noemen.
67. **Aanzienlijk aantal *oe*-woorden in het *muus*-gebied.** Ik wijs er nog op, dat in het *muus*-gebied Afferden nog 17 *oe*-woorden heeft, Maashees 14 en Geysteren 22, zoodat men van deze plaatsen toch niet kan zeggen, dat er „nage-noeë geregeld in alle *û*-woorden” een *uu*-klank optreedt. Hiermede meen ik voor de beide oevers van de Maas in N.-Limb. wel voldoende aangetoond te hebben, dat het woord *muus* daar als steekwoord ter afbakening van „de *û* > *uu*-ontwikkeling... in den meest geconcentreerden vorm” in het geheel niet dienen kan.
68. **Het groote verschil tusschen Overloon en Venray.** Bijzondere aandacht vraagt echter het inderdaad opvallend groote verschil in aantal *oe*-woorden tusschen Overloon en Venray. Daar ik niet geloof, dat dit verschil een gevolg is van

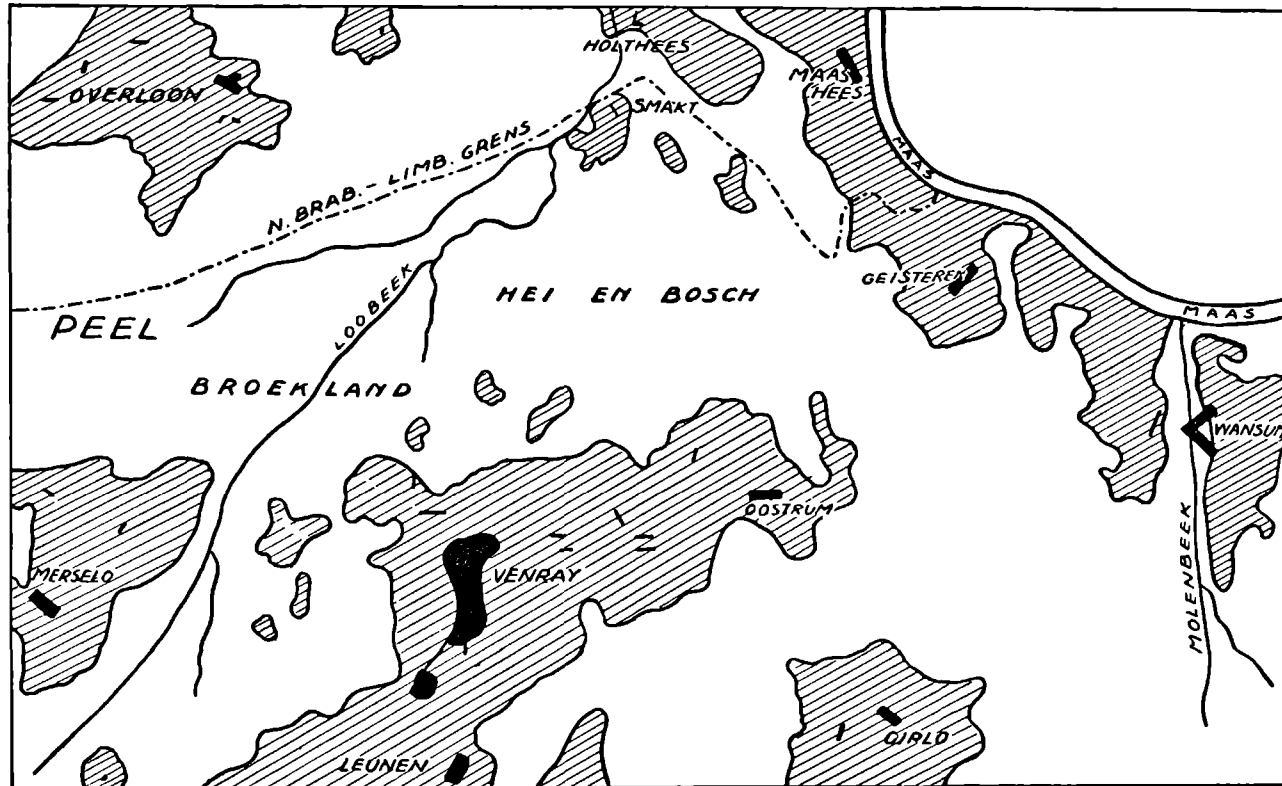
¹⁴⁾ In de tabel plaatste ik tusschen Wanssum en Meerlo nog Blitterswijk, wijl dit dorp, wat betreft het percentage *oe*'s een tusschenpositie inneemt tusschen Wanssum en Meerlo. Geografisch ligt Blitterswijk er echter niet tusschen, doch zijn Wanssum en Meerlo reeds lang rechtstreeks door een harden weg verbonden, terwijl Blitterswijk vanuit Wanssum in een andere richting doch op ongeveer even grooten afstand ligt als Meerlo. Blitterswijk en Meerlo zijn pas in 1940 door een harden weg verbonden. Wel vormen Blitterswijk, Meerlo, Swolgen en Tienray eene gemeente, doch dit is, evenals bij Wanssum en Geysteren, een creatie uit den Franschen tijd. Daarvóór hoorden Swolgen en Tienray wel bij elkaar, doch stonden Blitterswijk en Meerlo ieder afzonderlijk.

Hollandsche Expansie, die in de (16e en) 17e eeuw wèl het L. v. Cuyk, maar niét meer Venray veroverde, is het noodig dat ik er een andere reden voor opgeef.

Mijn bestrijding van Hollandsche *uu*-expansie in het L. v. Cuyk wil natuurlijk niet zeggen, dat ik aan politieke grenzen, economische en sociale verhoudingen, verkeerswegen en dergel. niet soms grooten invloed op de verbreiding van taalverschijnselen, dus ook op dialectische scheidingen, zou toekennen. Derhalve zou ik er reeds dadelijk op kunnen wijzen, dat Overloon en Venray niet slechts van ongev. 1600 (eig. pas. 1648) tot ongev. 1800 als Staatsch en Spaansch (later Pruisisch) gebied van elkaar waren gescheiden, maar dat tusschen beide plaatsen reeds vóór 1600 minstens vier eeuwen lang de grens gelegen heeft, die het L. v. Cuyk scheidde van het L. v. Kessel. Ofschoon ik in hfdst. I duidelijk maakte dat *uu*-wording van wgm. *û* voor Gelderland en N.-Limburg wellicht reeds volop een Middel-euwsch verschijnsel is, wil ik voor het groote verschil tusschen Overloon en Venray toch niet het meeste nadruk leggen op de politieke grens, die beide plaatsen in de M.E. scheidde. Ik geloof n.l. dat de natuurlijke grenzen in deze streek zeker niet minder oorzaak zijn geweest van dit groote verschil.

Aan de dialectkaarten, zooals Dr. Kloeke die teekent, zit n.l. het nadeel vast, dat men door zooveel mogelijk de dialectgrenzen langs gemeentegrenzen te trekken, er geen rekening mee houdt, welk gedeelte eener gemeente bewoond en welk deel onbewoond is. Zoo ontstaat er gevaar, dat men zich alle plaatsen ongeveer even dicht bij elkaar gaat denken en men er geen rekening mee houdt, dat in het eene geval de afstand tusschen twee plaatsen veel grooter is, dan in een ander geval. Vooral in een streek als het Peelgebied zijn zulke dingen van belang. Op de hier bijgevoegde schets van de tot bouwland gemaakte oppervlakte van Venray en omgeving in 1890, ziet men dat niet alleen de afstand, maar vooral ook de „breuk” tusschen Venray en Overloon heel wat aanzienlijker is, dan bijv. die tusschen Maashees en Geysteren of Geysteren en Wanssum. Een andere factor, die vroeger vaak dorpen isoleerde is het water. In 1805 hooren we die van Geysteren klagen: „Dans le tems d’hiver les passages pour aller dans les autres communes sont coupées, quelque fois trois à quatre mois, par les eaux de la Meuse”¹⁵⁾.

¹⁵⁾ Dit is een der redenen, waarom Geysteren, dat zijn pastoor verloren heeft, weer een eigen herder terugvraagt. Zie Maasgouw 1910 blz. 75-80.

Schaal 1 : 75.000.

VENRAY EN OMGEVING. Onderlinge ligging der bebouwde kommen. Het gestreepte gedeelte geeft den bouwgrond aan \pm 1890. De zwarte vlekken en streepjes duiden de bewoonde gedeelten aan. Wat buiten de gestreepte deelen ligt, was tot \pm 1890 (en thans nog meestal): weiland, bosch, hei en woeste grond, dus onbewoond gebied.

69. Verkeersmoeilijkheden tusschen Overloon en Venray.

Dat ook tusschen Venray en Overloon, toch al door een vrij uitgestrekt onbewoond en vroeger nagenoeg ongebruikt gebied gescheiden, de relatie vaak door hoog water bemoeilijkt of verbroken werd, kan ik niet met historische citaten bewijzen, doch is aan bewoners der streek van eenigszins gevorderden leeftijd niet onbekend. Tusschen beide dorpen ligt tegenwoordig een weidegebied, dat niet voor niets den naam „Venraysch Broek” draagt. De daar stroomende Loobeek „een driftige loop” maakte den weg door het broekland in herfst-, winter- en lentetijd vaak vrijwel onbegaanbaar. Het heeft tot omstreeks 1915 geduurd eer Overloon en Venray door een grintweg, die naar het Noorden doorliep tot Oploo en Mill, werden verbonden. In verband hiermee merkt een kenner dezer streken, A. F. van Beurden, in 1917 op, dat deze L. v. Cuyksche dorpen „altijd stiefmoederlijk bedeed zijn geweest op het gebied van het verkeer. Het heeft tot in onzen tijd geduurd eer Mill en Oploo via Overloon met Venray door een fatsoenlijken, berijdbaren weg verbonden werden” ¹⁶⁾.

70. Weinig relaties van Overloon met Maashees en Oploo.

Inderdaad heeft de slechte weg het verkeer tusschen Overloon en het bijna 6 K.M. daarvan verwijderde Venray steeds belemmerd. Evenzoo vormde de Loobeek en andere moerassen bij het gehucht Holthees een geducht obstakel voor de verbinding Overloon-Maashees. Dat de relaties tusschen deze twee laatste dorpen, die niettemin begin 19e eeuw tot één gemeente werden samengevoegd, nooit veel betekenden, bewijst wel dat men er eerst ná 1920 toe kwam, om den slechten, hier en daar drassigen verbindingsweg te verharden tot een derderangs grintweggetje. De relaties tusschen Overloon en Oploo zullen door den grooten afstand ook nooit druk geweest zijn.

71. Overloon van ouds georiënteerd op Vierlingsbeek.

Een goede en droge verbinding bezat Overloon echter met het slechts 5 K.M. verwijderde Vierlingsbeek; en dat de relaties met dat dorp steeds druk waren, bewijst wel, dat de verbindingsweg tusschen deze twee dorpen reeds \pm 1880 verhard is geworden. Overloon was dus door zijn ligging aangewezen om met Vierlingsbeek één geheel uit te maken. Zooals wij reeds zagen ¹⁷⁾

¹⁶⁾ A. F. v. Beurden: Langs nieuwe banen. Een studie over het verkeerwezen in Peelland. Boxmeer 1917 blz. 56 en 57.

¹⁷⁾ Zie blz. 34, noot 34.

vormde het daarmee dan ook tot den Franschen tijd toe één schependom of gemeente. — Van groot belang is ook, dat Overloon parochieel reeds in 1308 tot Vierlingsbeek blijkt te behooren ¹⁸⁾).

72. Een Staatsgrens tusschen Venray en Overloon. Ik hoop met dit overzicht duidelijk gemaakt te hebben, dat Overloon steeds veel minder connectie met Venray heeft onderhouden dan met Vierlingsbeek. Toen door de kerksluiting in het L. v. Cuyk, van 1648 tot \pm 1680, aanleiding bestond tot iets drukkere relatie tusschen Overloon en Venray ¹⁹⁾ begon tezelfdertijd een rem te werken wat betreft het zakelijk verkeer tusschen beide dorpen. Van 1648 tot na 1800 behoorde Venray n.l. onder een andere opperheerschappij dan het L. v. Cuyk ²⁰⁾ met als gevolg: andere wetten, vaak andere muntten, soms andere prijzen en meermalen in- en uitvoerrechten ²¹⁾).

73. Venraysche relaties wat betreft vestiging en huwelijk. Bovendien vormde de staatsgrens tusschen Venray en Overloon wellicht een nog grooter belemmering voor vestiging en huwelijk van personen. Kwamen de L. v. Cuykers t.g.v. slechte wegen en vreemde heerschappij n.l. slechts weinig te Venray, veel minder nog had de Venrayer te zoeken in de kleine L. v. Cuyksche dorpen. Dan hield men te Venray liever het oog gericht op het Zuiden, waar met de bedrijvige stad Venlo een goede verbindingsweg bestond. Doch eerst kwam men op weg daarheen nog door het flinke dorp Horst, wel wat minder groot, doch zeer welvarend, en met een

¹⁸⁾ Zie den uitgifte-brief van Peelgronden door Jan v. Cuyk in 1308 aan die van Sambeek, Vierlingsbeek en Overloon bij Paringet o.c. blz. 473-475. Hierin: „de parochianen van Beke met die van Loon vijf stuivers aan Sint Laurentius, patroon van hunne kerk voor het licht elk jaar te betalen enz.”. Voor verdere bijzonderheden: Schutjes: Gesch. v. h. bisdom 's-Hertogenbosch V (1876) blz. 476-477.

¹⁹⁾ De bewoners van Vierlingsbeek en Overloon bouwden toen op het grondgebied van Venray, juist over de grens, aan de Smakt (\pm 5 K.M. van Venray-kom) een eigen kapel. Het schijnt dus niet, dat deze menschen vaak in Venray zelf ter kerk kwamen.

²⁰⁾ Terwijl het L. v. C. steeds bij N.-Nederl. bleef, stond Venray tot 1713 onder Spaansch, van 1713-1795 onder Pruisisch, van 1795-1813 onder Fransch bestuur. N.-Nederland met het L. v. C. stond slechts van 1810-1813 onder Fransch bestuur.

²¹⁾ Dat ook in vorige eeuwen de grenzen niet met allerlei koopwaar rustig te passeeren waren, bewijzen wel de smokkelverhalen, die nog in de Venraysche overlevering leven en waarin de Peel vaak een groote rol speelt. Evenals thans bijv. aan de Nederl.-Duitsche grens zijn in vorige eeuwen hier en daar midden in de onbergzame Peel, vlak aan de landsgrens, cafeetjes voor smokkeldoelinden ontstaan.

kasteelheer, die vaak drost was van het ambt Kessel, waardoor Horst bij voorkomende gelegenheden als centrum van dit ambt fungeerde.

Het is dus begrijpelijk, dat een Venrayer er niet licht toe kwam om zich in het L. v. Cuyk te vestigen of daar een vrouw te zoeken. Op gelijke wijze behoorde vestiging of huwelijk van L. v. Cuykers in het „buitenland”, dus te Venray of zuidelijker tot de hooge uitzonderingen. Ik kan deze dingen te stellig beweren omdat men thans, nu Venray al meer dan 100 jaar tot Nederland behoort, nog hetzelfde kan constateeren. Op het oogenblik nog zijn huwelijken van Venraysche personen met L. v. Cuyksche of Meyerijische (= Oost-brabantsche) betrekkelijk uitzonderingen, terwijl men de personen, die door huwelijk of vestiging vanuit zuidelijker plaatsen te Venray zijn komen wonen bij tientallen kan aanwijzen. Onder de boerenbevolking werkt dit natuurlijk het langste en krachtigste. Pas de laatste jaren, sinds den wereldoorlog van 1914-1918 kan men zeggen²²⁾, ziet men daar iets vaker personen uit het L. v. Cuyk binnendringen; huwen met een Meyerijische heeft echter thans nog kans den spotlust op te wekken, daar de Meyerij als achterlijk beschouwd wordt. Te Overloon (ruim 1000 inw.) daarentegen vindt men slechts enkele personen, die daar vanuit het Zuiden zijn getrouwd of komen wonen, terwijl huwelijk met iemand van de kanten van Vierlingsbeek, Boxmeer of Oploo er herhaaldelijk voorkomt en huwelijk met iemand uit de Meyerij geen uitzondering is.

Hoe de zaken te Venray staan wil ik met een voorbeeld illustreeren. Van het vlak bij Venray gelegen dorpje Leunen ging ik in 1935 na, waar de getrouwde personen vandaan komen. Van de 310 gehuwden kwamen er slechts 2 uit de Meyerij en 2 uit Duitschland, de overige waren allemaal geboren in de streek tusschen Venlo-Maasbree en Boxmeer-Oploo. Van deze 310 kwamen er 53 of 17% uit het *hoes-moes*-gebied en slechts 8 of 2½% uit het *huus-muus*-gebied, waarvan 5 of 6 uit het L. v. Cuyk. De overige ± 80% kwamen uit het *huus-moes*-gebied, waarvan 70% uit de gemeente Venray.

²²⁾ De beteekenis, die de Wereldoorlog van 1914-1918 heeft gehad voor de nauwere innerlijke aansluiting van Limburg bij Nederland zou een onderzoek waard zijn. Niet alleen zijn t.g.v. dien oorlog de relaties van Limburg met Duitschland wat minder druk geworden, maar vooral ook heeft men in Limburg tijdens dien oorlog, door de groote legerconcentraties aldaar, tal van Nederlanders uit andere gewesten leeren kennen, wat het gewestelijk chauvinisme heeft getemperd en de onderlinge waardeering bevorderd. Overigens zijn de moderne verkeerswegen en verkeersmiddelen natuurlijk ook sterke hulpmiddelen om kennis en waardeering van verderaf wonende landgenooten te bevorderen.

**74. Beteekenis
van vestiging en
huwelijk voor het
dialect.**

Als we nu bedenken, dat in den tijd toen vele kinderen niet of slechts korten tijd op school kwamen, de taalinvloed van een niet-autochthonen ouder vrij wat grooter was dan thans ²³⁾, dan geloof ik toch, dat ook hier een voorname oorzaak van het groote verschil tusschen Overloon en Venray te zoeken is. Hierbij laat ik dan in het midden, of het verschil voornamelijk ontstaan is, doordat in Overloon t.g.v. huwelijk in het L. v. Cuyk de *uu*-categorie zich sterker uitbreidde, dan wel doordat te Venray, waar huwelijken gesloten werden in andere richting, de *oe*-categorie toenam ²⁴⁾. Waarschijnlijk had het allebei plaats, doch het is niet waarschijnlijk, dat het streven naar „mieux dire” of kultuurstromingen daar veel mee te maken hadden.

²³⁾ Vgl. J. v. Ginneken: De schoondochters in de taalgeschiedenis (N.T. X blz. 1 vlg. en Zielkundige verwickelingen IV, 3, blz. 66 vlg.), waar gewezen wordt op de studies van A. L. Terracher.

Daar ik hier spreek over een in hoofdzaak boerenbevolking van 25 en meer jaren terug, mag men deze rekenen tot wat Prof. v. Ginneken „ongeleetterden” noemt. Of men een verhuizing van bijv. Horst naar Venray als een verhuizing vanuit een centralen dialectburcht naar een middelzône mag beschouwen, betwijfel ik. De dialecten dezer plaatsen vertoonen vrij groot verschil, al verstaat men elkaar best. Echter hebben geen van beide plaatsen neiging om hun dialect prijs te geven. Doorgaans constateert men in deze streek, dat menschen, die zich in een naburige plaats vestigen hun eigen dialect in hoofdzaak handhaven. Is het een gehuwd paar, dan nemen de kinderen, vooral tijdens de schooljaren het dialect der nieuwe woonplaats aan, doch vaak met behoud van enkele afwijkende vormen der ouders.

Van eenige minachting voor de *hoes-moes*-dialecten is te Venray en omgeving niets te merken. Anderzijds toont Horst en omgeving ook geen minachting voor de *huus-muus*-dialecten; echter evenmin een bijzondere hoogachting.

²⁴⁾ In P.B.B. 42 (1917) blz. 196-199 verdedigt Frings, juist tegen Kloeke in, een verdringen van oude *uu* aan den Nederrijn door vanuit het Zuiden opdringende *oe*. In „Kulturströmungen und Kulturprovinzen in den Rheinlanden”, door Aubin, Frings en Müller (Bonn 1926) blz. 124 houdt Frings ook rekening met een vanuit Holland (via Amsterdam-Utrecht) tot voorbij Kleef voortgedrongen *uu*-uitspraak. Hij komt tot de conclusie, dat in de streek rond Calcar, dus in het *hüs-moes*- (bij Frings *hüs-broen*-) gebied, de Amsterdamsche en Keulsche kultuur op elkaar gestooten zijn. Vooral de korte *oe* in *broen* enz. moet dienen om verdringing van vroegere korte *ü* door van het Zuiden komende lange *ōē*-vormen te bewijzen. Korte *oe* is dan het compromis van *ü* en *ōē*. Zonder er thans verder op in te gaan, merk ik op, dat ik (voorzichtigheidshalve alleen wat N.-Limb. betreft), zoomin geneigd ben om Keulen voor een *oe*- als Amsterdam voor een *uu*-invasie aansprakelijk te stellen.

75. **Toelichting bij de muus-moes-grens, links van de Maas, (groep II).** Dat tusschen Maashees, Geysteren en Wansum minder groote verschillen voorkomen is zeer verklaarbaar, daar deze plaatsen dichter bij elkaar liggen en door een vroeger meer gebruikte verbindingsweg verbonden zijn dan Overloon en Venray. Bovendien had Geysteren burgerlijk nauw contact met Wanssum en kerkelijk met Maashees.

76. **Toelichting bij de muus-moes-grens, rechts van de Maas (groep III).** Voor nadere beoordeeling van den toestand rechts van de Maas zou men weer bijzonderheden over huwelijk, koopstad en dergel. kunnen gaan verzamelen. Echter wordt reeds veel duidelijk gemaakt, indien men weet, dat hier vanouds een voorname verbindingsweg heeft bestaan, terwijl sinds 1713 zoowel het hertogdom Kleef als een groot deel van Opper-Gelder onder Pruisisch bewind stond, zoodat sindsdien tusschen de rechts van de Maas gelegen plaatsen geen staatsgrens meer voorkwam. Men bedenke ook, dat het ambt Goch (waartoe zeker ook Heyen behoorde) met Mook en de Duffelstreek (rond Zyfflich) pas in 1473 door den Gelderschen hertog aan Kleef verpand is en dus tot tegen het einde der M.E. Geldersch was.

77. **Besluit.** Op het grensgebied van *muus* en *moes* is door Dr. Kloeke's boek bijzonder de aandacht gevestigd. Voor wat N.-Limb. en het L. v. C. betreft, hoop ik thans de beteekenis van de *muus-moes*-isoglosse voldoende te hebben toegelicht. Met de kwestie der huwelijken die daarbij ook ter sprake kwam, meen ik, in navolging van A. Terracher en Prof. J. van Ginneken, een punt aangeraakt te hebben, waaraan dialectgeografen vaak meer aandacht konden besteden. O.a. zou dan misschien de in bepaalde streken voorkomende dialectische splitsing in een katholiek en een protestantsch gedeelte te verklaren zijn, zonder dat er Hollandsche kultuurinvloed voor aansprakelijk behoefde te worden gesteld ²⁵).

²⁵) Bijv.: uit welke streek komen in Oost-Zeeuwsch-Vlaanderen de niet-autochthonen onder de katholieke *ui*-sprekers en uit welke streek de niet-autochthonen onder de protestantsche *uu*-sprekers? M.a.w. waar trouwen de Katholiken en waar de Protestanten? Vgl. Expansie blz. 170 en 171.

B. De „*huus-hoes-grens*” geeft niet „de $\hat{u} > uu$ -ontwikkeling in haar grootste geografische uitgestrektheid” aan.

78. **Hüs (huus) en üt aan den Nederrijn.** Als Dr. Kloeke beweert, met de *huus-hoes-grens* „de $\hat{u} > uu$ -ontwikkeling in haar grootste geografische uitgestrektheid” te omlijnen, maakt hij slechts restrictie voor het woordje *üt*, dat aan den Nederrijn nog verder blijkt voor te komen dan *hüs* (of *huus*)²⁶⁾. Voor den omvang van het Nederrijnsche *hüs* (*huus*)- en *üt*-gebied zie men krt. XXI, waar blijkt, dat de *üt*-protuberans rechts van den Rijn vrij groot is en dat ook links van den Rijn, n.l. bij Baerl, het *üt*-gebied zich iets verder uitstrekt dan het *hüs* (*huus*)-gebied. Wat betreft de grens op Nederlandsch gebied kan ik verzekeren, dat er in N.-Limb. geen *üt*-protuberans buiten het *hüs* (*huus*)-gebied gevonden wordt.

79. **Uu-woorden in het hoes-gebied.** Maar niettemin heb ik bezwaar tegen Dr. Kloeke's bewering over de grootste geografische uitgestrektheid van het „ $\hat{u} > uu$ -gebied”. Uit de tabellen op blz. 47 en 48 blijkt immers, dat in het Limburgsche *hoes*-gebied nog vrij hoge percentages *uu*-voorbeelden voorkomen.

80. **Uu < wgm. iu en germ. aoriststammen.** Deels is dit een gevolg ervan, dat ik ook wgm. *iu*-woorden in mijn onderzoek betrokken heb. Daar Dr. Kloeke alleen maar over de wgm. $\hat{u} > uu$ -ontwikkeling spreekt, kunnen de wgm. *iu*-woorden natuurlijk niet tegen hem in 't geding gebracht worden. Een uitzondering dient men echter te maken voor verba als: ruiken, stuiven, sluiten, kruipen, schuiven en dergel.²⁷⁾. Bij deze z.g. germ. aoriststammen vindt men n.l. een door ablaut ontstane \hat{u} als voortzetting van ogm. *eu*. In het wgm. vindt men ogm. *eu* in deze gevallen dan ook niet terug als *iu*, doch eensdeels als *io* ($> ie$, bijv. hgd. schieben enz.), anderdeels als (de hier bedoelde) \hat{u} .

Als voorbeelden van wgm. *iu* (eventueel ogm. *eu*) vindt men op krt. II de isoglossen van: stuiven, kuiken, ruiken, gruis en paardentuig. De woorden „kuiken”, „gruis”²⁸⁾ en „paardentuig” blijken

²⁶⁾ Vgl. blz. 42 met aant. 6.

²⁷⁾ Vgl. Schönfeld: Hist. Gramm.³ § 14, II.

²⁸⁾ Over „gruis” zie W. de Vries in Meded. Kon. Akad. v. Wetensch. Afd. Letterk. 1928 blz. 27 vlg. en in Leuv. Bijdr. XXI (1929) blz. 112-113. Indien de *uu* van *gruus* niet op *iu* teruggaat, dan is ze ontstaan uit \hat{u} + Umlautsfactor en behoort het woord tot de volgende te bespreken groep.

overal *uu*-vocalisme te bezitten als rechtstreeksche voortzetting van wgm. *iū*. Bij de verba „stuiven” en „ruiken” ziet men in N.-Limburg eveneens *uu*-vocalisme optreden binnen het *hoes*-gebied. Waaraan dit doorgedrongen *uu*-vocalisme te danken is, dient nader onderzocht te worden. Het is mogelijk, dat dit *uu*-vocalisme hier toch een gevolg is van wgm. *iū* ²⁹⁾; doch men bedenke, dat men elders in deze woorden *oe*-vocalisme vindt, terwijl bovendien de woorden „sluiten”, „kruipen” en „schuiven” ook in N.-Limb. heelemaal niet opvallen door een groot *uu*-gebied.

81. **uu < wgm. \hat{u} + Umlautsfactor.** Een tweede categorie woorden, waarvoor men een bijzondere uitgebreidheid van het *uu*-gebied kan verwachten, zijn die met wgm. \hat{u} + Umlautsfactor. De kaarten van: uil, huilen ³⁰⁾, buidel en verzuimen ³¹⁾ (kaart III en IV) doen zien, dat ook hier de *uu*-vormen in het onderzochte *hoes*-gebied het meest gewoon zijn. M.i. zou het dan ook in het betoog van Dr. Kloeke gepast hebben, dat hij van de woorden met wgm. \hat{u} + Umlautsfactor afzonderlijk melding had gemaakt.

82. **Opmerking naar aanleiding van bruidegom.** Opmerking verdient nog het woord *bruidegom*. Hoewel we in dit woord (os. *brūdigumo*) ongetwijfeld een Umlautsfactor moeten aannemen, verschijnt toch in nagenoeg geheel het Limburgsche *hoes*-

²⁹⁾ Dit kan n.l. naar analogie van het praes. sg., dat ook bij wgm. *io*-stammen regelmatig *iū*-vocalisme kreeg. Vgl. Schönfeld: Hist. Gramm.^a § 57.

³⁰⁾ Van der Meer: Histor. Gramm. der Niederl. Sprache I (1927) § 61 rangschikt „huilen” onder woorden met wgm. *iū*. Uit Wrdb. der Ned. Taal blijkt echter dat „uil” en „huilen” niet goed van elkaar te scheiden zijn. Naast ohd. *hiulôn* staat os. *hūlon* en Gallée (Wrdb. Geld.-Overijss. dialect) geeft *hōēlen* = „huilen” op. Hoewel er misschien méér reden is om in „huilen” wgm. *iū* aan te nemen, acht ik het om bovenstaande reden toch verantwoord om „huilen” samen met „uil” als voorb. van wgm. \hat{u} + Uml.-factor te bespreken.

³¹⁾ De kaart van „verzuimen” is ook merkwaardig om het verschil in langen en korten vocaal. Men vergelijk Dr. J. Schrijnen: Isoglossen blz. 52 en kaart 8. In tegenstelling met de meening van Dr. Schrijnen toont ons kaartje, dat ook vóór *m* en *n* de verkortingslinie volkomen aansluit bij de door Ramisch aangeduide verkortingslinie voor Geldern en omgeving (D.D.G. I, § 33). Ten bewijze hiervan teekende ik op krt. IV ook de *ü-uu*-isoglosse van „kuimen” (= kreunen, zuchten) en „fortuin”. „Fortuin” is een Fransch leenwoord, terwijl „kuimen” (waarvan men bij Schrijnen o.c. de foutieve *ü-uu*-linie vindt) waarschijnlijk ook behoort tot de woorden met wgm. \hat{u} + Umlautsfactor (os. *kūmian*, zie Franck-v. Wijk, s.v. „koeteren”).

Overigens wil ik de verkortingen, speciaal ook een aantal opvallende verkortingen te Venlo, liever binnenkort eens afzonderlijk bespreken, daar dit onderwerp buiten het bestek dezer studie ligt.

gebied, den vorm *brōēdegom*. Slechts te Aercen en Horst (gedeeltelijk) treedt naast den onbetwisten *ōē*-klank in [bruid]³²⁾ den *ü* (*uu*)-klank op in [bruidegom]. Het lijkt me niet gewaagd, om in de overige *oe*-plaatsen *brōēdegom* naar analogie van *brōēd* = bruid ontstaan te denken. Maar dan moet men ook rekening houden met de mogelijkheid, dat in het *uu*-gebied een aantal *uu*'s ontstaan kan zijn naar analogie van woorden met wgm. *iu* of *û* + Uml.-factor. Overigens is dit een kwestie die ik later nog ter sprake zal brengen.

83. Woorden met uu Veel bezwaarlijker wordt het echter, om in
 < wgm. *û* zon- N.-Limb. aan de *huus-hoes*-grens de door Dr.
 der Uml. factor, Kloeke daaraan toegekende beteekenis te blij-
 in het hoes- ven hechten, als men in het *hoes*-gebied *uu*-vor-
 gebied. men vindt van wgm. *û*-woorden, waarin men
 volgens de gebruikelijke etymologie geen Umlautsfactor kan aan-
 nemen. „Luisteren”, „zuigen” en „ruin” (= gecastreerde hengst)
 zijn zulke woorden en men ziet op krt. V dat de *uu*-vormen dezer
 woorden de *huus-hoes*-lijn vrij aanzienlijk overschrijden.

84. Luisteren. Nu kan voor het *uu*-vocalisme van „luiste-
 ren” van beteekenis zijn geweest het ernaast bestaande „fluisteren”,
 dat wellicht wgm. *iu*-vocalisme heeft. Zoowel in L. v. Cuyk en N.-
 Limb. alsook in O.-Gelderl., doch eveneens in Zuid- en Belgisch-
 Limburg noteerde ik „fluisteren” dan ook uitsluitend met *uu*-voca-
 lisme.

85. Zuigen. „Zuigen” noteerde ik in N.-Limb. met *ōē*-
 vocalisme in enkele verspreid liggende plaatsen n.l. Grubbenvorst
 L. 249, Meerlo L. 217 en Well L. 213, terwijl Meterik L. 245, Tien-
 ray L. 245b³³⁾ en Siebengewald L. 192a *zōēgen* als nevenvorm op-
 gaven. Het is dus mogelijk, dat in een groot deel van N.-Limb. het
 oudere *ōē*-vocalisme in dit woord pas in de laatste decennia vervan-
 gen werd door *uu*-vocalisme. Men denkt dit te meer, daar niet alleen
 voor O.-Gelderl., doch ook voor Calcar (D.D.G. VIII, blz. 199) en
 Geldern met omgeving (D.D.G. I, § 33) *zōēgen* wordt opgegeven.
 Voor plaatsen ten zuiden van het door mij onderzochte gebied gelegen
 vond ik: *zuugen* te Maarheeze L. 284, Budel L. 285, Meyel L. 265 en
 Tegelen L. 270; *zōēgen* te Achel L. 282; *zōēken* te Helden L. 291,

³²⁾ Zie voor „bruid” krt. X.

³³⁾ Voor Tienray werd mij een beteekenisverschil opgegeven: *zuugen* = „zuigen” in de gewone beteekenissen, *zōēgen* wordt gezegd bijv. van den wind door de schouw. Natuurlijk is dit laatste gedeeltelijk gevolg van klanknabootsing.

Neerpelt L. 312, Kl. Brogel L. 315, Exel L. 353, Roermond, Sittard, Valkenburg en Maastricht. Meer naar het Z. vindt men in Nederl.- en Belg.-Limburg dus blijkbaar een compact *zōēken*-gebied, zoodat het niet onmogelijk is, dat het naast elkaar voorkomen van *zōēgen* en *zuugen* in N.-Limb. het gevolg is van een vroegere concurrentie van bijv. *zuugen* en *zōēken*. De vorm *zōēgen* is dan gedeeltelijk ook te beschouwen als compromisvorm van *zuugen* en *zōēken*.

86. Ruin. Voor „ruin” noteerde ik ten zuiden van mijn onderzoeksterrein: *rùn* te Heeze L. 261 en Budel L. 285; *rũñ* te Meyel L. 265; *rün* te Leende L. 262 en Kl. Brogel L. 315; *ruun* te Neerpelt L. 312, Helden L. 291, Tegelen L. 270 en Echt; *ruin* te Maastricht en Cadier en Keer; *rōēn* te Sittard; *roen* te Gulpen en Margraten.

In Belg.- en Nederl. Limburg overschrijden de *uu*-vormen van *ruun* dus wel erg ver de *huus-hoes*-grens. Toch geven de oude vormen, die van dit woord bekend zijn geen reden om de *ui* van „ruin” op iets anders terug te voeren dan op wgm. *û* zonder Uml.-factor. Het mnl. kent naast *ruun* ook *rune*; het mnd. heeft *rûne*, het mnd. *rōēn*; het hgd. kent (verouderd en dialectisch) *raun* en *raune*. In het mnl. komt *roenendriver* = vrachtrijder voor in een Overijsselschen tekst, terwijl m.i. *roenen* = pellen (van graan) in mlimb. tongvallen ook met „ruin” in verband moet worden gebracht³⁴). De Oostgeldersche vorm voor dit woord is trouwens, blijkens krt. V, ook thans nog *rōēn*, terwijl ook Gallée (Wrdb. v. h. Geld.-Overijss. dialect) *rōēn* opgeeft.

87. Stuipen. In dit verband wil ik nóg een woord ter sprake brengen n.l. „stuipen”, als naam van de bekende kinderziekte. Of in dit woord een Uml.-factor moet worden aangenomen is niet met zekerheid te zeggen; het lijkt mij echter niet waarschijnlijk. De eenige oude vorm met schijnbaren Uml.-factor vindt men in het met „stuipen” (subst.) verwante ags. *stûpian* (verb.) = zich buigen. Dit *stûpian* is echter wellicht een uit **stûpōjan* ontstaan zwak verb. der IIe klasse³⁵); in het nieuweng. *stoop* heeft dan ook geen Uml. gewerkt. Ook geeft Kiliaen (16e eeuw) *stoepen* op als neven-

³⁴) Deze laatste gegevens zijn ontleend aan Verwijs en Verdam: Middelned. Wrdb. en aan Wrdb. der Nederl. taal (De Vries en Te Winkel). Verdam meent dat ook **rein* in het eenmaal voorkomende *reiner vleesch* misschien hetzelfde is als „ruin”. M.i. kan dit **rein* echter beter met mnl. *wrene* = „hengst” worden gelijkgesteld.

³⁵) Vgl. Boer: Oergerm. handboek² (1924) blz. 257.

vorm van *stuypen* = *curvare*, *incurvare*. Eveneens kent Kiliaen *stoe-pen* als nevenvorm van *stuypen* = *quater*, *concutere*. Voor het mis-schien verwante mnl. *stupe* = schandzuil, kent Kiliaen zoowel *stuype* als *stoepe*; dit laatste meer speciaal als Saxisch en Sicambrisch (en Friesch, waarvoor hij n.l. *stoepgheerde* = „flagrum” noteert; dit laatste ook Sicambr.).

Stuip (= stuiptrekking) luidt mnl. *stupe*, fri. *stûpe*, mnd. *stûpe*, nhd. *staupe* (uit het nederd.) ³⁶⁾.

Uit de aantekening bij krt. V blijkt dat in O.-Gelderl. *stoepen* voorkomt, terwijl in de rest van het door mij in kaart gebracht ge-bied *stûpen* of *stuupen* wordt gezegd. Buiten dit gebied vond ik: *stoepen* te Budel L. 285, Kl. Brogel L. 315 en Exel L. 353; *stōēpen* te Neerpelt L. 312; *stōēūpen* te Achel L. 282; *stuupen* te Meyel L. 265 en Maastricht; *štuupen* te Tegelen L. 270, Roermond, Meerssen, Gul-pen, Margraten, Cadier-Keer en Eysden.

Wat hier sterk opvalt is de tegenstelling tusschen het *oe*-vocalisme in O.-Gelderl. en den N.O.-hoek van Belg. Limb., en het *ü*- of *uu*-vocalisme dat voorkomt tot ver in het Limburgsche *hoes*-gebied. Op-gemerkt zij echter, dat bedoelde kinderziekte ook herhaaldelijk wordt aangeduid met de namen *begaoving* en *reizen* ³⁷⁾; het is dus niet onmogelijk dat *stûpen* of *stuupen* in verschillende plaatsen te be-schouwen is als een jongere dialectische ontleening uit het Alg. Nederl.

De opmerkingen, die ik aan de woorden *l u i s t e r e n*, *z u i g e n*, *r u i n* en *s t u i p e n* heb gewijd, doen natuurlijk niets af aan het feit, dat we hier met vier woorden te doen hebben, wier *uu*-vocalisme in N.-Limb. verder verbreid is, dan met de verklaringsmethode van Dr. Kloeke in overeenstemming kan worden gebracht.

88. Luiden, kruien, kruiwagen. Een paar woorden die in oorsprong ook wgm. *û* zonder Uml.-factor hebben, doch waar-in blijkbaar naderhand op sommige plaatsen Umlaut is ontstaan onder invloed van de intervocalische *j*, zijn de verba „luiden” en „kruien”,

³⁶⁾ Voor deze gegevens, zie: Mnl. Wrdb. en Wrdb. der Ned. taal.

³⁷⁾ Voor Valkenburg en Sittard vind ik uitsluitend *begaoving* opgegeven. Ook Gallée o.c. spreekt alleen van *begaoving* en *begaves*. Verder noteerde ik *begao-vings* als eenige benaming te Helden L. 291, als nevenvorm te Arcen L. 250 en Broekhuizen L. 247; *begaoves* als nevenvorm te Meyel L. 265, Meerlo L. 217, Bommel L. 69, Aardt L. 78, Pannerden L. 77, Zevenaar L. 33, Didam L. 34, Wehl L. 36, Beek L. 81. In de 7 laatste plaatsen ook *reizen* als nevenvorm; verder nog *reizen* te Heyen L. 165 en *riēzen* te Meerlo L. 217. Natuurlijk vindt men deze benamingen ook op verschillende plaatsen, waar ze niet genoteerd werden.

nnl. *cruden* (zie krt. VI en VII). Slechts lettend op het zuidelijk gedeelte van ons gebied, zien we dat in *luiden* overal *uu*-vocalisme voorkomt, en in *kruien* eveneens overal *uu*, behalve te Sevenum L. 266, waar *kroewen* wordt gezegd. Ten zuiden van Sevenum-Grubbenvorst-Velden wordt als regel *schörngen* of *šörngen* gebruikt in de betekenis van „kruien”.

Kroewen te Sevenum is m.i. ontstaan uit *kroe-ə*, zoodat de *w* hier als hiaatvulling is op te vatten. Uit het verder naar het noorden verbreide *oe*-vocalisme van *kroewagen* (zie krt. VII) blijkt, dat in deze samenstelling, waarin geen intervocalische *d* tot *j* kon worden, het *oe*-vocalisme zich beter kon handhaven³⁸). Ik wijs er op, dat *kroewen* te Sevenum een merkwaardige pendant vormt van het door Schrijnen aangeduide *loewen*-gebied, dat Weert L. 289, Nederweert L. 288, Panningen L. 290, Helden L. 291, Kessel L. 298 en Baarlo L. 295 (dat ook *loegen* zegt) omvat³⁹).

De bespreking dezer laatste drie woorden besluit ik met de aandacht te vestigen op het *u*-vocalisme, dat in deze woorden vrij algemeen voorkomt in gebied III van krt. VII. Een verklaring van dit vocalisme (dat we ook reeds aantreffen op de kaarten van „ruiken”, „luisteren” en „ruin”) kan ik pas naderhand geven. Men ziet hieraan echter weer, dat bij deze woorden ook klankverschijnselen optreden, die met *uu*-import uit verafgelegen streken niet zonder meer zijn te verklaren.

89. **Latijnsche leenwoorden.** Tot de woorden, wier *uu*-vormen de *huus*-*hoes*-grens overschrijden, behooren ook de Latijnsche leenwoorden „pluim” < *plūma* en „kuip” < *cūpa*, dus allebei woorden zonder Umlautsfactor (zie krt. VIII). Beide woorden worden door Frings besproken in *Germania Romana* (= *Theutonista* 1932. Beiheft 4).

90. **Pluim.** De verbreiding van *plūm* in het Rijngebied ziet Frings⁴⁰) als een duidelijk geval van woordontleening aan het

³⁸) De tegenstelling *kroewagen* en *krūjen* in gebied II van krt. VII duidt erop, dat de *j* van *krūjen* Umlaut heeft veroorzaakt. Een parallel voorbeeld vindt men nog te Horst L. 246: „kruid” luidt hier *krōēt*; „kruidwisch” = *kroet-wis* (’n bundeltje kruiden, waarmee men op 15 Aug. naar de kerk gaat, zie Schrijnen: *Nederl. Volkskunde* I² blz. 239); „kruiden” (bij de spijzen) noemt men echter *gekrūjen*.

³⁹) Schrijnen: *Isoglossen* blz. 59 en krt. 12. Ook Neerpelt L. 312 zegt *loegen* en *kroegen*; Budel L. 285 *lōegen* en *krōegen*; Maarheeze L. 284 *luūjen* en *krūjen*. Voor Weert L. 289 wordt mij *lōwen* en *varen* (i.p.v. kruien) opgegeven.

⁴⁰) *Germania Romana* blz. 145.

Nederlandsch. De beteekenis „donsveer” van het reeds Romeinsche „gemeindeutsche” leenwoord sterft, volgens Frings, uit, doch is in de Rijnprovincie nog wel overal te achterhalen. Niettemin zijn de *ploem*- en *plom*-gegevens in de buurt van M. Gladbach-Krefeld en in de Westeifel dun gezaaid en wordt het woord pas wat frequenter in het Moezelfrankische *blaum*-gebied. Het woord sterft dus van het N. naar het Z. uit en daarmee stemt overeen, dat de Middelnld. beteekenis „donsveer” in het Nieuwnld. volledig verdwenen is (echter nog over in „pluimvee”). „In das Gebiet der sterbenden *plum* ⁴¹⁾, *plom* = „Flaumveder” ist nun in Fortsetzung des nndl. pluim = „Zierfeder, Troddel” und in lautlicher Uebereinstimmung mit älteren nndl. plume (mit *üü*!) ein *plüm* (*plüü:m*, *plö:m*) eingerückt, das die ripuar. Südgrenze nicht überschreidt, also vor dem moselfränk. *blaum*-Gebiet haltmacht.”

Mijn bevinding op Nederl. gebied is, dat *plüm* en *ploem* in vrijwel alle onderzochte dialecten tot de weinig-gebruikte woorden behooren. *Ploem* komt zoo weinig voor, dat men 't misschien als een uitstervend woord kan beschouwen ⁴²⁾. Van een beteekenisverschil tusschen *ploem* en *plüm* is mij echter niets bekend. Beide woorden beteekenen „kwast”, „'n groote pronkveer op een hoed”, „een pluim bijv. aan de staart van een hond” ofwel „het staartje van een konijn of haas”. Het verkleinwoord *plümkes* beteekent vaak „pluisjes” en eventueel „donsveertjes”.

Men ziet hieruit, dat Frings ongelijk heeft, als hij beweert dat in het Nndl. de beteekenis „donsveer” geheel verdwenen is. Wellicht is deze bewering juist voor de Hóllandsche dialecten, echter niet voor de Z.O.-Nederl. dialecten, waarbij het Duitsch-Nederrijnsche gebied direct aansluit ⁴³⁾.

Uit een paar Duitsche dialectstudies krijg ik den indruk, dat daar aan den Nederrijn de toestand vrijwel hetzelfde is als in Z.O.-Nederl. Voor Calcar geeft Hanenberg op: *plüm* = Troddel (D.D.G. VIII, 200); voor Aldenrade (5 K.M. ten Z. van Dinslaken; zie krt. XX) noteert Neuse: *plüm* = Troddel, Quaste (D.D.G. VIII, 103). Daarentegen komt volgens Neuse (D.D.G. VIII, 139) in het heele *üt* = uit-

⁴¹⁾ *Plum* spreke men hier natuurlijk uit als *ploem*.

⁴²⁾ Behalve in de plaatsen, genoemd in de aant. bij krt. VIII, noteerde ik nog *ploem* te Neerpelt L. 312, *ploum* < *ploem* te Exel L. 353, *ploem* naast *pluim* te Margraten bij Gulpen.

⁴³⁾ Vgl. Wrdb. der Nederl. taal s.v. Pluim. A. (dit artikel is verschenen in 1932). „In Nederland ten noorden van de groote rivieren in nagenoeg al de volgende beteekenissen verouderd, doch in Zeeland, Brabant en Limburg, evenals in Z.-Nederl. nog bekend.” De beteekenissen, die dan volgen, zijn o.a. veer, dons, donsveertje, pluisje.

gebied ten oosten van den Rijn *plüm* voor in de beteekenis van „Flaum” = „donsveer”, terwijl met dezelfde beteekenis, buiten het *üt*-gebied *pluum* genoteerd werd te Schermbeck en Mülheim, *plōēme* te Kirchhellen (7 K.M. ten Z. van Dorsten) en *plōēze* te Overbeek (4 K.M. ten N. van Schermbeck).

Ik geloof dan ook dat Frings, althans voor den Nederrijn, ten onrechte onderscheid maakt tusschen *ploem* = „donsveer” en *plüm* = „sieraad, kwast”. Beide beteekenissen zijn trouwens verwant: *plümke* = „een donsveertje” en *plüm* = „een groote veer”, dus „een sieraad of pluim”. Niettemin kan deze laatste beteekenis wel meer speciaal aan Nederl. dialecten zijn ontleend. Om dit aannemelijker te maken, zou men echter gewenscht hebben, dat Frings een ouder dialectisch woord had genoemd, dat door het ontleende *plüm* werd verdrongen ⁴⁴⁾.

Als men *plüm* uit Nederl. dialecten ontleend acht, dan is tevens het veel-voorkomende *ü*-vocalisme binnen het *hoes*-gebied verklaard. In welken tijd deze ontleening heeft plaats gehad vereischt een afzonderlijk onderzoek: ik zie n.l. niet in, waarom die ontleening juist in de 15e en 16e eeuw moet hebben plaats gehad, zooals Frings aanneemt; immers in de vroege M.E. zijn er al Nederl. dialecten met *ü*-vocalisme, terwijl *plüm* ook in de laatste eeuw nog ontleend kan zijn aan *ü*-dialecten, ofwel aan het Alg. Nederl. *pluim*, dat dialectisch ook als *plüm* zou worden uitgesproken.

91. Kuip.

Van „kuip” geeft ook Roukens een kaart ⁴⁵⁾. Daaruit blijkt, dat in Noord- en Midden-Limburg de vorm *kuup* gehoord wordt tot Susteren-Nieuwstad. Ten zuiden daarvan zegt men *koep* of *kōēp* of gebruikt men een ander woord. Roukens deelt mee, dat ook in het Ripuarisch, naast vele *oe*-vormen, vaak *kuup* voorkomt. Th. Frings ⁴⁶⁾ zegt, dat de geheele Ripuarische zuidrand van Aken over Keulen tot aan de Sieg *küp* = „groote ketel” kent; het Zuidnederfr. links van den Rijn heeft *kuupe* = „kuip, tobbe” en

⁴⁴⁾ Ik denk hier bijv. aan Venraysch *trottet* (vgl. hgd. Troddel) = „een met kunst- en vliegwerk in elkaar genaaid en weer zoo goed mogelijk mooi gemaakt kleedingstuk”; ook „een vrouw die zich van alles aan het lichaam hangt en dan zelf meent dat ze mooi is”. *Zich aantrottelen* = „allerlei kleedingstukken aantrekken”.

In Horst kent men in dezelfde beteekenis *troeaj*, wellicht uit *troedel*. Voor Valkenburg vind ik *troeddel* = „slordig gekleede vrouw”. Voor andere dialecten mis ik de gegevens.

⁴⁵⁾ Dr. W. Roukens: Wort- und Sachgeographie Südostniederlands und der umliegenden Gebiete. Diss. Nijmegen 1937, krt. 18 en blz. 158.

⁴⁶⁾ Germania Romana blz. 149.

Kleefland zegt *küp* = „kuip, tobbe”. Frings vervolgt dan: „Das ü weist auf niederl. Einflüsse; aber das Wort ist nicht aus dem Niederl. entlehnt. Denn es gibt auch zahlreiche Belege für *kup* f., pl. *kuppe* ⁴⁷⁾), meist mit gespecialiserter Bedeutung, was Bodenständigkeit beweist, z.B. „Färberkessel”, „Gerbergrube”, „Milchsatte”... Das nördliche *küpe* wird gegen Süden immer mehr von Bütte abgelöst... Kübel tastet am Rhein gegen Ripuarien vor”.

Met behulp der hier besproken gegevens volledige conclusies te trekken, acht ik niet mogelijk. Het lijkt me echter onjuist om uit het voorkomen van *koep* te concludeeren dat *küp* niet aan het Nederl. is ontleend. Men ziet immers duidelijk dat *küp* = „tobbe” een heel andere beteekenis heeft dan *koep* = „’n heel groote bak”. — Er zijn echter zooveel soorten kuipen, vaten, tonnen en tobben in gebruik, dat men over beteekenis en verbreiding van dergel. woorden niet kan oordeelen, indien niet tevens de bedoelde voorwerpen worden afgebeeld. Zoo kent men in Z.-Lim. bijv. nog *tob* = „emmer” en *tien, ting, tsing* = „kuip”. Het woord *küp*, *kuup* kan zich m.i. dan ook best verbreid hebben als naam van een of ander nieuw model van kuip. Wannéer deze ontleening heeft plaats gehad en of het woord ontleend is aan het Alg. Nederl. ofwel aan een *uu*-dialect, eischt echter een afzonderlijk onderzoek.

**92. Geen klank-
doch woord-
ontleening.**

De uitvoerige bespreking der woorden, wier *uu*-vocalisme de *huus-hoes*-grens overschrijdt, is niet zonder reden geschied. Wij zagen enkele woorden als *stuipen*, *pluim* en *kuip*, waarvan het ver verbreid *uu*-vocalisme wellicht een gevolg is van ontleening. Ook bij het woord *ruin* moet men misschien aan een reeds oude ontleening denken. Het zal echter duidelijk zijn geworden, dat de ontleening waarvan hier sprake is, heel iets anders is dan de *uu*-expansie, die door Dr. Kloeke wordt behandeld. Terwijl Dr. Kloeke n.l. spreekt over *klank* ontleening met als gevolg klanksubstitutie in inheemsche woorden die hun beteekenis behouden, is er in het hier voorafgaande slechts sprake van ontleening van een geheel woord, dat ofwel tegelijk met de zaak of het begrip, dat er mee wordt aangeduid, verbreid wordt, ofwel een ouder, geheel ander, woord verdringt. In zoo’n geval heeft ontleening van een woord met *uu*-klank, zelfs vervanging van *ui* door *uu* bijv. in een Alg. Ned. leenwoord ⁴⁸⁾),

⁴⁷⁾ *Kup* spreke men hier uit als *koep*.

⁴⁸⁾ Dat in een niet-diftongeerend dialect de *ui* door *uu* en niet door *oe* wordt vervangen is heel normaal, daar immers de *uu*-klank veel dicht bij den *ui*-klank ligt dan de *oe*-klank.

niets opvallends. Men ziet dan ook, dat bij deze *w o o r* dontleening de gewone grenzen van het *uu*-vocalisme gemakkelijk worden overschreden.

Verder zagen wij nog eenige woorden, die hun uitgebreid *uu*-vocalisme wellicht te danken hebben aan i-Umlaut, analogiewerking of iets dergelijks.

93. **De huus-hoes-
linie in Limburg.** Wat echter ook de oorzaak mag zijn van het groote *uu*-gebied der 12 woorden van krt. III tot en met VIII (en van „stuiven” en „ruiken” van krt. II), onze conclusie is, dat de *huus-hoes*-linie in Limburg geenszins „de $\hat{u} > uu$ -ontwikkeling in haar grootste geographische uitgestrektheid” weer geeft. En daar geen der hier besproken woorden door Dr. Kloeke wordt genoemd, blijven deze dus pleiten tegen diens methode van bewijsvoering voor Hollandsche *uu*-expansie.

HOOFDSTUK V.

DE WAARDE VAN DR. G. KLOEKE'S *huus-muus*-ARGUMENT.

94. **Verschil tusschen
huus- en muus-
gebied.** In het vorige hoofdstuk zagen we, dat in N.-Limb. de waarde van de *huus-hoes*- en meer nog die van de *muus-moes*-lijn als „normaal-grens” vrij gering is. Desniettemin acht ik het van beteekenis nog een afzonderlijke bespreking te wijden aan de verklaring die Dr. Kloeke geeft van het verschil tusschen deze beide isoglossen.

„Expansie” blz. 190 en 191 wijst Dr. Kloeke er op, dat in weerwil der principieel gelijke „phonetische praedispositie der woorden *hûs* en *mûs*”, het *huus*-gebied toch heel wat uitgestrekter is dan het *muus*-gebied. Als oorzaak geeft hij op dat „de geweldige kracht der westelijke [= Hollandsche] expansie hier tot een overstrooming geleid heeft”. Het is duidelijk, zoo zegt hij, „dat het verschil in verbredingsgebied der woorden *huus* en *muus* niet toegeschreven moet worden aan phonetische oorzaken maar aan de beteekenis en diensengevolge de frequentie dezer woorden. Het woord *huus* komt heel wat meer in 't gesprek te pas dan een typisch intiem gezinswoord als *muus*”. En in de polemieken met Dr. de Vries herhaalt Dr. Kloeke nog eens duidelijk, dat hij de verklaring van het verschil in grootte tusschen 't *huus*- en 't *muus*-gebied eenvoudig wil formuleeren, door *huus* t.o.v. *muus* als „kultuurwoord” te bestempelen ¹⁾).

Ofschoon men de wenschelijkheid van zulk een suggestieve naamgeving kan betwijfelen, zal overigens niemand ontkennen, dat „huis” meer aanspraak maakt op de benaming „kultuurwoord” en ook heel wat frequenter wordt gebruikt dan „muus”. Ook geloof ik niet, dat etymologen „eenig principieel verschil” in de „phonetische praedispositie der woorden *hûs* en *mûs*” zullen ontdekken.

95. **Mogelijke
bezwaren tegen
Dr. Kloeke's
verklaring.** Een andere kwestie is echter, of Dr. Kloeke zich voldoende heeft afgevraagd, of ook de consequenties van zijn uitspraak met de feiten overeenkomen.

En een tweede vraag is, of voor de snelle en groote expansie van een woord niet nog andere condities moeten vervuld worden, dan

¹⁾ Leuv. Bijdr. XX, blz. 34.

alleen dat het, evenals „huis in het intercommunale verkeer veel meer wordt gehoord dan muis”²⁾).

A. De consequenties van Dr. Kloeke's verklaring voor het verschil tusschen het *huus*- en het *muus*-gebied, strooken in vele gevallen niet met de feiten.

96. **Consequenties van het „kultuurwoord”-argument.** Indien het „kultuurwoord”-argument van Dr. Kloeke in verband met de door hem bepleite Hollandsche *uu*-expansie deugdelijk is, dan mag men ook van andere wgm. *û*-woorden, wier veelvuldig gebruik in interlocaal verkeer vaststaat, een groote uitgebreidheid van het *uu*-gebied verwachten, terwijl men dan van weinig of slechts in beperkten kring gebruikte woorden een geringen omvang van het *uu*-gebied dient te vinden.

97. **Onderzoek naar gebruiksfrequentie van woorden.** Als men de grootte van het *uu*-gebied van verschillende woorden wil beschouwen in verband met hun gebruiksfrequentie, dient men zich over het al of niet veelvuldig gebruik van een woord natuurlijk eerst een oordeel te vormen. Als hulpmiddelen voor dit doel gebruik ik het „Häufigkeitswörterbuch” van Kaeding en een studie over de meest voorkomende woorden in het Nederlandsch door De la Court³⁾. Voor het woordenboek van Kaeding zijn 20 miljoen lettergrepen (= 10910777 woorden) geteld, terwijl het werk van De la Court steunt op het materiaal, verkregen door telling van 1 miljoen woorden. Kaeding verzamelde zijn materiaal uit boeken, tijdschriften, verslagen en brieven van zeer uiteenlopenden aard; wellicht in verband met zijn bijzonder doel (richtlijnen te verschaffen voor stenographie-systemen) heeft hij echter zeer weinig aandacht besteed aan de gesprektaal, terwijl parlementaire en militaire verhandelingen een wel wat groot aandeel hebben in het geheel⁴⁾. De la Court verrichtte zijn onderzoek met het oog op een betere onderwijsmethode van het

²⁾ Expansie, blz. 85.

³⁾ F. W. Kaeding: Häufigkeitswörterbuch der deutschen Sprache. Steglitz bei Berlin 1898. (J. de la Court): De meest voorkomende woorden en woordcombinaties in het Nederlandsch. Verslag van een onderzoek in opdracht van het Departement van Onderwijs en Eeredienst. Batavia 1937. Jac. van Ginneken: De Woordfrequentie. O.T. VII (1939) blz. 289 vlg. (Vergel. ook O.T. IV blz. 225 vlg.).

⁴⁾ Het materiaal van Kaeding omvat: literaire taal 2000000; parlementaire taal 900000; militaire taal 800000; privé-brieven taal 700000; historiographie 500000; juridische-, theologische-, technische- en handelstaal elk 400000; medische taal 100000 woorden. De rest, d.w.z. 4310777 woorden bestaat uit gemengd materiaal, vooral uit dag-, week- en maandbladen.

Nederlandsch op Indische scholen. Vandaar dat zijn materiaal veel kindertaal en Indisch-georiënteerde leesstof bevat ⁵⁾). Echter houdt De la Court veel meer rekening met de omgangstaal dan Kaeding; bovendien heeft zijn werk betrekking op het Nederlandsch. Waar mogelijk gebruik ik dus alleen het werk van De la Court.

Echter wil ik voorop waarschuwen dat men de waarde, die de resultaten van De la Court hebben voor mijn doel, niet moet overschatten. De la Court onderzocht de woordfrequentie in modern Algem. Nederl.; wat ik eigenlijk nodig heb is de gebruiksfrequentie van een aantal woorden in de taal van meestal eenvoudige dorpsbewoners ⁶⁾) en dat niet alleen in den tegenwoordigen tijd, maar ook gedurende de laatste drie of vier eeuwen; bovendien zou ik ook nog de interlocale gesprektaal van de huiselijke en locale moeten onderscheiden. Men begrijpt dat een eenigszins objectieve bepaling van woordfrequentie, waarbij met al deze factoren rekening wordt gehouden, onmogelijk is. Vandaar dat ik de cijfers van De la Court doorgaans heb geprefereerd boven een frequentiebepaling door mijzelf, daar deze noodzakelijkerwijs erg subjectief zou zijn.

98. **Verbreiding van uu-vocalisme getoetst aan de gebruiksfrequentie.** Volgens De la Court komt „huis” meer dan 1650 maal voor op 1 miljoen woorden ⁷⁾). Van de 12 reeds besproken woorden van krt. III tot en met VIII hebben „luisteren” en „luiden” een frequentie van 200-300 ⁸⁾), „zuigen” van 25-50, terwijl „uil”,

⁵⁾ De la Court nam 200000 woorden uit gewone, 50000 woorden uit Indisch georiënteerde kinderlectuur; verder 600000 woorden uit gewone, en 150000 woorden uit Indisch georiënteerde eenvoudige lectuur voor volwassenen.

⁶⁾ Typeerend is bijv., dat bij De la Court woorden als „inlander” en „sloep” tot de frequente woorden worden gerekend, doch bijv. „kers”, „peer”, „pruim” en „maaïen” niet. — Hoewel de boeken van Kaeding en De la Court, ieder voor zijn bijzonder doel, veel nut zullen hebben afgeworpen, gaat m.i. voor de linguïstiek de betekenis van hun werken nauwelijks verder, dan dat men er eenige honderden van de allerfrequentste woorden eener taal mee ontdekt. In ieder geval mag men, door hen gevonden, betrekkelijk kleine frequentie-verschillen nooit als maatgevend beschouwen.

⁷⁾ Bij De la Court o.c. blz. 47 en 48 vindt men een lijst der woorden, die meer dan 500 maal voorkomen op 1 miljoen woorden. De juiste frequentie dezer woorden wordt niet aangegeven, maar wel zijn vele woorden gemerkt met 0, 01, 02, 03, 04 of 05. In verband met de uiteenzetting van De la Court o.c. blz. 18 en 19 kan men de frequentie der met 0 of 01 gemerkte woorden veilig op méér dan 2000 stellen, van de met 02 gemerkte op meer dan 1650, van de met 03 gemerkte op meer dan 800, van de met 04 gemerkte op meer dan 700 en van de met 05 gemerkte op meer dan 600. De niet-gemerkte woorden hebben blijkbaar een frequentie, die niet ver boven 500 uitkomt.

⁸⁾ „Een frequentie van 200-300” betekent: „volgens 't onderzoek door De la Court komt dit woord tusschen 200 en 300 maal voor op 1 miljoen woorden”.

„verzuimen”, „kuimen”⁹⁾, „buidel”, „ruin”, „stuipen”, „kruien”, „kuip” en „pluim” een frequentie hebben van minder dan 25¹⁰⁾. — Men ziet hier dus 12 woorden, wier *uu*-gebied in Limburg g r o o t e r is dan dat van „huis” ofschoon hun gebruiksfrequentie heel wat g e r i n g e r is. Daar ik echter voor het opvallend groote *uu*-vocalisme van al deze woorden bijzondere redenen heb genoemd of verondersteld, wil ik ze niet verder tegen Dr. Kloeke in het geding brengen.

1°. **Woorden wier
uu-gebied samen-
valt met dat van
„huis”.**

Op krt. IX ziet men, dat in N.-Limb. de woorden *üt*, *büten*, *slüten* en *rüt*, alle met *uu*-vocalisme, tot aan de *huus*-hoes-grens in gebruik zijn. Nu is, volgens De la Court, „uit” een nog frequenter woord dan „huis”, terwijl „buiten” een frequentie heeft van meer dan 700, „sluiten” van ruim 500¹¹⁾, doch „ruit” van slechts 150-200. — M.i. is dus zeker bij „ruit”, doch ook bij „sluiten”, de verhouding tusschen *uu*-gebied en gebruiksfrequentie niet in overeenstemming te brengen met Dr. Kloeke’s verklaringsmethode.

Krt. X toont verder, dat in N.-Limb. ook de grenzen van *brüt*, *snüt* en *krüt* (= kruid en kruit) samenvallen met die van *hüs* (*huus*). Van deze woorden hebben „bruid” en „kruid” een frequentie van 50-100, „kruit” en „snuit” echter van minder dan 25. Bovendien bedenke men, dat „kruid” in N.-Limb. vooral (appel- of peren-) „stroop” beteekent, terwijl „stroop” een frequentie heeft van minder dan 25. — Men kan dus zeker niet aannemen, dat de woorden van krt. X de uitgebreidheid van hun *ü*-gebied te danken hebben aan veelvuldig gebruik in interlocaal verkeer.

Hetzelfde geldt voor het woord „tuin” (krt. XI) dat in N.-Limburg nergens „hof” doch overal „schutting, omheining” (meestal van stroo) beteekent. Het woord is in de dialecten niet frequent¹²⁾ en het gebruik ervan vrijwel tot de boerentaal beperkt; meer naar het noorden noemden de proefpersonen het herhaaldelijk „ouderwetsch”

⁹⁾ „Kuimen” beteekent „kreunen” (frequentie 25-50) en soms „zuchten” (frequentie 100-150). Echter komen „kreunen” en „zuchten” dialectisch ook herhaaldelijk voor, zoodat vergelijking is uitgesloten. „Kuimen” is in de dialecten echter geen frequent woord.

¹⁰⁾ De woorden, die een frequentie hebben van minder dan 25, worden door De la Court niet meer genoteerd.

¹¹⁾ Volgens Kaeding o.c. komt „huis” (in zijn verschillende vormen) 2.3 maal zoo dikwijls voor als „sluiten” (in zijn verschillende vormen). De la Court vond wellicht nog grooter verschil.

¹²⁾ Bij De la Court hebben „schutting” en „omheining” allebei een frequentie van minder dan 25.

of kenden ze het heelemaal niet meer. Niettemin valt in N.-Limb. de *tün* (*tuun*)-grens volkomen met de *hüs* (*huus*)-grens samen.

Nog frappanter is, wat ons krt. XI van „luis” te zien geeft, n.l. een samenvallen in N.-Limb. van de *huus*- en *luus*-grens op het nog geen 1000 inwoners tellende dorpje Broekhuizen L. 247 na.

Hieruit zal Dr. Kloeke toch niet willen concludeeren, dat in N.-Limb. het woord „luis” in gesprek en intercommunaal verkeer een vrijwel even belangrijke plaats inneemt als „huis” en daar in ieder geval veel frequenter is dan „muis”¹³⁾? Echter lijkt me tusschen de fonetische praedispositie van *lûs* en *hûs* of *mûs* evenmin eenig principieel verschil te bestaan als tusschen die van *hûs* en *mûs*.

2°. **Woorden wier *uu*-gebied verder reikt dan *muus*, doch niet zoo ver als *huus*.**

Ik wil thans nog 23 woorden ter sprake brengen, wier *uu*-gebied in N.-Limb. en L. v. Cuyk minder omvangrijk is dan dat van „huis”. Het lijkt mij nuttig ze te verdeelen in twee groepen n.l.:

1. woorden, wier *uu*-gebied een grens bereikt, die tusschen de *muus*-*moes*- en de *huus*-*hoes*-lijn in gelegen is;
2. woorden, wier *uu*-gebied kleiner is dan dat van „muis”.

Voor de woorden der eerste groep mag dus in overeenstemming met Dr. Kloeke's verklaringsmethode een frequentie worden verwacht hooger dan die van „muis”, doch lager dan die van „huis”; voor de woorden der tweede groep dient men volgens de verklaringsmethode van Dr. Kloeke een nog lagere frequentie te verwachten dan die van „muis”.

Tot de eerste groep behooren: bruin, tuischen, snuiven, gebruiken, aluin, tuimelen, schuiven, kuif, buik, zuipen, kruipen; elf woorden die men vindt op de kaarten XII tot en met XV en XVII. Van deze woorden heeft „gebruiken” een frequentie van 300-500, „bruin” van 200-300 en „kruipen” van 150-200; verder hebben „snuiven”, „schuiven” en „buik” elk een frequentie van 50-100, terwijl „tuischen” (evenals „ruilen”), „aluin”, „tuimelen”, „kuif” en „zuipen” alle een frequentie hebben van minder dan 25. Daar „muis” een frequentie heeft van 50-100 is, volgens Dr. Kloeke's verklaringsmethode, de grootte van het *uu*-gebied der laatste 8 woorden in tegenspraak met hun, door De la Court gevonden, gebruiksfrequentie.

Nu is van „schuiven”, „buik”, „tuimelen”, „kuif” en „zuipen” het *uu*-gebied slechts weinig grooter dan dat van „muis”; echter vormt

¹³⁾ „Muis” heeft bij De la Court een frequentie van 50-100; „luis” van minder dan 25.

het vrij groote *uu*-gebied der weinig frequente woorden „snuiven”, (krt. XII), „tuischen” (krt. XII) en „aluin” (krt. XIII) m.i. een sterk argument tegen de hypothese van Dr. Kloeke.

Opvallend is ook, dat bijv. op krt. XII „tuischen” het grootste en „bruin” het kleinste *uu*-gebied heeft, terwijl dit, gezien de gebruiksfrequentie dezer woorden, volgens Dr. Kloeke juist andersom zou moeten zijn.

Een paar opmerkingen over sommige dezer woorden volgen hier.

a) **Aluin.** De kaart van „aluin” (krt. XIII) toont een groote afwijking van die van „fortuin” (krt. IV), hoewel het allebei reeds Mnl. ontleeningen uit het Fransch zijn. Fra. *alun* en *fortune* geeft echter een verschil te zien van gesloten en open sylbe, wat zoo-wel in het Nieuw- als Oudfra. verschillende uitspraak ten gevolge heeft en m.i. het verschillende dialectgeografische beeld verklaart. In 't Hgd. is *Alaun* ook het eenige woord, waarin een uit het Fra. overgenomen *oe* gediftongeed is ¹⁴).

b) **Schuiven.** Van „schuiven” (krt. XIV) zien we ook de oostgrens van het *uu*-vocalisme vrijwel geheel op Limburgsch gebied verlopen. Volgens Dr. Kloeke's betoog moet deze geringe uitbreiding naar het oosten echter wel in disharmonie worden geacht met de vrij verre verbreiding van *schuiven* naar het zuiden.

c) **Typisch *uu*-vocalisme te Venlo.** De kaart van „tuimelen” (krt. XIV) is merkwaardig omdat we hier te Venlo L. 271, in afwijking van de omgeving, *ü*-vocalisme zien te voorschijn komen. Dit is niet het eenige geval, want op de kaart van „kruit” (krt. XVI) zien we hetzelfde en ook de kaart van „luis-teren” (krt. V) toont ter hoogte van Venlo, rechts van de Maas een verder voorkomen der *uu*-vormen dan links van de Maas. Bij een paar niet in kaart gebrachte woorden n.l. „kluis”, „sluimeren” en „pruilen”, constateerde ik eveneens te Venlo (al of niet met naaste omgeving) *uu*-vocalisme, terwijl overigens de omgeving *ōē*- of *oe*-vocalisme heeft ¹⁵). Deze *uu*'s zijn opvallend genoeg om er wat uitvoeriger op in te gaan. Om niet van mijn betoog af te dwalen, zal ik dit echter aan het einde van dit hoofdstuk doen.

¹⁴) Van der Meer: o.c. § 205.

¹⁵) In de tabel van blz. 48 zagen wij reeds, dat het percentage *oe*'s te Venlo en Velden L. 268 kleiner is dan in omringende plaatsen. De hier genoemde woorden geven daarvoor de verklaring.

3°. **Woorden wier uu-gebied kleiner is dan dat van „muis”.** Thans rest ons nog de groep van 12 woorden, wier *uu*-gebied kleiner is dan dat van „muis”. Naar den omvang van hun *uu*-gebied moet men ze in deze volgorde plaatsen: schuim (waarvan het *uu*-gebied gelijk is aan dat van muis), duim, kuil, kuit, huif, vuist, vuil, druif, pruim, duif, stuiken en struik.

Dat de kaarten dezer woorden (krt. XV-XIX) Dr. Kloeke's bewering, dat „het muus-gebied... de \hat{u} > uu-ontwikkeling op zijn smalst... d.w.z. nagenoeg geregeld in alle \hat{u} -woorden” aangeeft, in een eigenaardig daglicht plaatsen, behoeft na de tabellen van blz. 47 en 48 nog slechts gememoreerd te worden.

Wat ons te doen overblijft is, na te gaan of de gebruiksfrequentie dezer woorden overeenstemt met de grootte van hun *uu*-gebied. Volgens de frequentie-aanduidingen van De la Court kan men deze 12 woorden plus het woord „muis” groepeeren in vier afdeelingen n.l.

I. struik;	freq. 100-150	III. duim;	freq. 25-50
II. duif	} freq. 50-100	IV. huif	} freq. minder dan 25
muis		pruim	
schuim		druif	
vuil		kuil	
vuist		kuit	
		stuiken ¹⁶⁾	

M.i. kunnen de hier gevonden frequenties niet zonder meer als maatgevend beschouwd worden voor de dialecten van N.-Limb. en L. v. Cuyk. „Vuil” bijv. heeft in deze dialecten vrijwel nooit de Alg. Nederl. beteekenis van „vies” of „smerig”, doch beteekent gewoonlijk „lui” of „rot”. De geringe frequentie, die De la Court vindt voor „huif”, „pruim” en „kuil” schrijf ik deels hieraan toe, dat hij te weinig materiaal heeft verwerkt uit boerenmilieu. Het woord „huif” was in het door mij onderzochte gebied tot voor een 25 jaar heusch niet zoo zeldzaam, daar toen de „huifkar” nog in gebruik was; bij „pruim” denke men, behalve aan de vrucht (en in welken dorpstuin vindt men geen pruimeboom?), ook aan de tabakspruim; „kuil” vervangt in N.-Limb. en omgeving dikwijls het Alg. Nederl. „poel” of „gat”.

Om zooveel mogelijk objectieve zekerheid te verkrijgen, zocht ik van genoemde 13 woorden ook de gebruiksfrequentie op in het Häufigkeitswörterbuch van Kaeding. — Voor „huif” kon ik dit woorden-

¹⁶⁾ „Stuiken” = „stooten” is in het Alg. Nederl. zoo goed als onbekend; dialectisch wordt het woord vaker gebruikt, doch behoort het toch niet tot de frequente woorden.

boek echter niet gebruiken, daar het Duitsche „Haube” niet hetzelfde is als Ned. „huif”. Het Duitsche „Planwagen” = „huifkar” kwam in het materiaal van Kaeding (wiens boek in 1898 verscheen), op bijna 11 miljoen woorden, geen 4 maal voor¹⁷⁾; m.i. wijst dit op een duidelijk gebrek in Kaeding’s onderzoek, zeker als men dit wil gebruiken als maatstaf voor de algemeen gesproken taal. — Voor het woord „kuil” was het woordenboek van Kaeding evenmin bruikbaar. Het Duitsch kent o.a. „Loch” en „Grube”, doch de dialecten kennen ook synoniemen van „kuil”, zooals „gat” en „holte”. Men begrijpt dat hierdoor iedere vergelijking is uitgesloten. — Tenslotte was ook voor het dialectische „stuiken” geen Duitsch equivalent te vinden.

Voor de resterende 10 woorden vond ik bij Kaeding:

	Frequentie
1. Vuist (faust + fäust) ¹⁸⁾	375
2. Vuil (faul + fäul)	319
3. Duim (daumen)	208
4. Duif (taube)	199
5. Druif (traube)	183
6. Schuim (schaum + schäum)	170
7. Muis (maus + mäus)	157
8. Struik (strauch + sträuch)	131
9. Pruim (pflaume + kautabak + tabak kauen) ¹⁹⁾	56
10. Kuit (wade)	21

¹⁷⁾ Woorden met een frequentie van minder dan 4 werden door Kaeding niet meer opgenomen. — Opmerkelijk is echter, dat Kaeding 79716 woorden publiceert, die 4 maal of vaker voorkwamen in zijn materiaal, terwijl de 18e druk (1937) van het Verklarend Handwoordenboek der Nederl. taal van Koenen-Endepols ± 75000 woorden bevat. Toch wordt „Planwagen” of „Plankarren” bij die 79716 woorden niet gevonden.

¹⁸⁾ „Fäust”, „fäul” enz. komen natuurlijk alleen maar voor als woord s t a m, hetzij in het meerv., hetzij in afleidingen. Zoowel „faust” als „fäust” luidt in het Nederl. echter „vuist” en luidde in het Hollandsch dialect der 16e (en 17e) eeuw „vüst” of „vuust”. — Iets anders is het in de Oostnederl. *oe*-dialecten, waar slechts de Umlautsgevallen als *uu* worden uitgesproken. Indien Kaeding’s resultaten maatgevend waren voor onze dialecten, zou men er gegevens uit kunnen putten omtrent mogelijken invloed van den Umlaut op de *uu*-wording van wgm. *û*. Deze kwestie is thans echter niet aan de orde.

¹⁹⁾ „Pflaume” komt 40 maal voor, „Kautabak” 7 maal, „Tabak kauen” staat niet vermeld, daar het 2 woorden zijn; vandaar dat ik de frequentie 9 voor „Tabakrauchen” bij de vorige cijfers optelde. Dit laatste is natuurlijk willekeur; echter is de totaalrequentie 56 voor „pruim” toch nog wat te laag, temeer daar „Prieme” en „priemen” bij Kaeding heelemaal niet genoemd worden, doch misschien ook een paar keer in zijn materiaal zijn voorgekomen.

In vergelijking met de frequenties bij De la Court, zijn deze cijfers van Kaeding bijzonder laag. Door Kaeding werden immers bijna 11 maal zooveel woorden verwerkt als door De la Court, zoodat men daar voor de vaker voorkomende woorden ook een gemiddelde frequentie zou mogen verwachten, die 10 à 11 maal zoo hoog ligt. In plaats daarvan constateert men echter dat de frequenties slechts $2\frac{1}{2}$ à 3 maal zoo hoog zijn.

De reden hiervan is ongetwijfeld dat De la Court meer het oog had op school- en kinderlectuur en op eenvoudige lectuur voor volwassenen, terwijl Kaeding vrij wat wetenschappelijk materiaal verwerkte. Het is zonder meer duidelijk, dat gewone woorden, als de hierboven genoemde, naar verhouding vaker voorkomen in eenvoudige lectuur dan in wetenschappelijke betoogen ²⁰⁾.

²⁰⁾ De la Court vertelt ons niet, hoeveel verschillende woorden zijn geheele materiaal bevatte. Wel zegt hij, dat met behulp der 3444 gepubliceerde woorden met een frequentie van 25 of meer, ruim 95% van een gemiddelden Nederl. tekst zonder woordenboek kan worden gelezen. Men mag dus aannemen, dat ook zeker 95% van het door hem verwerkte materiaal uitsluitend bestaat uit deze 3444 woorden.

Indien Kaeding's materiaal gelijkwaardig was, zouden dus de woorden, die daar (bijna) $11 \times 25 = 270$ maal of vaker voorkomen, ook ongeveer 95% van den totaalktekst moeten vormen. Ik berekende echter, dat de 5094 woorden, die bij Kaeding een frequentie hebben van meer dan 200, nog geen 86% van den totaalktekst vormen; de woorden met een frequentie van 270 of meer omvatten dus zeker minder dan 85% van het geheele materiaal.

Door combinatie van verschillende gegevens van Kaeding (o.c. blz. 44) met de schaarsche gegevens van De la Court, kan men berekenen, dat in het materiaal van De la Court zeker minder dan 25000 verschillende woorden voorkwamen met een frequentie van minder dan 50 (met freq. bóven 50 in totaal 2178 woorden); bij Kaeding komen echter 255885 ($= \pm 10 \times 25000$) verschillende woorden voor met een frequentie van minder dan $10 \times 50 = 500$ (met freq. bóven 500 in totaal 2288 woorden). Daar Kaeding's materiaal bijna 11 maal zoo groot is als dat van De la Court, zou men bij Kaeding gemiddeld per woord een frequentie moeten vinden, die 11 maal zoo hoog is als die van De la Court, mits het totaal aantal verschillende woorden van Kaeding en De la Court gelijk was. Nu er beneden den norm van 500 ($= 50$ bij De la Court) echter bij Kaeding 10 maal zooveel verschillende woorden geteld worden als bij De la Court, behoeft voor deze woorden de gemiddelde frequentie ook slechts $11:10 =$ ruim 1 maal zoo hoog te zijn als bij De la Court. Natuurlijk wordt het gemiddelde frequentiepeil bij Kaeding vooral gedrukt door het opvallend groot aantal woorden (126862), dat in diens wetenschappelijk materiaal slechts éénmaal voorkomt; men begrijpt echter dat, wanneer gemiddeld de frequentie bij Kaeding nauwelijks hooger behoeft te zijn dan bij De la Court, men zich over een frequentie van slechts $2\frac{1}{2}$ à 3 maal zoo hoog voor niet al te frequente gewone woorden ook niet meer behoeft te verwonderen.

Naar verhouding opvallend hoog zijn bij Kaeding de frequenties van „vuist” en „vuil”. Zou men in het frequent gebruik van „vuist” misschien deels invloed moeten zien van de militaire taal? Bij „vuil” bedenke men, dat Duitsch „faul” het meest gebruikte woord is voor „lui” en „rot”; deze twee beteekenissen zijn dezelfde als die in de onderzochte dialecten, echter is het woord daar wat ouderwetsch en niet frequent.

De verschillen tusschen de frequenties van De la Court en Kaeding zijn over het geheel genomen zoo groot dat ik, gezien ook mijn persoonlijke bezwaren tegen de lage frequenties van „huif”, „pruim” en „kuil”, nu toch nog zelf een volgorde voorstel, waarbij ik natuurlijk rekening houd met de hiervoor gepubliceerde resultaten.

Groep I bevat alleen „vuist”, het eenige van deze 13 woorden, dat wellicht frequenter is dan „muis” (denk hierbij ook aan herbergs- en voermanstaal).

Groep II omvat de woorden, wier frequentie ongeveer gelijk is aan die van „muis”, n.l. druif, duif, duim, huif, kuil, muis, pruim, schuim en struik.

Groep III tenslotte bestaat uit de woorden „kuit” en „stuiken”, waarvan de frequentie zeker geringer is dan die van „muis”. Ook voeg ik „vuil” (= „lui” of „rot”) bij deze groep omdat, wegens de afwijkende betekenis, het vocalisme van dit woord nooit veel kans had om Hollandschen invloed te ondergaan.

Wanneer men de door mij gegeven indeeling als juist aanvaardt, behoeft over „kuit”, „stuiken” en „vuil” weinig meer gezegd te worden, daar hun, bij *muus* vergeleken, kleiner *uu*-gebied dan in overeenstemming is met hun frequentie. Wel lijkt mij het verschil tusschen het *uu*-gebied van „muis” (krt. I) en dat van „stuiken” (krt. XIX) erg groot om met frequentieverschil verklaard te worden.

Van de woorden, die een ongeveer gelijke frequentie hebben als „muis”, komt van „duim”, „kuil” en „schuim” ook het *uu*-gebied geheel of nagenoeg geheel overeen met dat van „muis”; echter is van „druif”, „duif”, „huif”, „pruim” en „struik” het *uu*-gebied nogal aanzienlijk kleiner. Zeer opvallend is natuurlijk ook het kleine *uu*-gebied van „vuist”, daar dit woord wellicht frequenter is dan „muis”. Wij vinden hier dus 6 woorden waarvan, volgens Dr. Kloeke’s verklaringsmethode, de grootte der *uu*-gebieden absoluut in strijd is met hun gebruiksfrequentie.

Het sterkst komen m.i. wel in conflict de woorden „vuist” (krt. XVIII), „duif” (krt. XVII) en „struik” (krt. XIX), waarvoor men toch een minstens even groote gebruiksfrequentie moet aannemen als voor „muis”, terwijl hun *uu*-gebied aanzienlijk kleiner is.

Conclusie. Voegt men bij deze 3 woorden nu nog de voorbeelden van blz. 72, 73 en 74, dan heeft men zeker 13 woorden (n.l. ruit, sluiten, bruid, snuit, kruid, tuin, luis, snuiven, tuischen, aluin, vuist, duif en struik) die, wat betreft het L. v. Cuyk en N.-Limburg, Dr. Kloeke's verklaringsmethode van het verschil tusschen de *muus-moes-* en de *huus-hoes-*lijn duidelijk weerspreken.

B. Door het frequente gebruik van een woord wordt klanksubstitutie onder invloed van vreemde dialecten gewoonlijk meer tegengehouden dan bevorderd.

99. **Tegenspraak in Dr. Kloeke's bewijsvoering.** In het begin van dit hoofdstuk hebben wij gezien, dat Dr. Kloeke in het feit dat het *huus-*gebied groter is dan het *muus-*gebied een nieuw bewijs ziet voor de expansieve kracht van het vroegere Hollandsche *uu-*gebied ²¹⁾. Het valt ons op, dat hij bij zijn bewijsvoering zelf geen tegenspraak signaleert met wat hij tevoren over de grenzen van het *huus-*gebied heeft meegedeeld.

Expansie blz. 58 zegt hij n.l., dat van het *huus-*gebied „de westelijke grens, de *huis/huus-*grens dus”, geheel door hem persoonlijk is bereisd en „dat daarbij gebleken is, dat deze grens met de *muus/muus-*grens samenvalt”.

Over de opkomst der Hollandsche *ui-*uitspraak betoogt Dr. Kloeke, dat deze vanuit het Z. het eerst in Amsterdam is geïmporteerd en wel zoo, dat „omstreeks 1600... geheel Zuid-Holland en geheel Noord-Holland benoorden het IJ” nog *uu-*uitspraak heeft, doch „de eenige... enclave met symptomen eener beginnende *ui-*uitspraak” gevormd wordt door Amsterdam ²²⁾. Verder luidt zijn voorstelling van zaken aldus, „dat Amsterdam de eerste enclave met diphthongering-over-de-geheele-linie heeft gevormd en dat van daaruit de algemeene diphthongering haar zegetocht door de noordelijke Nederlanden” is begonnen ²³⁾. Slechts één restrictie maakt Dr. Kloeke, n.l. dat er meer dan één vroege diftongeeringshaard kan zijn geweest. Dordrecht, Leiden, Den Haag en Delft meent hij echter als zoodanig te kunnen verwerpen ²⁴⁾. Rest alleen nog Utrecht, waarover hij zegt, niet voldoende te kunnen oordeelen. Van veel beteekenis voor de *ui-*verbreiding acht hij deze stad echter in geen geval te zijn geweest,

²¹⁾ Expansie, blz. 190 vlg.

²²⁾ Expansie, blz. 110.

²³⁾ Expansie, blz. 115.

²⁴⁾ Expansie, blz. 100-102 en blz. 116.

alleen reeds wegens „het feit, dat de monophthongische uitspraak zich tot op heden nog altijd binnen een afstand van 25 K.M. van Utrecht heeft kunnen handhaven” ²⁵⁾).

Uit de hier gegeven samenvatting blijkt duidelijk genoeg, dat Dr. Kloeke van meening is, dat de Hollandsche *uu*-expansie gevolgd werd door een Hollandsche (of wellicht juister: Amsterdamsche) *ui*-expansie. Nu lijkt het me vreemd, dat bij deze *ui*-expansie niet eveneens frequente woorden als *huis* zijn voorgegaan en intiem-huiselijke als *muis* zijn gevolgd. Dr. Kloeke vermeldt echter nadrukkelijk, dat de *muis*-*muus*- en *huis*-*huus*-grens volkomen samenvallen, doch maakt ons niet attent op de tegenspraak, die hieruit ontstaat met zijn expansie-argument, dat steunt op het verschil tusschen de *huus*-*hoes*- en *muus*-*moes*-grens.

100. **Bezwaar tegen Dr. Kloeke's verklaring van het groote huus-gebied.**

Dit alles betreft een bezwaar tegen Dr. Kloeke's betoogtrant; er bestaat echter ook bezwaar tegen de zakelijke inhoud zijner bewering: dat n.l. het woord „huis”, wjl het „in het intercommunale verkeer veel meer wordt gehoord dan „muis” ²⁶⁾, om die reden ook spoediger en over grooter gebied het vocalisme van een cultuurcentrum zou aannemen. Het woord „huis” n.l. wordt wel veel gehoord in het intercommunaal verkeer, doch het gebruik ervan is toch nog véél en véél frequenter in het lokaal en huiselijk verkeer. De dialectische vorm van „huis” behoort tot de woorden, die den dialectspreker het meest de intimiteit van zijn streektaal doen aanvoelen; in dit woord zal hij zijn gewone uitspraak dus niet zoo gauw door een andere laten verdringen. In streken waar over niet te groten afstand verschillende uitspraak van „huis” voorkomt, doet dit woord vaak dienst als „kenwoord” om iemands herkomst te bepalen; ook hieruit blijkt wel dat het niet tot de gemakkelijk veranderende elementen van een dialect wordt gerekend.

Ik geloof dus, dat bij het doordringen eener daarop betrekking hebbende „kultuuruitspraak”, het woord „huis” eerder tot de laatste woorden zal behooren, die eraan onderworpen worden, dan dat het bij de voorloppers moet geteld worden.

²⁵⁾ Expansie, blz. 117.

²⁶⁾ Expansie, blz. 85.

101. **Woorden die het eerste invloed ondergaan van „kultuurspraak”.** De voorloopers zoeke men niet bij de woorden die in intercommunaal verkeer frequent zijn zonder meer, doch bij de woorden, die in officieel en intercommunaal verkeer een aanzienlijk hogere frequentie hebben, dan in het lokaal en huiselijk verkeer. Niet het absoluut, doch slechts het relatief frequente intercommunaal gebruik zal hier m.i. doorslaggevend kunnen zijn.

102. **Ui-woorden te Nijmegen en Grave.** Met behulp van dialectische gegevens uit Nijmegen en Grave hoop ik dit duidelijk te maken. In bijgaande lijst vindt men n.l. alle woorden, waarin mij te Nijmegen of Grave, allebei steden die in vroeger en later tijd vrij wat „Hollandschen” invloed ondergaan hebben, voor Alg. Nederl. *ui*¹ eveneens een *ui* werd opgegeven²⁷). Nevenvormen en de niet-*ui*-vormen van het andere dialect worden slechts met den vocaal aangegeven:

Grave L. 110	Nijmegen L. 71	Grave L. 110	Nijmegen L. 71
bruid	ü	lui (= lieden)	lui
bruidegom	ü	luijen (= luiden)	luijen
bruisen	ü (brüste)	verb.)	
buil (= buidel)	ü	luik, ü	ü
buit	buit	muil	oe
ü	druipen	muilezel	ü
duiken	ü	uu	plavuis
fluisteren	uu	pruik	pruik
fortuin	ü	pruilen	?
ûu	fruit	Pruis	Pruis, ü
ü	gebruiken	ruif	oe
guit	?	ü	ruiken
huid	huid	ruilen	ruilen
huiverig	uu	ruin, ü	ruin
kluis	uu	ruiter	ü
kluit, ü	ü	schuilen	ü
knuist	ü	schuit	schuit
kruien	kruien	ü	sluimeren
ù	kruik, ü, ù	struif	?
kruin, ü	kruin	stuiken	ü
kruiwagen	kruiwagen, ù	stuiver, ü	ü
kuiken, ü	ü	vuilik	ûu
kuit	ü	zuinig	ü
kruis, ü	ü	zuipen, ü	ü

²⁷) Volgens de uitspraak van mijn proefpersone te Grave klinkt de *ui* hier tamelijk monoftongisch. Zie ook Dr. Jacob: Het dialect van Grave (1937) § 11.

103. **Opmerkingen bij de lijsten.** „Kruien”, „kruiwagen”, „lui” (= lieden) en „luien” (= luiden) hebben ook in de dorpsdialecten van het L. v. Cuyk en N.-Limb. gewoonlijk diftong, zij het meer gesloten dan de Alg. Nederl. *ui*. Zulke woorden, waarvan de dialectvorm slechts zeer weinig verschilt van den Alg. Nederl. vorm zijn natuurlijk licht vatbaar voor aanpassing aan de kultuurtaal. Bovendien zijn „kruien” en „kruiwagen”, in stadsdialecten geen alledaagsche woorden; verder is „lui” (= lieden) in intercommunaal verkeer zeer frequent, terwijl „luiden” in semi-officieele taal nogal voorkomt. Nijmegen kent overigens ook nog de vorm *krùwagen*, terwijl uit het bekende rijmpje „D'r üt, d'r üt, De Waal die krüt” wel blijkt dat de ouderwetsche dialectvorm voor „kruien” *krüjen* is.

„Buit” en „ruilen” zijn geen oorspronkelijk dialectische woorden. Voor „ruilen” zegt men algemeen „tuischen” (*tüsen* of *toesen*). Slechts Grave en Nijmegen hebben er het Alg. Nederl. woord met diftong en al voor overgenomen.

„Buit” was op vele plaatsen onbekend, op andere zelden gebruikt en werd door de proefpersonen nergens als echt dialect beschouwd. Op de meeste plaatsen werd het woord met *ui* opgegeven.

Wat van „buit” gezegd is, geldt ook voor „fruit”, al geven Grave en Escharen L. 154 hier toevallig een *uu*-vorm op. Een oude inwoner van het vlakbij gelegen Gasselt L. 155 verklaarde echter stellig dat hij het woord dialectisch niet kende. Gewoonlijk spreekt men slechts van appels, peren enz. en wordt het verzamelbegrip „fruit” niet uitgedrukt. Waar ik echter een opgave kreeg voor „fruit” was het gewoonlijk met *ui*-klank, zoodat we dit woord zeker als een Alg. Nederl. leenwoord moeten beschouwen, dat vooral de laatste jaren door de fruitveilingen wat meer in gebruik is gekomen.

„Schuit” in de beteekenis van „vrachtschip op het water” heeft ook alle kenmerken van niet inheemsch te zijn. Op vele plaatsen is het woord dialectisch geheel onbekend. Waar het in de beteekenis „vrachtschuit” voorkomt, wordt het toch nog weinig gebruikt en heeft het gewoonlijk *ui*-vocalisme. Voor de schuitjes van de kermis-schommel, gewoonlijk *schommels* en soms *schütjes* genoemd, komt te Arcen L. 250 en Velden L. 268 het woord *schōēt* voor. Op verschillende plaatsen kent men *schüt* of *schuut* in de uitdrukking „een wilde schüt” = een wild vrouwspersoon. Misschien wijst dit op een veelvuldiger gebruik in vroeger tijd.

Voor „Pruis” kent men in N.-Limb., waar men altijd meer met Pruisen heeft te maken gehad, wel geregeld het dialectische *Prüs* of *Pruus*, in het L. v. Cuyk echter zelden. Daar kent men het woord hoofdzakelijk slechts uit school of lectuur.

„Huid” is in de dialecten gewoonlijk wel bekend, doch wordt zelden gebruikt. Het eigenlijke woord is „vel”.

104. **Klank-
veranderingen
uit „fatsoen”.** Bij woorden als „muil” en „zuipen” zou het kunnen, dat een al te platte of boersche bij-smaak van het eig. dialectwoord (*moel, züpen*) mede-oorzaak is geweest van het indringen van de Alg. Nederl. uitspraak te Grave. Men meene niet, dat hiermee Dr. Kloeke’s kultuurwoord-argument weer door een achterdeurtje wordt binnengehaald. Het gaat hier over twee woorden, die doorgaans alleen maar gehoord worden in minder-beschaafd milieu; reden voor meer-beschaafden om, in geval zij zulk woord gebruiken, een afwijkenden vorm te bezigen. Gevoelswaarde van den klank speelt hierbij mogelijk ook een rol. Te Venray L. 210 hoort men bijv. in burgerkringen, speciaal door vrouwen wel eens een enkelen keer *bük* en *züpen* zeggen, ofschoon *boek* en *zoepen* de gewone dialectvormen zijn. Geen Venrayer zal er echter aan denken, om uit beleefdheids- of soortgelijke overwegingen bijv. *moes* door *müs*, *loek* door *lük*, *dōēf* door *duuf* enz. te vervangen. Deze laatste woorden zijn n.l., wat hun gevoelswaarde betreft, *neutral*; „buik” en „zuipen” zijn echter *vulgaire* en men doet deze woorden minder plat klinken door 1° een van het dialect afwijkenden vorm, 2° een vorm met ijleren klank (*ü* is „ijler” dan *oe*)²⁸⁾ te gebruiken. *Ui* is klankrijker dan *ü* en in veler oor zal bijv. *buik* en *zuipen* dan ook platter klinken dan *bük* en *züpen*, tenzij bijv. *züpen* een al te ongewenschte bij smaak heeft door veelvuldig gebruik in onbeschaafde kringen. Dit laatste zou *zuipen* naast *züpen* te Grave dan toch nog kunnen verklaren; echter is er évenveel, zoo niet méér kans dat *zuipen* daar is ingedrongen onder invloed van de vreemde militairen in garnizoen of van het aangrenzende Brabantsche diftongeeringsgebied.

Op de overige woorden van het gegeven lijstje behoef ik niet meer in te gaan. Het is gemakkelijk te zien dat ze, hetzij door vrij zeldzaam gebruik, hetzij door een officieel tintje min of meer voorbestemd zijn om gemakkelijker Alg. Nederl. vocalisme aan te nemen.

²⁸⁾ De *oe*-klank is zeer geëigend om er gevoelens in uit te drukken of er mee te verbinden. Naar het timbre, waarmee men de *oe* uitspreekt kan ze bijv. melancholisch en verlangend, maar ook wat onbeschaafd en schrikaanjagend klinken. Vgl. C. de Goeje, die in *Donum Natalicium* Schrijnen (Nijmegen-Utrecht 1929) blz. 60 de *oe* typeert als: de wereld dringt zich op als gevoelens; de *uu* als: iets van ijl, schraal, zuur, koud.

105. **Meer *ui*'s te Grave dan te Nijmegen.** Dat Grave meer *ui*'s heeft dan Nijmegen ²⁹⁾ kan natuurlijk het gevolg zijn van een sterkeren Hollandschen invloed. Men mag echter ook niet vergeten, dat Grave vlak tegen de diftongeeringsgrens is gelegen en dus gemakkelijk vanuit Brabant enkele *ui*'s kon overnemen. Ook Mill, Wanroy, Rijkevoort en St. Anthonis (L. 158, 184, 187a en 185) kennen zoo enkele, uit Brabant overgewaaide *ui*'s. Anderzijds vindt men in het dorp Zeeland L. 157 en omgeving nog een klein aantal monoftongen (bijv. *duuzend*, *düvel*, *snuut*, die in heel Oost-Brab. gewoonlijk monoftong hebben, maar verder ook *abüs*, *güt* en *schüins*).
106. **Geen *ui* in alledaagsche, zeer frequente woorden.** Wat we tenslotte nadrukkelijk moeten opmerken bij het lijstje van Nijmeegsche en Graafsche *ui*-woorden is, dat men hierin niet vindt de zeer frequente alledaagsche woorden als: huis, thuis, uit, buiten, stuiver, bruin, suiker, stuiven, schuiven enz. En de hoofdreden, dat juist deze woorden de laatste zijn om met geïmporteerd vocalisme te worden uitgesproken, lijkt mij deze: hoewel van woorden als huis, uit, stuiver, suiker enz. de gebruiksfrequentie in intercommunaal verkeer groot is, wordt deze toch ver overtroffen door de veel grootere frequentie van zulke woorden in lokaal en huiselijk milieu; vandaar dat de relatieve intercommunale frequentie van zulke woorden vrij wat geringer is dan die van woorden als kluis, fortuin, pruik en dergelijke.

WOORDEN MET OPVALLEND *uu*-VOCALISME TE VENLO.

107. **Opvallend *uu*-vocalisme te Venlo en omgeving.** Op blz. 74 wees ik op enkele opvallende *uu*'s te Venlo; thans wil ik deze iets nader bespreken. Om een duidelijk overzicht te krijgen zijn op bijgaande tabel van de woorden met deze opvallende *uu* alle dialectvormen van Venlo en omgeving bijeengebracht.

²⁹⁾ Voor Nijmegen natuurlijk, maar eveneens voor Grave, moet ook rekening worden gehouden met het milieu waarin de proefpersoon leeft. Voor Grave kreeg ik de gegevens van een meisje van ongev. 25 jaar, voor Nijmegen van een caféhouder uit de Bloemerstraat. Van geen van beiden heb ik wellicht het „platste” dialect gehoord en beiden kunnen wel eenige *ui*'s meer hebben gebruikt, dan men in de laagste volkskringen te hooren krijgt.

		<i>pruilen</i>	<i>luisteren</i>	<i>sluimeren</i>	<i>kluus</i>	<i>kuit</i>	<i>tuimelen</i>
Venlo	L. 271	prülen	lüsteren	sluumeren	kluus	kuut	{tōēmelen tümelen
Blerick	L. 269	pruulen	{loesteren lüsteren	{slōēmeren sluumeren	klōēs	kōēt	toemelen
Velden	L. 268	„	lüsteren	sluumeren	kluus	„	tōēmelen
Tegelen	L. 270	prōēlen	loesteren	slōēmeren	klōēs	{kōēt kuut ³⁰⁾	„
Maasbree	L. 267	„	{loesteren lüsteren	„	„	kōēt	„
Sevenum	L. 266	{prōēlen proelen	{lōēsteren loesteren	„	„	„	„
Horst	L. 246	proelen	lüsteren	sloemeran	kluus	„	toemelen
Grubbenvorst	L. 249	{prōēlen proelen	„	slōēmeren	klōēs	„	tōēmelen
Lottum	L. 248	proelen	„	„ ³¹⁾	„	„	„ ³¹⁾
Broekhuizen	L. 247	„	„	sloemeran	„	„	toemelen
Arcen	L. 250	{prōēlen pruulen	{luusteren lüsteren	slōēmeren	„	„	tōēmelen
{Venray Meerlo Wellerloy	{L. 210, L. 217, L. 215a enz.	proelen	lüsteren	sloemeran	kluus	koet	{toemelen tümelen

Bij een aandachtige beschouwing van deze tabel ziet men, dat hier behalve de *oe-uu*-kwestie, ook de kwestie der vocaal-verkortingen aan de orde komt. In het vorige hoofdstuk ³²⁾ merkte ik echter reeds op, dat ik dit laatste probleem liever afzonderlijk wil bespreken.

108. Nadere bespreking der uu-woorden. Wat betreft het *uu*-vocalisme ziet men, dat dit bij „pruilen” niet alleen te Venlo, maar ook in de aangrenzende dorpen Blerick en Velden voorkomt, terwijl overigens de geheele omgeving *oe*-vocalisme heeft.

Bij „luisteren” is de toestand geheel anders; want vlak langs de Maas, zoowel rechts als links, omvat het *lüsteren*-gebied, gerekend vanuit het noorden, alle plaatsen tot en met Venlo.. Iets verder van de Maas verwijderd vindt men echter *loesteren* en zelfs *lōēsteren* tot in het noordelijker dan Venlo gelegen Sevenum; ook het vlak aan de Maas tegenover Venlo gelegen Blerick kent *loesteren* als nevenvorn (vgl. krt. V).

Sluumeren te Venlo, Velden en gedeeltelijk te Blerick wijkt weer

³⁰⁾ Te Tegelen bestaat betekenisverschil: *kōēt* = vischkuit; *kuut*, mv. *kuute* = kuit van het been.

³¹⁾ De *oe* in dit woord is hier slechts half-lang, dus *ōē*.

³²⁾ Zie blz. 60, aant. 31.

opvallend af van het gebruikelijke *oe*-vocalisme in een wijden omtrek.

Ook *kluus* te Venlo en Velden wijkt af van de geheele omgeving, hoewel reeds in Horst, Meerlo en Wellerloy (en verder naar het noorden) het *uu*-vocalisme in dit woord algemeen is.

Bij het van alle noordelijker gelegen plaatsen afwijkende *uu*-vocalisme in Venloosch *kuut* merk ik op, dat ten zuiden van Venlo weldra het gebied begint, waar *kuut* de gewone vorm is voor „kuit” ³³). Men vergelijkte bijv. Tegelen, waar *kuut* voor „kuit van het been” ook de gewone vorm is. Ten westen van de Maas is echter in de tegenover of zuidelijker dan Venlo gelegen plaatsen als Blerick, Maasbree en Helden L. 291 (ten zuiden van Maasbree) *kōēt* nog de eenige vorm (vgl. krt. XVI).

„Tuimelen” tenslotte heeft in geheel de omgeving van Venlo *oe*- of *ōē*-vocalisme, doch Venlo zelf kent *tümelen* als niet-zeldzamen nevenvorm (vgl. krt. XIV).

109. **Het uu-vocal. in** Thans wil ik nagaan, of het *uu*-vocalisme
genoemde der genoemde woorden te Venlo een gevolg kan
woorden een zijn van Hollandsche *uu*-expansie in de 16e en
gevolg van 17e eeuw, dus van Hollandsche expansie in den
Holl. expansie? geest van Dr. Kloeke.

Ofschoon Dr. Kloeke over de mogelijkheid van Hollandsche *uu*-expansie in een, in het *hoes-moes*-gebied gelegen, stad als Venlo heelemaal niet spreekt, blijkt daar toch ruim zooveel kans op Hollandsche beïnvloeding te hebben bestaan dan in menige plaats of streek, waarvoor Dr. Kloeke de Hollandsche expansie historisch tracht te bewijzen. Van 1578-1586 immers was Venlo in handen der anti-Spaansche opstandspartij; het had toen o.a. een poos Hollandsch garnizoen en gereformeerde predikanten, terwijl de katholieke godsdienstuitoefening verboden werd. Van 1632-1637 was Venlo weer „Staatsch” en verder gedurende de geheele 18e eeuw. Door de gesloten vredesverdragen konden in de 18e eeuw de Katholieken wel nauwelijks meer gehinderd worden, maar ook de Hervormden hadden vrije godsdienstuitoefening en er lag herhaaldelijk Hollandsch garnizoen. — Hoewel in 1667 tot de Spaansche Nederlanden behorend, telde Venlo toen op ± 3500 communicanten toch nog 250 „haeretici”. In verslagen over de kerkelijke toestand in de 18e eeuw leest men: in 1722 ongev. 2500 communicanten. „Haeretici sunt sed quot ignoramus”; in 1752 „Communicantes incertum. Haeretici sunt di-

³³) Vgl. Onze Taaltuin IX, blz. 254, waar een dialectkaart van „kuit” te vinden is. De grenzen van het *koet*-gebied in N.-Limb. zijn daar echter slechts bij benadering nauwkeurig.

versae familiae" ³⁴). Van der Aa (Aardrijksk. Woordenb. ± 1840) vermeldt, dat Venlo behalve het garnizoen 5850 Kath., 200 Herv. en 80 Isr. telt.

Al is Protestantsch en Hollandsch niet identiek, toch is het voor een stad als Venlo wel mogelijk, dat ook de niet-Hollandsche Protestanten er gemakkelijker vanuit Holland beïnvloed werden dan de Katholieken. Men bedenke verder dat in de 18e eeuw de magistraatsfuncties te Venlo veelal in protestantsche handen waren, terwijl het ook overigens wel duidelijk is, dat een bedrijvige handelsstad als Venlo reeds vanzelf méér met Hollanders in aanraking kwam dan de omliggende dorpen.

Daar historisch de mogelijkheid van Hollandsche beïnvloeding van het Venloosch dialect dus zeker aanwezig is, behoeft men het niet uitgesloten te achten dat de paar opvallende *uu*-woorden te Venlo inderdaad een gevolg zijn van Hollandsche expansie.

Er zijn echter twee bezwaren tegen het aannemen van Hollandsche *uu*-expansie op de manier als Dr. Kloeke het voorstelt. Immers voor eerst zal de expansie te Venlo dan niet zoozeer in de 16e en 17e eeuw, doch in hoofdzaak pas ná 1700 gewerkt hebben. En bovendien is het zeer opvallend dat te Venlo allerlei veel-gebruikte wgm. *û*-woorden als „huis”, „uit”, „buiten” enz. volop *oe*-vocalisme hebben, terwijl vrijwel geen der besproken *uu*-woorden (pruilen, luisteren, sluimeren, kluis, kuit, tuimelen) in interlocaal verkeer frequent gebruikt wordt ³⁵).

110. **Het *uu*-vocal.
in genoemde
woorden een
gevolg van
ontleening?**

Om deze twee redenen beschouw ik de genoemde Venloosche *uu*-woorden dan ook veel liever als Alg. Nederl. leenwoorden, wellicht zelfs van vrij recenten datum. Voor in het dialect weinig gebruikte woorden als „pruilen”

en „sluimeren” lijkt het me n.l. zeer waarschijnlijk dat de oude *oe*-vormen te Venlo in den laatsten tijd (bijv. de laatste halve eeuw) verdrongen zijn door *uu*-vormen, die a.h.w. nieuw gevormd zijn als dialectische representanten van de Alg. Nederl. *ui*-uitspraak, die men vaker hoorde dan de oude dialectische *oe*-uitspraak. Wij hebben hier dus een analoog verschijnsel als te Nijmegen en Grave ³⁶), waar in verschillende dialectisch weinig frequente woorden

³⁴) Zie J. Habets: Geschiedenis v. h. bisdom Roermond, dl. III, blz. 254-257.

³⁵) Slechts „luisteren” heeft bij De la Court o.c. een frequentie van 200-300; de overige der genoemde woorden hebben een frequentie van minder dan 25.

³⁶) Zie blz. 81 vlg.

de Alg. Nederl. *ui*-uitspraak is ingedrongen. Het verschil is echter dat te Venlo, dat een sterkere dialectburcht is dan Nijmegen of Grave, de Alg. Nederl. *ui* niet onveranderd, doch „vertaald” werd overgenomen. En dat men de *ui* „vertaalt” als *uu* en niet als *oe* is heel natuurlijk, omdat de *uu*-klank vrij wat dichter bij den *ui*-klank ligt dan de *oe*.

Voor *tümelen* en *kluus* kan men hetzelfde aannemen als voor *prülen* en *sluumeren*. Bij *tümelen* merk ik echter op, dat de oude vorm *tōēmelen* nog niet geheel is uitgestorven. Bij *kluus* wijs ik er op, dat de laatste decennia de bankkluis als „kultuurwoord” bekendheid heeft gekregen; het uit het Alg. Nederl. „vertaalde” *kluus* voor bankkluis kan het oudere woord *klōēs* voor „hermitage” best geheel hebben verdrongen.

Met betrekking tot de *ü*-uitspraak van *lüsteren* werd reeds op blz. 61 gewezen op mogelijken invloed van *flüsteren*. Men bedenke ook dat het Venloosche *lüsteren* aansluit bij een grooter *lüsteren*-gebied en slechts opvalt als de zuidelijke uitlooper van dit noordelijker gelegen gebied. — Met het *uu*-vocalisme van Venloosch *kuut* is het in zekeren zin precies omgekeerd, want hier vormt Venlo de noordelijke uitlooper van een meer zuidelijk gelegen, aaneengesloten *kuut*-gebied. Een zekere voorkeur van het stadsdialect voor *uu*-vocalisme in bepaalde woorden schijnt men dus ook wel te mogen aannemen. Bij een woord als *kuut* kan men daarbij denken aan de voorkeur voor een „ijleren” klank, waarover op blz. 83 werd gesproken.

111. Venlo kultuurhaard. Op een paar bijzonderheden dient nog te worden gewezen. Men ziet dat van de woorden „pruilen”, „sluimeren” en „kluis” het van de omgeving afwijkende Venloosche *uu*-vocalisme ook wordt gevonden in het aangrenzende dorp Velden en gedeeltelijk in het eveneens aangrenzende Blerick. M.i. kan men hierin een demonstratie zien van de beteekenis van Venlo als kultuurhaard⁸⁷⁾. Het is jammer dat ik geen gegevens bezit van Deutsche grensplaatsen als bijv. Herongen. Indien men daar ook *uu*-vocalisme in een of meer dezer woorden aantrof (wat ik overigens niet verwacht), dan zou men daarin een aanduiding kunnen zien, dat de ontleening aan het Alg. Nederl. reeds plaats had vóór het begin der 19e eeuw, toen Venlo meer radicaal door een staatsgrens van de Deutsche grensplaatsen werd gescheiden.

⁸⁷⁾ Vgl. Schrijnen: Isoglossen blz. 45 vlg., waar gewezen wordt op het, van de omgeving afwijkend, consonantisme te Venlo in woorden als „hand”, „hond” enz.

112. **Vergelijking der Venl. uu-woorden met andere leenwoorden.** Leerzaam lijkt me ook een vergelijking dezer Venloosche *uu*-woorden met de in hfdst. IV besproken (leen)woorden „stuipen”, „pluim”, „kuip” en „ruin”. Aan de Venloosche voorbeelden ziet men nog eens, wat voor soort woorden het gemakkelijkst ontleend worden en tevens, hoe langen tijd er wellicht nodig is, voordat een leenwoord (ook al wijkt het alleen maar af in het vocalisme) in een g e h e e l e s t r e e k is ingeburgerd.

HOOFDSTUK VI.

DE *uu-oe*-ISOGLOSSEN IN OOST-GELDERLAND.

113. **Doel van mijn onderzoek in O.-Gelderland.** In de Inleiding wees ik er op, dat een weerlegging van Dr. Kloeke's expansie-betoog voor wat betreft het L. v. Cuyk en N.-Limb. eigenlijk voldoende is om ook diens argumentatie voor de rest van ons land ernstig afbreuk te doen. Toch heb ik voor een deel van O.-Gelderland nog materiaal verzameld om door vergelijking der oostelijke isoglossen met die van mijn oorspronkelijk onderzoekingsgebied, voor mijn betoog een wat bredere basis te verkrijgen.

Evenals voor het L. v. Cuyk en N.-Limb. zal ik dus, met een kleine afwijking in de volgorde, ook voor O.-Gelderland achtereenvolgens nagaan:

- A. De beteekenis van de *muus-moes*-lijn als dialectgrens.
- B. De beteekenis van de *huus-hoes*-lijn als dialectgrens.
- C. De uitgebreidheid van het *uu*-gebied van verschillende woorden in verband met hun gebruiksfrequentie.
- D. Dr. Kloeke's historische interpretatie van de *uu*-verbreiding in Gelderland (en het Land van Kleef).

A. De *muus-moes*-lijn als dialectgrens.

114. **Woorden met oe-vocalisme in het Geldersch muus-gebied.** Dr. Kloeke's uitspraak, dat in het *muus*-gebied „nagenoeg geregeld in alle *û*-woorden” *uu* voor wgm. *û* voorkomt, gaat in het onderzochte deel van Gelderland beter op, dan in het L. v. Cuyk en N.-Limb. Niettemin kent men daar in het *muus*-gebied te Groessen L. 32 nog de vormen: *sōēzen*, *moel*, *broesen*; te Pannerden I. 77: *zōēr*, *sōēzen*, *moel*, *poest*, *stoeken*; te Aardt L. 78: *zōēr*, *sōēzen*, *moel*, *moelezel*, *poest*, *stoeken*, *stroek*, *dōēf*.

Millingen L. 75, aan de overzijde van den Rijn en reeds vrij ver van de *muus-moes*-grens af gelegen, heeft nog *oe*-vocalisme in: *zōēr*, *schōēren*, *moel*, *stoeken*, *stroek*, *dōēf*, *slómeren*, *knoest*, *brōēsen*, *roef*; Groesbeek L. 119, eveneens vrij ver van het *moes*-gebied verwijderd heeft nog als *oe*-woorden: *schōēren*, *stoeken*, *knoest*, *moel*, *voel*, *broesen*, *stroef*.

115. **De muus-moes-
lijn als dialect-
grens.**

Om de waarde van de *muus-moes*-lijn als gréns te bepalen, moet men, evenals in hfdst. IV (blz. 47 en 48) is geschied, het percentage *oe*-woorden van eenige op elkaar volgende plaatsen vergelijken. Men kan daarvoor bijv. nemen de plaatsen Groessen L. 32, Zevenaar L. 33, Didam L. 34 en Wehl L. 36; ofwel Pannerden L. 77, Aardt L. 78, Beek L. 81 ¹⁾ en Zeddarn L. 82. Een bezwaar is dat, vergeleken met L. v. Cuyk en N.-Limb., mijn gegevens voor Gelderland soms (bijv. Zevenaar) onvolledig, een enkelen keer (bijv. Beek) niet geheel betrouwbaar en meermalen niet persoonlijk verzameld zijn. Een vrij nauwkeurige vergelijking lijkt mij niettemin wel mogelijk. Wanneer ik, evenals in hfdst. IV, de voorbeelden van *oe* voor *r* (dus *zōēr* enz.) uitschakel en op een gemiddeld totaal van 110 voorbeelden met Alg. Ned. *ui*¹ reken, dan vind ik:

	Aantal voor- komende <i>oe</i> 's	% der <i>oe</i> 's		Aantal voor- komende <i>oe</i> 's	% der <i>oe</i> 's	
<i>muus</i> Groessen	3	2.75	Pannerden	4	3.7	
Zevenaar	5 à 6	5	Aardt	7	6.4	<i>muus</i>
<i>moes</i> Didam	16	14.5	Beek	16	14.5	<i>moes</i>
Wehl	21	19	Zeddarn	21	19	

Zoowel bij Zevenaar-Didam als bij Aardt-Beek blijkt het percentage-verschil der *oe*'s tusschen plaatsen, die ieder aan één kant van de *muus-moes*-lijn liggen, grooter te zijn dan het onderlinge verschil der overige plaatsen. Toch zijn de verschillen tusschen Zevenaar-Didam (9.5%) en Aardt-Beek (8.1%) m.i. niet zóó geweldig groot, dat men hier van een werkelijk scherpe dialectgrens zou moeten spreken. Vergelijkt men de hier gevonden verschillen bijv. met de percentage-verschillen, die in § 66 worden besproken, dan blijken ze heelemaal niet opvallend groot te zijn.

Het is jammer, dat ik geen materiaal bezit om, te beginnen met Millingen of Groesbeek en vandaar gaande in de richting van het Kleefsche *moes*-gebied, het aantal *oe*-voorbeelden van opeenvolgende plaatsen te vergelijken. Gezien het vrij groote aantal *oe*'s te Millingen

¹⁾ Tusschen Aardt en Beek bestaat geen rechtstreeksche verbinding; de plaatsen worden zelfs gescheiden door een ouden Rijn-arm. Natuurlijk verliest de vergelijking van het percentage *oe*-woorden dezer beide plaatsen daardoor aan waarde. Men zou de gegevens van Aardt beter kunnen vergelijken met die van Herwen L. 79 en van het Duitsche Elten L. 80b. Hiervoor ontbreken mij echter de gegevens.

en Groesbeek, zou hier wellicht weer duidelijk blijken 1° dat er in het *muus*-gebied nog heel wat *oe*'s voorkomen, 2° dat de *muus-moes*-grens heelemaal niet zoo'n erg opvallende dialectgrens is.

B. De *huus-hoes*-lijn als dialectgrens.

116. De *huus-hoes*-lijn als dialectgrens.

Om te zien, of de *huus-hoes*-lijn in Gelderland een scherpe dialectgrens is, geef ik eerst weer aantal en percentage der *oe*-woorden van eenige, van West naar Oost opeenvolgende plaatsen, die aan weerszijden van de Oostgeldersche *huus-hoes*-lijn liggen.

		Aantal voor- beelden met <i>ui</i> ¹	Aantal voor- komende <i>oe</i> 's	% der <i>oe</i> 's	
Westendorp	M. 3	98	41	41.8	
Varsseveld	M. 4	84	36	42.4	
Aalten	M. 9	91	36	39.6	<i>huus</i>
Miste	M. 11	95	53 à 54	56.3	<i>hoes</i>
Woold	M. 15a	92	55	59.8	
Kotten	M. 15 ²⁾	100	59 à 60	59.5	

Het, in verhouding tot westelijker gelegen plaatsen, nogal lage percentage *oe*-woorden te Aalten zal naderhand nog ter sprake komen. Laat men thans dus Aalten even buiten beschouwing en vergelijkt men het percentage der *oe*-woorden van Varsseveld (in het *huus*-gebied) met dat van Miste (in het *hoes*-gebied), dan ziet men een verschil van $56.3 - 42.4 = 13.9\%$. Dit vrij groote verschil valt te meer op, daar de onderlinge verschillen tusschen Westendorp, Varsseveld en Aalten, alsook die tusschen Miste, Woold en Kotten slechts zeer gering zijn. Jammer genoeg mis ik het materiaal om van méér reeksen van plaatsen in het Geldersche *huus*- en *hoes*-gebied het aantal *oe*-woorden op te geven; ik meen echter dat uit de gegeven reeks al voldoende blijkt, dat in O.-Gelderl., evenals trouwens in N.-Limb.³⁾, de *huus-hoes*-lijn voor het wgm. $\hat{u} > uu$ -verschijnsel een vrij scherpe dialectgrens is.

²⁾ Kotten ligt ten Z.O. van Winterswijk M. 13 en ruim 4 K.M. ten O. van Woold M. 15a.

³⁾ Vgl. § 65.

**117. Woorden met
uu-vocalisme in
Oostgeld. hoes-
gebied.**

Thans wil ik nagaan, in hoeverre de *huus-hoes*-grens in O.-Gelderl. „de \hat{u} > uu-ontwikkeling in haar grootste geografische uitgestrektheid” aangeeft ⁴⁾. Op krt. II ziet men, dat de wgm. *iu*-woorden „kuiken”, „gruis” en „paardentuig” ook in het Oostgeld. *hoes*-gebied met *uu*-vocalisme verschijnen. Dit is, in tegenstelling met het onderzochte Noordlimb. gebied, niet het geval met de verba „stuiven” en „ruiken”. In Oost-Gelderl. vindt men beide verba niet alleen met *oe*-vocalisme in het heele *hoes*-gebied, maar zelfs ook nog gedeeltelijk (*roeken*) of geheel (*stōēven*) in het *huus-moes*-gebied.

Opgemerkt zij dat *stōēven* en *rōēken* (naast *ruuken*) ook voorkomen bij Gallée (Wrdb. Geld.-Overijss. dialect). Verder noteerde ik ten zuiden van het in kaart gebrachte Limburgsche gebied *rōēken* te Helden L. 291 en Weert L. 289; en *rōēūken* te Peer L. 355 in Belg.-Limb.; echter *ruuken* te Roermond, Sittard en Maastricht. — *Stoeven* noteerde ik nog in Belg.-Limb. te Kl. Brogel L. 315, terwijl *štoefwind* = „plotselinge windvlaag” te Valkenburg bekend is. In O.-Brabant, in den vierhoek Gemert-St. Oedenrode-Oss-Velp bij Grave, is *stiēven* echter de gewone vorm. — Voor verklaring van het *oe*-vocalisme in „ruiken” en „stuiven”, zie § 80.

Van de woorden met wgm. \hat{u} + Uml.-factor (krt. III en IV) hebben „huilen”, „verzuimen” en „buidel” ook in O.-Gelderl. overal *uu*-vocalisme. Echter vindt men hier ten oosten van de *muus-moes*-grens voor „uil” overal *ōēl* of *ōēle*. Ook Gallée geeft *ōēle* op. Hiermee sluit het oosten van ons land dus aan bij het Nederd., waar *ōēl* en *ōēle* algemeen is. — In Nederl.- of Belg.-Limb. vond ik in dit woord echter nergens *oe*-vocalisme. Dit versterkt mij in de meening, dat wij voor het Limburgsche vocalisme moeten uitgaan van een grondvorm met Uml.-factor (vgl. hgd. *Eule*, ohd. *ūwila*, oergerm. **uwwilô*) en voor het Oostgeldersche vocalisme van een grondvorm zonder Uml.-factor (mnd. *ūle*, eng. *owl*, oergerm. **uwwalô*) ⁵⁾.

Iets gelijksoortigs als bij „uil” constateert men bij „ruim” adj. en adv. (krt. XX). Dit woord wordt n.l. in het geheele door mij onderzochte gebied met *uu*-vocalisme uitgesproken behalve in het Oostgeld. *hoes*-gebied + Aalten M. 9 (gedeeltelijk), waar men *rōēm* zegt. Voor het *uu*-vocalisme denke men aan ohd. *rūmi* (adj.) en aan os. *rūmian* (verb.); voor het Oostgeld. *ōē*-vocalisme echter aan os. *rūmo*

⁴⁾ Vgl. hiervoor blz. 59 vlg.

⁵⁾ Vgl. Kluge: Etymol. Wörterbuch^o (1921) s.v. *Eule*.

(adv.) of aan os. *rûm* (subst.) = ohd. *rûm*, nhd. *raum*, eng. *room* ⁶).

Van de woorden van krt. V, die wgm. *û* zonder Uml.-factor hebben, komt in O.-Gelderl. alleen „luisteren” in het *hoes*-gebied voor met *û*-, dus zonder *oe*-vocalisme. De woorden „zuigen”, „ruin” en „stuipen”, wier *uu*-gebied in Limb. de *huus-hoes*-grens overschrijdt, behouden echter in O.-Gelderl. hun *oe*-vocalisme nog in een aanzienlijk gedeelte van het *huus-moes*-gebied.

Bij „luiden” (krt. VI) constateert men in het Oostgeld. *hoes*-gebied *d*-uitval en behoud van *oe*-vocalisme. Bij „kruien” (krt. VII) daarentegen is *oe*-vocalisme hooge uitzondering; het gewone woord voor „kruien” in het Oostgeld. *hoes*-gebied is echter *schōēven*.

Van „kuip” en „pluim” (krt. VIII) blijkt in O.-Gelderl. het *uu*-vocalisme evenzeer de *huus-hoes*-grens te overschrijden als in Limburg.

Opmerking verdient het woord „tuimelen” (met wgm. *û* zonder Uml.-factor; krt. XIV), waarvan het *uu*-vocalisme in Limburg niët, doch in O.-Gelderl. wèl even de *huus-hoes*-grens overschrijdt.

Ook van „schuilen” (blijkbaar ook met wgm. *û* zonder Uml.-factor; krt. XX) komt in het Oostgeld. *hoes*-gebied volop *uu*-vocalisme voor, terwijl in N.-Limb. de *uu-oe*-grens van „schuilen” vrijwel samenvalt met de *muus-moes*-grens. Echter wordt voor sommige plaatsen in O.-Gelderl. *schōēlen* opgegeven, welken vorm men eveneens vindt bij Gallée. Het is dus wel mogelijk dat *schuulen* nog van vrij jongen datum is en beschouwd moet worden als een leenwoord uit het Alg. Nederl. — Wat betreft de verbreiding van het *uu*-vocalisme vergelijk men het Oostgeld. *schuulen* ook met het Noordlimb. *zuugen* (krt. V).

Nog een woord waarin men in O.-Gelderl., anders dan in N.-Limb. uitsluitend *uu*-vocalisme aantreft is „kuit” (krt. XVI). Blijkens een door Mej. Daan gepubliceerde kaart ⁷) komt *koet* in Nederland alleen maar voor in een deel van N.-Limb., in een deel van Friesland en in een paar plaatsen in Z.-Limburg. Echter heeft heel Oost-Nederl., Midden-Limb. en 't grootste deel van Z.-Limb., dus juist de gebieden waar men voor wgm. *û* zonder Uml.-factor stellig een *oe* verwacht, vrijwel uitsluitend *uu*-vocalisme in dit woord. Vandaar dat Mej. Daan, evenals Dr. Tans die het woord voor Maastricht en omgeving bespreekt ⁸), in „kuit” wgm. *û* + Uml.-factor aanneemt. Het Noord-

⁶) In Sittard en Valkenburg kent men *rōēm* = bovenste (kiezel) laag, die weggeruimd wordt.

⁷) Onze Taaltuin IX, blz. 254 (vgl. hiervóór § 108 en 110).

⁸) Tans: Isoglossen rond Maastricht (1938) blz. 172-174.

limburgsche *koet* wordt hiermee echter niet verklaard. Het lijkt mij niet uitgesloten, dat *koet* in N.-Limb. onder invloed staat van een ander *koet* = „kuil”, dat o.a. in Belg.-Limb. voorkomt. Dit *koet* kan oorspronkelijk wel de naam zijn geweest voor „knieholte”⁹⁾.

**118. Overzicht van
het uu-vocalis-
me in Oostgeld.
en Noordlimb.
hoes-gebied.**

Resumeerend, ziet men dat van de hier besproken 21 woorden er 12 zijn wier *uu*-gebied zich in O.-Gelderl. verder uitstrekt dan het *huus*-gebied. Drie dezer twaalf woorden, n.l. „kuiken”, „gruis” en „paardentuig” hebben wgm. *iu* en worden dus niet tegen Dr. Kloeke in het geding gebracht. Van de overige 9, met oorspr. *û*-vocalisme, hebben er vier n.l. „huiten”, „verzuimen”, „buidel” en misschien „kuit” wgm. *û* + Uml.-factor. Voor het *uu*-vocalisme der laatste vijf, n.l. „kuip”, „pluim”, „luisteren”, „tuimelen” en „schuilen” moet men wellicht aan ontleening of analogie-werking denken. — Het aanwezig zijn van zulke oorzaken verandert echter niets aan het feit, dat uit het ver-verbrede *uu*-vocalisme dezer 9 woorden blijkt, dat ook in O.-Gelderl. de *huus-hoes*-lijn niet „de *û* > *uu*-ontwikkeling in haar grootste geographische uitgestrektheid” weergeeft.

Als men dit getal van 9 woorden stelt tegenover de 13 of 15 *û*-woorden, wier *uu*-vocalisme in N.-Limb. de *huus-hoes*-grens overschrijdt¹⁰⁾, dan zou men kunnen concluderen, dat de *huus-hoes*-grens in O.-Gelderl. méér beteekenis heeft als normaalgrens dan in N.-Limb. Een vergelijking van het aantal *oe*-woorden in de laatste *huus*- en in de eerste *hoes*-plaatsen in O.-Gelderl. en N.-Limb. overtuigt ons echter van de onjuistheid dezer meening¹¹⁾.

**119. Eenige nog niet
besproken
woorden met
uu-vocalisme in
het hoës-gebied.**

Ik wil er in dit verband ook nadrukkelijk op wijzen, dat ik uit het voorhanden materiaal slechts een aantal voorbeelden in kaart heb gebracht. Zoo zou ik als voorbeelden van wgm. (of daarmee gelijk te stellen) *iu* nog

⁹⁾ Zie Franck-v. Wijk: Etym. Wrdb. s.v. *keutel*; verder Weigand-Hirt: Deutsches Wörterbuch⁵ (1909) s.v. *kaute*. Het Roermondsch dialect kent *kōēt* = de holte waar het spek gezeten heeft in een spekpannekoek (zie Kats: Het phonol. en morphonol. systeem v. h. Roerm. dialect (1939) blz. 197).

¹⁰⁾ Zie § 93; bij de 12 of 14 woorden, die daar genoemd worden, is hier het woord „ruim” (met wgm. *û* + Uml.-factor) bijgeteld.

¹¹⁾ Vgl. hiervoor de tabellen van blz. 47 en 48 met die van blz. 92. Het aangegeven percentage *oe*-woorden in O.-Gelderl. is hooger, doch dit is een gevolg van het geringere aantal voorbeelden waarover ik hier beschik. De woorden die in N.-Limb. wel, doch in O.-Gelderl. niet voorkomen of niet gevraagd zijn, hebben in N.-Limb. vrijwel allemaal uitsluitend *uu*-vocalisme.

woorden kunnen noemen als „duister” „duivel”, „getuige” en „lieden”, die zoowel in het Oostgeld. als Noordlimb. *hoes*-gebied uitsluitend met *uu*-vocalisme voorkomen ¹²⁾). Als voorbeelden van *û* + Uml.-factor, die eveneens in beide gebieden uitsluitend *uu*-vocalisme hebben, zou ik kunnen aanhalen: „bui”, „tuieren” ¹³⁾, „zuiver”, „kruis”, „puimsteen” ¹⁴⁾ en wellicht „schuin” ¹⁵⁾. Over „bruidegom” sprak ik reeds in § 82; ook in O.-Gelderl. vond ik dit woord een enkelen keer met analogisch *oe*-vocalisme.

Behalve de woorden met oorspr. *iu* of *û* + Uml.-factor is er nog een aantal niet-besproken leenwoorden, waarin men *uu*-vocalisme vindt. Vooreerst zijn dit enkele woorden, die reeds in de M.E. of zeer kort daarna met bestaand *uu*-vocalisme werden ontleend aan vreemde talen of dialecten; dergelijke woorden als „abuis”, „fornuis”, „beschuit” en „stuiver” hebben in de door mij onderzochte dialecten van N.-Limb., L. v. Cuyk en O.-Gelderl. dus wel nooit iets anders gehad dan *uu*-vocalisme en hebben dit ook behouden.

Vervolgens zijn er de woorden, die wellicht in nieuweren tijd ontleend zijn aan het Alg. Nederl. Bij deze woorden vindt men in de dialecten meestal weifeling tusschen *ui*- en *uu*-uitspraak (de *uu* is de dialectische „vertaling” van Alg. Ned. *ui*). Kenmerkend voor deze woorden is ook, dat ze vaak als „weinig gebruikt” of „niet echt dialectisch” worden opgegeven; doorgaans drukt men het begrip met een ander woord of op een andere manier uit. Als voorbeelden van dergel. woorden noemde ik in § 103 reeds „buit”, „fruit” en „schuit”. Hieraan kan men nog toevoegen: voor N.-Limb. „ruiter” en „zuinig”; voor Oost-Gelderl. „ruiter”, „guit”, „fortuin” en misschien ook „zuinig”.

Het merkwaardigst zijn wel de ontleeningen, die een ouden dialectischen vorm naast zich hebben; in dit geval krijgt men hetzij dubbelvormen (al of niet met beteekenisdifferentiatie), hetzij verdwijnen van den ouden vorm in een aantal dialecten.

Eén voorbeeld van beteekenisdifferentiatie noemde ik reeds, n.l. bij

¹²⁾ In Aalten M. 9 en oostelijk daarvan vindt men *leu*. In de plaatsen rond L. 33, L. 84 en M. 43 wordt *lûj* gezegd, evenals in het grootste deel van het L. v. Cuyk. Het *eu*- en *ûj*-vocalisme is echter uit *uu*-vocalisme ontstaan (vgl. § 88).

¹³⁾ Ten O. van M. 9 vindt men *tuurn* en *teurn* naast elkaar. Eveneens *teuren* in een deel van het Limb. *hoes*-gebied. In de noordpunt van Limb. en 't noordelijk deel van het L. v. Cuyk *tûjeren* of *teujeren*. Al dit *eu*-vocalisme is echter uit *uu*- ontstaan.

¹⁴⁾ In L. 266 en L. 267 *pûmstein*.

¹⁵⁾ De *ui* van *schuin* kan ook uit wgm. *iu* ontstaan zijn.

de vormen *kōēt* en *kuut* te Tegelen ¹⁶). De vorm *kuut* is hier echter wellicht geen ontleening aan het Alg. Nederl. doch aan naburige dialecten. Een aardig voorbeeld van betekenisdifferentiatie vindt men bij „duiken”. Zoowel in O.-Gelderl. als in N.-Limb. en een deel van het L. v. Cuyk kent men „*zich doeken*” (en: *gedoekt zitten*) = „een gebogen houding aannemen”, doch *dūken* of *duuken* = „zich onder water begeven”. Dit laatste *dūken* (*duuken*), waarnaast ook *duiken* voorkomt, is blijkbaar een jonge ontleening aan het Alg. Nederl.

Een ander voorbeeld van betekenisdifferentiatie is: *vōēl* = „lui” en *vūl* = „vuil”, o.a. in L. 36 en L. 81; verder, in verschillende plaatsen in O.-Gelderl.: *proem* = „pruim van een boom” en *prūm* of *pruim* = „tabakspruim” (zie krt. XVIII).

Eenige voorbeelden van dubbelvormen zonder betekenisverschil, te Venlo en omgeving, zagen wij reeds in § 107. — Een ander voorbeeld is het winkelwoord *sūker* dat te Miste M. 11 en *suuker* dat te Kotten M. 15 naast *sóker* wordt opgegeven. — Verder kan ik wijzen op *spruitkool* of *sprütkool*, dat in sommige plaatsen van N.-Limb. en O.-Gelderl. voorkomt naast ouder *sprōēten* of *sproetkool*. — Ook *huuverig*, dat op vele plaatsen bekend is naast ouder *schuuverig*, is wellicht een voorbeeld van een dubbelvorm, ontstaan door vrij recente ontleening aan het Alg. Ned. ¹⁷).

120. Uu-vocalisme te Aalten en Doetinchem. Van bijzondere betekenis zijn natuurlijk de ontleeningen, die den ouderen dialectvorm van hetzelfde woord in een of meer plaatsen geheel hebben verdrongen. Deze soort van ontleening is het immers die reeds meermalen ter sprake kwam o.a. in verband met Venlo (blz. 80 vlg.) ¹⁸). Aan het voorbeeld van Venlo heeft men kunnen zien, dat

¹⁶) Zie blz. 80, aant. 14.

¹⁷) Vanzelfsprekend behandel ik hier niet de dubbelvormen, die voorkomen in plaatsen die op de grens liggen van twee verschillende dialectische vormen, bijv. de vele doubletten te Siebengewald L. 192a (zie blz. 48, aant. 12).

¹⁸) Ook het, de *huus-hoes*-grens overschrijdende, *uu*-vocalisme van „zuigen” in N.-Limb. (§ 85) en van „tuimelen” en „schuilen” in O.-Gelderl. (blz. 89) is m.i. hoofdz. een gevolg van dergel. ontleening: de *zōēgen*-eilandjes in N.-Limb. en de *schōēlen*-eilandjes in O.-Gelderl. bevestigen dit; ofschoon ik met mijn, lang niet alle plaatsen omvattende, schriftelijke enquête in O.-Gelderl. geen *toemelen*-eilandjes heb ontdekt, verwacht ik toch stellig dat ze er zijn.

Een ander geval van ontleening heeft men bij de woorden „ruin”, „stuipen”, „pluim” en „kuip” (§ 86, 87, 90 en 91); voor deze woorden veronderstel ik n.l. niet dat het thans voorkomende *uu*-vocalisme (in gebieden waar men *oe* zou verwachten) een ouder *oe*-vocalisme in hetzelfde woord heeft verdrongen, doch ik meen dat „ruin”, „stuipen” enz. als geheel nieuwe woorden zijn ontleend, die mogelijk wel een geheel ander woord met dezelfde betekenis hebben verdrongen.

zulke ontleeningen het gemakkelijkst ingang vinden in een stad, die uiteraard sterker onder invloed staat van het Alg. Nederl. dan een dorp ¹⁹⁾). Voor O.-Gelderl. wijs ik in dit verband op Doetinchem L. 37 en Aalten M. 9, centra van industrie, handel en toerisme, die allebei een grooter aantal *uu*-voorbeelden opgeven dan de omringende dorpen. Een speciaal onderzoek van het dialect dezer plaatsen in verband met de omgeving zou voor Aalten een soortgelijk resultaat opleveren als het onderzoek in verband met Venlo. In ieder geval zou men ook te Aalten constateeren, dat het niet de dialectisch veel-gebruikte woorden zijn, waar het eerst een ontleend vocalisme indringt.

Te Doetinchem, meer westelijk gelegen en bovendien als centrum in ieder opzicht de meerdere van Aalten, schijnt de invloed van het Alg. Nederl. wel zeer sterk te zijn. Blijkens de mij schriftelijk verstrekte gegevens hoort men daar tegenwoordig vrijwel ieder Alg. Nederl. *ui*-woord met *uu*-klank uitspreken en komt slechts in 15 à 20 woorden naast de *uu*- ook nog de *oe*-uitspraak voor; uitsluitend *oe*-vocalisme werd mij nog alleen maar opgegeven voor twee „ouderwetsche” woorden n.l. op de *hoeke* zitten = „hurken” en *toesen* = „ruilen”. Men bedenke evenwel, dat Doetinchem volop in het *huus*-gebied ligt, d.w.z. dat men er, gezien de ligging van de plaats, niet meer dan een 25 à 30 *oe*-woorden behoeft te verwachten. Van deze 25 à 30 woorden hebben er dus een stuk of tien geheel en de andere gedeeltelijk de *oe*-uitspraak verwisseld voor *uu*-uitspraak. Dit heeft echter uitsluitend (of nagenoeg uitsluitend) plaats gehad in de stad, althans voor het tot het ambt Doetinchem behorende, en slechts 6 K.M. van de stad verwijderde, Slangenburg kreeg ik nog in 31 woorden volop *oe*-uitspraak opgegeven. Uit dit laatste blijkt ook wel, dat de uitbreiding van het *uu*-vocalisme te Doetinchem iets is van de laatste decennia en dus in hoofdzaak heeft plaats gehad onder invloed van het nieuwere Alg. Nederl. ²⁰⁾).

121. **Toenemend
aantal *uu*-woor-
den onder in-
vloed van het
Alg. Nederl.**

Door het dialect van Doetinchem (trouwens ook door dat van Aalten en Venlo) wordt intusschen duidelijk gedemonstreerd, dat Dr. Kloeke gelijk heeft met zijn bewering dat in het oosten van ons land het aantal *uu*-woorden zich nog steeds uitbreidt ten koste van de *oe*-woorden ²¹⁾). Ik kan

¹⁹⁾ Ook het *ui*- i.p.v. *uu*-vocalisme te Grave en Nijmegen (§ 102 vlg.) zal immers grootendeels het gevolg zijn van jonge ontleening aan het Alg. Nederl.

²⁰⁾ Een mijner correspondenten wijst er op, dat in het tamelijk welvarende stadje Doetinchem zeer veel vreemdelingen uit alle oorden van ons land wonen.

²¹⁾ Expansie, blz. 86 en 192, doch meer nadrukkelijk Leuv. Bijdr. XX, blz. 103.

echter niet meegaan met Dr. Kloeke's veronderstelling, dat deze uitbreiding te beschouwen is als een nawerking van Hollandsche *uu*-expansie uit de 16e en 17e eeuw; beter is het m.i. om hierin de recente invloed te zien van het Alg. Nederl.

En nu een vraag: zou de beteekenis die het Alg. Nederl. gedurende de laatste eeuw heeft voor onze dialecten (denk aan school, lectuur, verkeer, handel, industrie, vestiging van vreemdelingen) niet aanzienlijk grooter zijn dan de beteekenis die het *Hollandsch* der 16e en 17e eeuw kan hebben gehad voor de oostelijke landprovincies? En vergelijk nu eens de veroveringen die het Alg. Nederl. heeft gemaakt in sommige oostelijke steden met de veroveringen die Dr. Kloeke toeschrijft aan het *Hollandsch* der 16e en 17e eeuw! Nu wil ik er graag rekening mee houden, dat de Hollandsche invloed sedert \pm 1600 al drie en een halve eeuw tijd heeft gehad om in alle lagen der bevolking en in alle uithoeken van een gewest door te dringen. Echter staat het voor Gelderland en N.-Limburg vrijwel vast, dat er aan de *muus-moes*- en *huus-hoes*-grens althans de laatste eeuw praktisch niets meer veranderd is ²²⁾: eenerzijds is dit een bewijs te meer voor de geringheid van de Alg. Nederlandsche veroveringen op het gebied der *uu*-wording van de *oe*, anderzijds wordt hierdoor de tijd die de Hollandsche expansie volgens Dr. Kloeke voor haar verovering noodig heeft gehad, met een eeuw verminderd.

Terwijl het Alg. Nederl. gedurende de laatste eeuw slechts kleine veroveringen maakte hoofdzakelijk in de steden, moet volgens Dr. Kloeke dus in hoogstens twee en een halve eeuw door de Hollandsche *uu*-expansie het geheele platteland van de Veluwe, Over-Betuwe, Rijk van Nijmegen, het gebied rond Kleef en het Land van Cuyk zoo goed als totaal zijn veroverd.

Indien er niet reeds verschillende bezwaren waren aangevoerd, die Dr. Kloeke's 16e- en 17e-eeuwsche Hollandsche *uu*-expansie voor deze gebieden onmogelijk doen schijnen, dan zou men m.i. ook hiérin nog een argument kunnen vinden tegen diens betoog.

²²⁾ Voor Gelderland zie Heeroma in *Nieuwe Taalgids* XXX, blz. 218 vlg.

Voor N.-Limb. zie mijn uiteenzetting over Geysteren § 55-57. Na 1800 wordt het contact tusschen Maashees en Geysteren minder, zoodat de *muus*-uitspraak wel vóór 1800 in Geysteren moet zijn geweest. Voor Venray heb ik door mondelinge navraag nog wel kunnen achterhalen, dat een eeuw geleden, evenals nu, *hüs* en *moes* werd gezegd.

C. De uitgebreidheid van het *uu*-gebied van verschillende woorden in verband met hun gebruiksfrequentie.

122. **Grootte van het *uu*-gebied afhankelijk van de gebruiksfrequentie?** Na de uitweiding over het vrij talrijke *uu*-vocalisme, dat men vaak in *huus-moes*- en zelfs in *hoes-moes*-plaatsen aantreft, wil ik thans het Oostgeld. *uu*-gebied der verschillende in kaart gebrachte woorden gaan toetsen aan hun gebruiksfrequentie.

Het allereerst komen hierbij ter sprake de 9 woorden van § 117 en 118, wier *uu*-gebied in O.-Gelderl. groter is dan dat van „huis”. Van 4 dezer woorden, n.l. „huilen”, „verzuimen”, „buidel” en „kuit” is het groote *uu*-gebied wellicht een gevolg van Umlautswerking; voor „luisteren” wees ik vroeger (§ 84) reeds op waarschijnlijke analogiewerking van „fluisteren”, terwijl voor „pluim” en „kuip” bijzondere redenen (vgl. § 90 en 91) gelden, die aan ontleening doen denken. — Ook het groote *uu*-gebied van „tuimelen” en „schuilen” schreef ik in § 117 toe aan ontleening, echter om redenen die heelemaal niet strooken met Dr. Kloeke’s „kultuurwoord”-argument²³). Vandaar dat ik bij deze twee woorden wijs op de tegenstrijdigheid die er, volgens Dr. Kloeke’s verklaringsmethode, bestaat tusschen hun groot *uu*-gebied en hun geringe gebruiksfrequentie (n.l. „schuilen” 100-150 volgens De la Court, „tuimelen” minder dan 25).

- 1°. **Woorden wier *uu*-gebied samenvalt met dat van „huis”.** Tot de woorden, wier *uu*-gebied in O.-Gelderl. geheel of nagenoeg geheel gelijk is aan dat van „huis” behooren: ruim, luiden, kruien, uit, buiten, kruid(t), bruid, tuin en luis.

Het *uu*- en *oe*-vocalisme van „ruim” (krt. XX) verklaarde ik in § 117 reeds door het verschillende vocalisme terug te voeren op wgm. vormen mét en zónder Umlautsfactor. Indien dit juist is, is het onderscheid natuurlijk veel ouder dan de 16e eeuw, doch dit sluit niet uit, dat er sedert de 16e eeuw nog een verschuiving van de *ruum-roem*-isoglosse kan hebben plaats gehad onder Hollandschen invloed. Zoo

²³) Volgens Dr. Kloeke’s „kultuurwoord”-argument zal immers een groot *uu*-gebied gewoonlijk samengaan met een hoge gebruiksfrequentie. Het aan het Alg. Nederl. ontleende *uu*-vocalisme in woorden als „tuimelen” en „schuilen” acht ik echter juist een gevolg van de betrekkelijke zeldzaamheid dezer woorden in de dialecten (vgl. § 110). Opgemerkt zij nog, dat het woord „schuilen” in de dialecten van Z.-O.-Nederl. zeker heel wat minder frequent is dan in het Alg. Nederl.

neen, dan duidt de *ruum-roem*-isoglosse op een reeds Middeleeuwsche scheiding, waarmee eventueel ook andere *uu-oe*-isoglossen kunnen samenhangen; zoo ja, hoe verklaart Dr. Kloeke dan de groote verbreiding der *uu*-vormen van dit niet zoo erg frequente woord? ²⁴⁾

„Luiden” (krt. VI) en „kruien” (krt. VII) bewaren in een groot deel van O.-Gelderl. hun intervocalische *d*, zoodat men hun *uu*-vocalisme hier niet aan Umlautswerking van de *d*-vervangende *j* kan toeschrijven (vgl. § 88). Daar „luiden” volgens De la Court een frequentie heeft van 200-300 en „kruien” van minder dan 25 („huis” echter van meer dan 1650), vormt het groote *uu*-gebied dezer woorden in O.-Gelderl. dus een tegenstelling met hun gebruiksfrequentie.

Blijkens mijn uiteenzetting op blz. 72 en 73 is de grootte van het *uu*-gebied bij „uit” en „buiten” (krt. IX) niét, doch bij „kruid(t)”, „bruid”, „tuin” en „luis” (krt. X en XI) zeer stérk in tegenspraak met de gebruiksfrequentie dezer woorden.

- 2°. **Woorden wier *uu*-gebied verder reikt dan *muus*, doch niet zoo ver als *huus*.** Omdat in O.-Gelderl. de *muus-moes*- en *huus-hoes*-isoglossen veel verder uit elkaar liggen dan in N.-Limb., zijn daar ook meer woorden, wier *uu-oe*-isoglosse een grens bereikt tusschen de beide eerstgenoemde linies in.

Een voordeel is het, dat hierdoor ook minder isoglossen samenvallen en er dus meer schifting heeft plaats gehad dan in N.-Limb.

Tot de groep woorden, die thans ter sprake komt, behooren:

- 1°. Vijf woorden, wier *uu*-gebied in N.-Limb. grooter is dan het *huus*-gebied, n.l. ruiken, uil, zuigen, ruin en stuipen (vgl. § 117).
- 2°. Een woord, waarvan het *uu*-gebied in N.-Limb. even groot is als het *huus*-gebied, n.l. sluiten (vgl. § 98. 1°).
- 3°. Acht woorden, wier *uu-oe*-isoglossen in N.-Limb. tusschen de *muus-moes*- en *huus-hoes*-linies in liggen n.l. bruin, snuiven, gebruiken, aluin, kuif, buik, zuipen en kruipen (vgl. § 98. 2°).
- 4°. Zeven woorden, wier *uu*-gebied in N.-Limb. en L. v. Cuyk even groot of kleiner is dan het *muus*-gebied n.l. schuim, duim, kuil, huif, druif, vuil, pruim (vgl. § 98. 3°).

Daar van al deze 21 woorden gebruiksfrequentie en *uu*-gebied

²⁴⁾ Volgens De la Court o.c. heeft „ruim” (subst. + adj.) een frequentie van 300-500. Echter komt in O.-Gelderl. „ruim” niet voor als substantief. — Blijkens de gegevens van Kaeding o.c. komt in ongev. 45% van de totaal-frequentie van „raum + räum” het woord „Raum” voor als substantief. Indien men dit Duitsche gegeven op het Nederl. mag toepassen, dan zal „ruim” als adjectief (+ adverb.) wel in de frequentie-rubriek van 200-300 komen.

kleiner zijn dan die van „huis”, bestaat er in dit opzicht geen moeilijkheid. Derhalve zal ik dan ook de gebruiksfrequenties en *uu*-gebieden dezer woorden hoofdzakelijk vergelijken met die van „muis”.

Van de laatste 7 woorden, weten wij reeds van blz. 78, dat hun frequentie ongeveer gelijk is aan die van „muis”; slechts aan „vuil” kende ik om bijzondere reden een lagere frequentie toe. — De gebruiksfrequentie der overige 14 woorden is volgens De la Court: 1. sluiten (freq. meer dan 500); 2. gebruiken (freq. 300-500); 3. bruin (freq. 200-300); 4. kruipen (freq. 150-200); 5. ruiken, snuiven, buik (freq. 50-100); 6. zuigen (freq. 25-50); 7. uil, ruin, stuipen, aluin, kuif, zuipen (freq. minder dan 25).

Voor „kruipen” geeft De la Court m.i. een te hooge frequentie op, wellicht een gevolg van het vele materiaal uit kinderboeken dat hij verwerkte. Het woord lijkt mij beter op zijn plaats in de frequentie-rubriek van 50-100, waartoe ook „muis” behoort ²⁵). Verder zou ik het woord „zuipen”, dat in gesproken taal vaker voorkomt dan in geschreven taal, een frequentie van 25-50 willen toekennen.

Indien wij deze twee correcties aanbrengen en aan het lijstje van 14 de nog ontbrekende 7 woorden plus het woord „muis” toevoegen, dan krijgen wij als resultaat:

			frequentie:
I. sluiten			meer dan 500
II. gebruiken			300-500
III. bruin			200-300
IV. muis	buik	huif	} 50-100
kruipen	schuim	druif	
ruiken	duim	pruim	
snuiven	kuil		
V. zuigen,	zuipen		25-50
VI. uil	stuipen	kuif	} minder dan 25
ruin	aluin	vuil	

Van de woorden „sluiten” (krt. IX), „gebruiken” (krt. XIII) en „bruin” (krt. XII) zijn zoowel de *uu*-gebieden als de gebruiksfrequenties vrij wat grooter dan die van „muis”, zoodat hieromtrent weinig valt op te merken. Ik wijs er echter op, dat het *uu*-gebied van het minder-frequente „gebruiken” iets grooter is dan dat van het meer-frequente „sluiten”.

²⁵) Deze indruk van mij wordt volledig bevestigd door de gegevens van Kaeding o.c.: immers heeft hier „kriechen” in zijn verschillende vormen een frequentie van 148, terwijl de stamvormen „maus + mäus” een frequentie hebben van 157.

Van de woorden van groep IV, wier gebruiksfrequentie ongeveer gelijk is aan die van „muis”, hebben „kruipen” (krt. XV), „schuim” (krt. XV), „duim” (krt. XV) en „kuil” (krt. XVI) ook een slechts weinig grooter *uu*-gebied dan „muis”. Van „snuiven” (krt. XII), „buik” (krt. XV) en „pruim” (krt. XVIII) is het *uu*-gebied echter zooveel grooter dan dat van „muis”, dat men bij deze woorden, volgens Dr. Kloeke’s verklarmethode, van een tegenstelling moet spreken tusschen gebruiksfrequentie en grootte van het *uu*-gebied. Nog erger is dit het geval bij „ruiken” (krt. II) „huif” (krt. XVII) en „druif” (krt. XVII), wier *uu*-gebied aanzienlijk grooter is dan dat van „muis”.

Wat betreft de woorden der groepen V en VI, bij deze bestaat natuurlijk zonder uitzondering een tegenstelling tusschen de (met *muus* vergeleken) grootte van het *uu*-gebied en de gebruiksfrequentie. Het sterkste pleiten wel tegen Dr. Kloeke’s verklarmethode de woorden met een vrij groot *uu*-gebied als „ruin” (krt. V), „stui-
pen” (krt. V), „aluin” (krt. XIII) en „kuif” (krt. XVII). — Het is ook de moeite waard, om de *uu-oe*-isoglossen van weinig gebruikte woorden als „ruin” en „aluin” te vergelijken met de *uu-oe*-isoglosse van een frequent woord als „bruin”.

3°. **Woorden wier
uu-gebied even
groot of kleiner
is dan het *muus*-
gebied.**

Thans rest ons nog de woorden te bespreken, wier *uu*-gebied in O.-Gelderl. even groot of kleiner is dan het *muus*-gebied. Tot deze woorden behooren:

- 1°. Een woord, waarvan het *uu*-gebied in N.-Limb. grooter is dan het *huus*-gebied, n.l. stuiven (vgl. § 117).
- 2°. Een woord, waarvan in N.-Limb. het *uu*-gebied even groot is als het *huus*-gebied, n.l. ruit (vgl. § 98. 1°).
- 3°. Twee woorden, waarvan in N.-Limb. de *uu-oe*-grens tusschen de *muus-moes*- en *huus-hoes*-linie in gelegen is n.l. tuischen en schuiven (vgl. § 98. 2°).
- 4°. Vier woorden, wier *uu*-gebied in N.-Limb. en L. v. Cuyk kleiner is dan het *muus*-gebied n.l. vuist, duif, struik en stuiken (vgl. § 98. 3°).

Wat betreft de gebruiksfrequentie dezer 8 woorden, weten wij reeds van blz. 78, dat die van „duif” en „struik” ongeveer gelijk is aan die van „muis”, terwijl „vuist” een hoogere en „stuiken” een lagere frequentie heeft dan „muis”.

De frequentie der overige 4 woorden is volgens De la Court: 1. ruit

(freq. 150-200); 2. stuiven, schuiven (freq. 50-100); 3. tuischen (freq. minder dan 25).

Daar „ruit” in het Alg. Nederl. wellicht frequenter is dan in de dialecten (waar i.p.v. „ruit” vaak „glas” of „raam” wordt gezegd), lijkt het mij gewenscht om „ruit” (en tevens ook „vuist”, vgl. blz. 75 en 76) in de frequentierubriek van 100-150 te brengen.

Wanneer men deze correctie heeft aangebracht, kan men verder het lijstje van 8 woorden plus het woord „muis” verdeelen in drie groepen n.l.

- I. ruit, vuist: frequentie 100-150.
- II. muis, stuiven, schuiven, duif, struik: frequentie 50-100.
- III. tuischen, stuiken: frequentie minder dan 25.

Van de woorden „ruit” (krt. IX) en „vuist” (krt. XVIII) is, in weerwil van hun hoogere gebruiksfrequentie, het *uu*-gebied gelijk aan dat van „muis”. Eenige tegenspraak met Dr. Kloeke’s verklarmethode bestaat hier dus wel, doch niet van ernstigen aard.

Van de woorden, wier gebruiksfrequentie ongeveer gelijk is aan die van „muis”, hebben „stuiven” (krt. II) en „schuiven” (krt. XIV) ook een even groot *uu*-gebied als „muis”; daarentegen is van „duif” (krt. XVII) en „struik” (krt. XIX) het Oostgeld. *uu*-gebied nogal aanzienlijk kleiner dan dat van „muis”.

Van de twee woorden met een lagere gebruiksfrequentie dan „muis” bestaat er bij „stuiken” (krt. XIX) geen tegenstelling tusschen het kleine *uu*-gebied en de lage frequentie; echter heeft het weinig gebruikte „tuischen” een even groot *uu*-gebied als „muis”, hetgeen weer een vrij krachtig argument vormt tegen Dr. Kloeke’s verklarmethode.

Conclusie.

Wanneer men de in deze paragraaf gegeven beschouwingen overziet, dan ontdekt men minstens 22 woorden (n.l. tuimelen, schuilen, ruim, luiden, kruien, kruid(t), bruid, tuin, luis, snuiven, buik, pruim, ruiken, huif, druif, ruin, stuipen, aluin, kuif, duif, struik, tuischen), wier *uu*-gebied in O.-Gelderl. niet in overeenstemming is met hun gebruiksfrequentie. Derhalve blijkt ook in O.-Gelderl. allereviduidelijkt het onhoudbare van Dr. Kloeke’s „kultuurwoord”-argument, daar dit berust op de veronderstelling, dat er in den regel correlatie bestaat tusschen de grootte van het *uu*-gebied en de gebruiksfrequentie van een woord.

D. Dr. Kloeke's historische interpretatie van de *uu*-verbreiding in Gelderland en het Land v. Kleef.

123. **Geen Hollandschen invloed in de IJsselsteden?** Dr. Kloeke heeft vrij wat moeite gedaan ²⁶⁾ om op historische gronden aannemelijk te maken dat de IJsselsteden (Kampen, Zwolle, Deventer en Zutfen) in het *moes*-gebied zijn blijven liggen, terwijl in de richting Nijmegen-Kleef het *muus*-gebied zoo'n groote uitbreiding heeft gekregen. — Voor de z.i. zeer opvallende *moes*-uitspraak in de IJsselsteden zoekt Dr. Kloeke de verklaring in een „mokkend conservatisme”, dat deze steden tegen het einde der 16e eeuw kan hebben gekenmerkt. Inderdaad is dit „mokkend conservatisme” niet onmogelijk; anderzijds kan echter niet gezegd worden, dat in de tweede helft der 16e eeuw de Hollandsche invloed in de IJsselsteden om staatkundige redenen was buitengesloten. Zwolle stond immers geregeld aan Staatsche zijde; Kampen was bijna voortdurend in Staatsche handen, slechts van 1573-1578 lag er Spaansch garnizoen ²⁷⁾; Zutfen was alleen van 1573-1576 en van 1583-1591, Deventer slechts van 1587-1591 in Spaansche handen. In alle vier de steden werd in 1580 de magistraat „verzet”, de kerken geplunderd en het Katholicisme verboden. Niet dat het aantal Calvinisten toen al groot was, maar dat was aanvankelijk nagenoeg nergens het geval ²⁸⁾; het groote aantal Calvinisten kwam pas ná 1600. Redeneerend in den trant van Dr. Kloeke zou men dus de vraag kunnen stellen, waarom in de 17e eeuw de Hollandsche *uu*-expansie hier aan den IJssel geen verovering heeft gemaakt, temeer daar voor deze eeuw ook moeilijk meer van een mokkend en weerstandbiedend conservatisme kan worden gesproken.

124. **Holland en Nijmegen.** Het historisch bewijs voor 16e-eeuwsche Hollandsche beïnvloeding van het nagenoeg volledig *uu*-sprekende Nijmegen acht Dr. Kloeke niet zoo gemakke-

²⁶⁾ Expansie, blz. 157-163.

²⁷⁾ Ook te Amsterdam lag tot 1578 nog Spaansch garnizoen, hetgeen vooral in de jaren 1576-1578 wel een belemmering vormde voor den handel. Ook Deventer zal toen wel wat moeite hebben gehad met den handel, maar moet dat nu als hoofdmotief dienen om de *moes*-uitspraak aan den IJssel te verklaren? (Expansie, blz. 161).

²⁸⁾ O.a. verklaarden 14 Mei 1587 gemachtigden van pr. Maurits en van eenige provinciën, ook Holland, dat nog niet een tiende der bevolking gereformeerd was. Bij de onderhandelingen over het 12-jarig Bestand zegt Maurits, dat Gelderl., Friesl., Overijss., Gron. en Utr. meerendeels Roomschegezind zijn (Archief voor de gesch. v. h. Aartsbisdom Utr. XXV, blz. 137).

lijk te geven ²⁹⁾). Inderdaad was deze stad tot 1591 slechts van 1579-1585 Staatsgezind, wat nog niet wil zeggen dat Holland er toen zooveel invloed had. Het Calvinisme bleef te Nijmegen ook in de 17e eeuw steeds in de minderheid. Om voldoende Hollandschen invloed in Nijmegen aannemelijk te maken, gebruikt Dr. Kloeke dan ook naar eigen zeggen een „dialectologisch wapen” door te vragen: hoe zou het mogelijk zijn, dat Nijmegen niet Hollands beïnvloed was, als het aangrenzende Kleef het wèl blijkt te zijn? Waaruit blijkt echter dat Kleef Hollands beïnvloed is? Uit de *muus*-uitspraak? Maar deze moet juist als Hollandsche import bewezen worden!

125. Holland, het Calvinisme en Kleef.

De historische bewijsvoering van Dr. Kloeke voor 16e- en eventueel 17e-eeuwsche Holland-sche beïnvloeding van Kleef, is uiterst zwak. In hoofdzaak wordt slechts betoogd ³⁰⁾, dat er in de 16e eeuw, vooral van 1567-1570 vele Calvinistische vluchtelingen in Wesel zijn geweest. Hoe groot dit aantal was, is moeilijk te benaderen; evenmin uit welke streek zij vooral afkomstig waren. Echter blijkt uit de uiteenzetting van Dr. Kloeke wel ³¹⁾, dat het percentage Hollanders gering zal zijn geweest, doch dat Wallonië, Antwerpen en Gelderland de grootste contingenten leverden. Bedenkt men nu nog, dat Wesel 36 K.M. van de *muus-moes*-grens verwijderd ligt, dan is het toch wel verwonderlijk dat de uit allerlei streken voor vrij korten tijd te Wesel samenstromende Calvinisten blijkbaar moeten dienen om de *muus*-uitspraak in het 40 K.M. daarvan verwijderde Kleef te verklaren, terwijl vervolgens het Kleefsche *muus* weer dienst doet

²⁹⁾ Expansie, blz. 163-164. Dr. Kloeke wijst er ook op, dat het Bourgondisch worden v. Nijmegen in 1543 belangrijke gevolgen voor de taalontwikkeling zal hebben gehad. Doch moet dit feit nu Nijm. *uu* voor wgm. *û* als Hollandsch import verklaren? Werden Zutphen en Venlo niet eveneens Bourg. in 1543? Waren Kampen en Zwolle het niet al eerder? Weet Dr. Kl. dan niet, dat Bourg. worden beteekende: oriëntering op Antwerpen, Brussel en Fransch-Bourgondische kultuur, maar geenszins een zich-richten op Holland? Doch Dr. Kl. ziet er zelfs nut in, als symptomatisch feit te vermelden, dat Sept. 1558 werd geordonneerd, dat aan de Nijm. kanselarij de brieven niet meer in het Lat., doch in het Nederl. zouden worden geschreven. Het zal Dr. Kl. toch niet onbekend zijn, dat aan Geldersche kanselarijen reeds vóór 1300 in de landstaal werd geschreven, dat men vanaf 1325 even vaak de landstaal als het Lat. ziet gebruiken en dat ná 1375 het gebruik van Lat. voortaan uitzondering is. Het besluit van 1558 is dus slechts de bevestiging van een reeds lang bestaanden toestand.

³⁰⁾ Expansie, blz. 175-189.

³¹⁾ Expansie, blz. 182, 183 en 185.

om het Nijmeegsche *muus* als Hollandsch import aannemelijk te maken.

Intusschen wil ik heelemaal niet ontkennen, dat Kleef eeuwenlang connecties heeft gehad met Nederlandsche gewesten, maar dat de *Hollandsche* Calvinistische invloed er in de 16e en 17e eeuw van groote beteekenis is geweest, acht ik geenszins bewezen. In ieder geval had, wanneer de *uu*-uitspraak door Hollandsche Calvinisten werd geïmporteerd, Wesel eerder dan Kleef tot het *muus*-gebied moeten behooren, zij het dan bij wijze van enclave zooals we dat bij de Friesche steden zien. Wesel heeft de *uu* voor wgm. *û* echter slechts in enkele woorden als: uit, huis, buiten, doch niet in bijv. kruid(t), duizend, gebruiken, bruin, zuipen en schuim ³²).

Over het Calvinisme in de stad Kleef merk ik op, dat dit aanvankelijk wel Nederlandsch, ofschoon niet speciaal Hollandsch was georiënteerd. De invloed dezer beweging was echter gering. De Kleefsche hertog had in het begin wel sympathie betoond voor de nieuwe godsdienstige bewegingen, uitgezonderd het Anabaptisme. Het Lutheranisme was echter toegestaan en in 1548 had de hertog het Augsburgsche Interim aangenomen. Zijn doel was echter slechts om misbruiken in de Kerk af te schaffen, niet om met de Katholieke Kerk te breken. Zoodra hij inzag dat door het toelaten van reformatiebewegingen de godsdiensteenheid van zijn rijk gevaar dreigde te loopen, stelde hij zich sedert ± 1575 steeds scherper tegenover de dissidenten. Daar kwam bij, dat sinds het uitbarsten van den godsdienststrijd in de Nederlanden, hertog Willem van Kleef en Gulik het verstandig oordeelde om den Spaanschen koning geen aanstoot te geven en ook openlijk zijn ijver voor het Katholieke geloof te betoonen. Na zijn dood, in Juni 1592, wordt in het hertogdom een nog meer uitgesproken Spaansch- en Katholiek-gezinde strooming merkbaar, die aanhoudt tot 1609, wanneer de laatste hertog kinderloos sterft ³³).

³²) Zie krt. XXI.

³³) Dadelijk na 1592 komen de Jezuïeten te Emmerik en strekken hun werkzaamheid uit tot over de grenzen der Republ. Hoewel tegen den zin van Staten-Generaal en Maurits kunnen de Jez. nagenoeg zonder onderbreking hun standplaats behouden, ook al moet Emmerik een paar keeren Staatsch garnizoen huisvesten. — Dr. Kl., die zijn argumentatie voor *Calv.* invloed in het Rijnl. blijkbaar niet te sterk acht, roept hier (*Expansie*, blz. 188) voor zijn *uu*-expansie ook *Holl. Kathol.* te hulp, die hetzij de Jez.-school te Emmerik zouden bezocht hebben, hetzij hun kerkelijke plichten op Kleefsch (Duitsch) gebied gingen vervullen. Uit Dr. Kl.'s eigen bewijsvoering blijkt echter reeds, wat trouwens ook voor de hand ligt, dat deze Kathol. vrijwel uitsluitend Geldersche grensbewoners zijn.

Tijdens den Kleefsch-Gulikschen opvolgingsstrijd van 1609-1614 toonen ook de Staten-Generaal daadwerkelijk belangstelling voor de Kleefsche zaken. In deze jaren zal in het hertogdom het Protestantisme, zoowel het Lutheranisme als het Calvinisme, in macht en getal zijn toegenomen. Wanneer in 1614 Kleef en Mark practisch aan den Calvinistischen keurvorst van Brandenburg, doch Gulik en Berg aan den Katholieken graaf van Palts-Neuburg zijn toegewezen, neemt in Kleef, speciaal onder den adel, het aantal Calvinisten nog heel wat toe. Er is voor de dan aan het bewind zijnde Calvinisten echter weinig reden meer, om speciaal *Hollandsch* georiënteerd te zijn.

Dat het lang geduurd heeft voordat de Calvinisten in de stad Kleef van eenige beteekenis werden, zien we ook hieruit, dat hun gemeente pas in 1576 voor het eerst genoemd wordt en dat zij eerst in 1604 een eigen predikant bezitten. Van de namen der predikanten uit deze jaren duidt er geen enkele op Hollandsche afkomst ³⁴⁾.

Behalve de juist besproken toename van het Protestantisme sinds 1609, volgde er nog een aanzienlijke vooruitgang van de Calvinistische gemeente te Kleef, toen in 1643 de Keurvorstelijke regeering van Emmerik naar Kleef verplaatst werd. Over het aantal Calvinisten in deze jaren ben ik niet ingelicht, maar wij kunnen hun beteekenis wellicht gissen als wij weten dat in 1842 Kleef 8252 inwoners telde, waarvan 17% Calvinisten + Lutheranen. In 1719 had de stad 4800 inwoners en in 1784 slechts 5197. Thans heeft Kleef 21000 inw., waarvan 13% Protestant ³⁵⁾.

Uit het voorgaande blijkt wel, dat in het laatste kwart der 16e eeuw, volgens Dr. Kloeke de belangrijkste tijd voor Hollandsche expansie, het hertogdom Kleef absoluut anti-Calvinistisch en tamelijk Spaansch-gezind was. Pas ná 1600 krijgen de Calvinisten daar een betere kans, maar vanaf dien tijd wegen in Kleef de Duitsche invloeden zeer zeker op tegen eventueel Hollandsche invloeden.

126. **Invloed van Holland en het Calvinisme in de Lijmers.** Het valt op, dat Dr. Kloeke bij zijn historische bewijsvoering van Hollandsche expansie in het *muus*-gebied geen nadere motiveering geeft van het verloop der *muus-moes*-lijn in de Lijmers. Ik vraag me n.l. af, of er in de geschiedenis van de 16e en 17e eeuw een reden te vinden is, waarom de *muus*-uitspraak (d.w.z. het tamelijk algemeene *uu*-gebruik) niet verder is doorgedrongen dan

³⁴⁾ Dr. R. Scholten: *Zur Geschichte der Stadt Cleve* (Cleve 1905) blz. 278 en 279.

³⁵⁾ Dr. R. Scholten: o.c. blz. 41. Voor het laatste gegeven: *De Kath. Encycl.* dl. XV (1936).

Giesbeek L. 29, Zevenaar L. 33, Babberich L. 78a ³⁶), Aerdt L. 78, Herwen L. 79 en Lobith L. 80. Zullen deze plaatsen sterker onder Hollandschen invloed hebben gestaan dan het aangrenzende Angerlo L. 30, Didam L. 34, Beek L. 81 en Elten L. 80b?

Een blik op een 18e-eeuwsche kaart leert ons dat, afgezien van het noordelijker gelegen Giesbeek, de *muus-moes*-grens hier samenvalt met de vroegere grens tusschen het hertogdom Kleef en de bannerij van 's-Heerenberg ³⁷). Het is dus noodig, iets naders te vernemen over den invloed, dien Holland en het Calvinisme eventueel hadden in het Kleefsche hertogdom buiten de steden Kleef en Wesel waarover Dr. Kloeke uitsluitend spreekt.

Over den godsdienstigen toestand in het hertogdom Kleef tijdens de 18e eeuw worden we ingelicht door een citaat uit het verslag der Hollandsche Katholieke zending van 1741 ³⁸), luidende: *Licet Clivense Regimen sit acatholicum (dux est Rex Borussiae), longe tamen plurima subditorum ac fere omnis ruri pars est catholica gaudetque publico Religionis exercitio.*

Over het Kleefsche gedeelte van het vroegere aartsdiakonaat Emmerik (waarin de steden Emmerik L. 86, Zevenaar L. 33, Huissen L. 26 en de dorpen Duiven L. 31, Groessen L. 32, Hulhuizen, Loo L. 27b, Oud-Zevenaar en Wehl L. 36 wordt in het verslag over het Katholicisme in Holland enz. van 1638 gezegd ³⁹): *In praedictis Urbibus et Pagis tantum est Catholicorum numerus, ut numerando non sit.*

Het is dan ook bekend, dat in dit gebied het Protestantisme nooit vasten voet heeft gekregen en dat er overal Katholieke parochies met pastoors zijn blijven bestaan. Omstreeks 1840 telde het gedeelte van de Lijmers dat hier onze aandacht heeft (met de plaatsen Zevenaar,

³⁶) Voor Babberich, zie opm. bij krt. I. Hoewel het *muus*-gebied niet zoo algemeen *uu* heeft als Dr. Kl. meent, kan men het voor het gemak toch als gebied met vrijwel algemeen *uu* blijven beschouwen.

³⁷) Vgl. krt. I, waar het vroegere Kleefsche gebied rood gearceerd is. Ook Wehl L. 36 was Kleefsch, terwijl Bahr-Lathum L. 28 met Giesbeek L. 29 tot \pm 1800 een vrije heerlijkheid vormde. Pannerden L. 77, Aerdt L. 78, Herwen L. 79, Lobith L. 80 en Spijk L. 80a behoorden tot het ambt Overbetuwe, daar zij vóór het graven van het z.g. Pannerdensch kanaal (\pm 1700) op den linker Rijnsoever lagen. Hiervan behooren echter Lobith en Spijk van 1475-1817 feitelijk aan Kleef, hoewel Gelder er steeds aanspraak op bleef maken (vgl. krt. XXI). De rest van het gebied tusschen Rijn, IJssel en Ouden IJssel (ook Westervoort L. 27) behoorde vrijwel geheel tot de bannerij van 's-Heerenberg.

In den tekst wordt het heele gebied tusschen Rijn, IJssel en Ouden IJssel een paar keeren met Lijmers aangeduid, ofschoon eig. slechts een gedeelte van dit gebied Lijmers heet.

³⁸) Archief voor de gesch. v. h. Aartsbisdom Utr. I, blz. 59 vlg.

³⁹) Archief voor de gesch. v. h. Aartsbisdom Utr. XII, blz. 202.

Oud-Zevenaar, Groessen, Duiven, Loo, Herwen, Aerdt, Lobith en Pannerden ⁴⁰⁾ 8940 inwoners, waarvan 8070 Katholieken, 100 Israëlieten en 770 of nog geen 9% Protestanten. Van deze Protestanten woonden er 160 in Zevenaar (Kath. 1000), 130 in Oud-Zevenaar (Kath. 2100), 60 in Herwen (Kath. 570), 90 in Aerdt (Kath. 360) en 330 in Lobith (Kath. 1100) ⁴¹⁾. Men kan veilig aannemen, dat het aantal Protestanten in deze plaatsen (denk bijv. aan de ambtenaren te Lobith, sinds 1817 Nederlandsch) heel wat is toegenomen nadat dit gebied bij de Nederlanden is gevoegd; in de 17e en 18e eeuw zal het Protestantisme hier dan ook lang geen 9% der bevolking hebben uitgemaakt.

In de aangrenzende bannerij van 's-Heerenberg was de toestand voor de Katholieken, vergeleken bij de overige deelen van de Republiek ook niet ongunstig; echter genoten zij er toch geenszins de vrijheid, die zij in het Land van Kleef bezaten. Hun betrekkelijke vrijheid dankten de Katholieken hier aan de graven van den Berg (= 's-Heerenberg) die, ofschoon hun bannerij tot de Republiek behoorde, toch Katholiek waren gebleven. Het reeds genoemde verslag der Hollandsche Katholieke zending van 1741 zegt hierover het volgende ⁴²⁾: Quoniam vero Comes catholicus est, plurima pars subditorum quoque catholica est, majorique religionis libertate, quam caeteri Geldriae aliarumque unitarum Provinciarum subditi, gaudet. Non tamen hic publicum toleratur Religionis exercitium, nec Missionarii stricte pastores dici possunt, sicut in Clivia.

Het aantal inwoners dat de vroegere bannerij van 's-Heerenberg ± 1840 had, kunnen we met behulp van het Aardrijkskundig Woordenboek van v. d. Aa stellen op 11830, waarvan 10500 of 88½% Katholiek en 1190 of ruim 10% Protestant. Hoewel dus de getalsterkte van het Protestantisme ook hier nooit groot zal zijn geweest, heeft in dit *moes*-gebied van 's-Heerenberg toch zeker de mogelijkheid bestaan van eenigen invloed van Holland en het Protestantisme ⁴³⁾; in het *muus*-gebied rond Zevenaar moet die invloed echter geheel onbeteekenend worden geacht.

⁴⁰⁾ Hiervan behoorden Herwen, Aerdt en Pannerden reeds tot de Republiek. Wat zegt Dr. Kl. ervan, dat van de *oe*-woorden, die we in dit stukje Lijmers nog vinden, juist de meeste voorkomen in deze *Staatsche* dorpen? Ook Millingen L. 75 was *Staatsch*. Vgl. § 114.

⁴¹⁾ Zie Aardrijksk. Woordenb. door v. d. Aa (1839 vlg.).

⁴²⁾ Archief voor de gesch. v. h. Aartsbisd. Utr. I, blz. 59 vlg.

⁴³⁾ De mogelijke beteekenis van het Protestantisme voor de bannerij van 's-Heerenberg wordt duidelijker als men ziet dat het aangrenzende, tot de gemeente Wisch behorende, stadje Terborg rond 1840 op de 700 inw. 200 of 28% Hervormden telde, terwijl Doetinchem toen op 1800 inw. 1280 of 71% Protestanten huisvestte.

127. **Protestantisme en event. Hollandsche invloed ten oosten van den Ouden IJssel.** Hoe sterk het aantal Protestanten ten oosten van de bannerij van 's-Heerenberg en van den Ouden IJssel toeneemt, ziet men aan de gemeente Wisch, die rond 1840 op de 5900 inw. 4020 of 68% Protestanten telde ⁴⁴).

Binnen de vroegere heerlijkheid Breedevoort (omvattende de gemeenten Dinxperlo, Aalten, Breedevoort en Winterswijk) had \pm 1840 de gemeente Dinxperlo 1600 of 62% Hervormden op de 2500 inwoners. Daar er slechts 550 of 22% Katholieken woonden, moeten er ook nog wel 3 à 400 Lutheranen en Joden zijn geweest.

Het stadje Breedevoort telde \pm 1840 op 900 inw. 580 of ruim 60% en Aalten op 1950 inw. 1225 of eveneens ruim 60% Protestanten. Het tevens tot de gemeente Aalten behorende platteland met Haart, Heurne, IJzerlo, Lintelo, Dalen en Barlo zal \pm 1840 ongeveer 3500 inw. hebben geteld, waarvan 85% Protestanten.

Tenslotte is er nog de gemeente Winterswijk, waar \pm 1840 op de 7600 inwoners 6570 of 86% Protestanten woonden.

Van het geheele ambt Breedevoort kan men dus zeggen dat het rond 1840 voor ongeveer 80% Protestant was, met een toenemend percentage Protestanten naar het oosten. De uiterlijke verklaring voor dit groote aantal Protestanten vindt men hierin, dat het ambt Breedevoort in 1580 door de Staten-Generaal aan Willem van Oranje werd verpand, omdat de daar rechten hebbende pandheer Jacob van Bronkhorst, heer van Anholt dan openlijk partij kiest voor Spanje. Het duurde echter tot 1597, toen Maurits Groenlo en Breedevoort veroverde, voordat de Republiek en de Oranjes in dit gebied hun vollen invloed konden doen gelden. Na de verovering van Breedevoort is van hoogerhand het Protestantisme in het geheele ambt ingevoerd; hierbij kon reeds na korten tijd een massa-overgang geboekt worden, waaruit natuurlijk blijkt dat de bodem er rijp was voor het Calvinisme. Tot 1697 bleven de Oranjes pandheer van Breedevoort, daarna kregen ze het ambt in eigendom en behielden dit tot in de 19e eeuw. De Staten-Generaal hadden er enkel de soevereiniteit; de vergeving van hoogere ambten en het collatierecht der kerkelijke bedieningen behoorde echter aan de Oranjes ⁴⁵).

⁴⁴) Hiervan woonden er het minste in den aan Anholt en 's-Heerenberg grenzenden Z.W.-hoek met Terborg, Silvolde en Ligtenberg waar slechts ongev. 30% der bevolking Protestant was, terwijl naar het N.O. in Varsseveld, Westendorp en omgeving het Protestantisme ruim 90% der bevolking haalde.

⁴⁵) Zie v. d. Aa: Aardrijksk. Wrdb. deel II s.v. Breedevoort en verder Mr. J. W. Staats-Evers in Geldersche Volksalmanak 1876, blz. 71 vlg.

128. **De historische feiten en Dr. Kloeke's hypothese.** Laten wij thans het resultaat van ons historisch onderzoek betreffende de Lijmers en den Achterhoek nog even nader toetsen aan de hypothese van Dr. Kloeke.

Wanneer men door Lijmers en Achterhoek een reis maakt van Zevenaar naar Winterswijk, dan constateert men, dat het aantal *uu*'s voor wgm. *û* a f neemt naar gelang de vroegere invloed van Staten-Generaal, Calvinisme en de Oranjes t o e neemt. Nu wil Dr. Kloeke wel niet de *muus*-uitspraak als de Protestantsche, de *moes*-uitspraak als de Katholieke bestempeld zien, maar hij meent toch dat de Protestanten meer kans hadden om de *uu*-uitspraak aan te nemen dan de Katholieken. Het percentage Protestanten in een streek doet bij hem dan ook meer dan eens dienst als eenige verklaring voor de *muus*-uitspraak. Voor de Veluwe en Zeeuwsch-Vlaanderen maakt Dr. Kloeke zelfs een tabelletje om te doen zien, dat het *muus*-gebied samenvalt met het Protestantsche gebied ⁴⁶⁾; het is daarom de moeite waard om voor de Lijmers en een deel van den Gelderschen Achterhoek precies het omgekeerde te constateeren.

Moge men nu het behoud van *moes* voor het meer dan half Protestantsche Wisch en het bijna volledig Protestantsche ambt Breedevoort nog motiveeren met de ver-verwijderde ligging, veel moeilijker zal het m.i. zijn om de *muus*-uitspraak in het Kleefsche gedeelte van de Lijmers toe te schrijven aan 16e- en 17e-eeuwsche Hollandsche penetratie. En hoe verklaart Dr. Kloeke het, dat van het kultuurwoord „huis” de *uu*-uitspraak aan de grens van het voor 86% Protestantsche Winterswijk is blijven steken?

Aardig is nog te vernemen, dat de tot het *muus*-gebied behorende vroegere bannerij Bahr + Lathum L. 28 en Giesbeek L. 29 sinds 1562 eigendom was van den streng Katholieken en Spaanschgezinden Dirk van Bronkhorst en Batenburg, heer van Anholt enz.; deze liet de bannerij weldra na aan zijn zoon Jacob, die 1581 in Spaanschen dienst sneuvelde. Van diens weduwe is de bannerij toen eenigen tijd in beslag genomen omdat zij Spaanschgezind was, doch in 1600 verkreeg zij haar eigendomsrechten weer. — Van de tegenwoordige gemeente Angerlo behooren Bahr + Lathum en Giesbeek dus tot het *muus*-gebied, doch Angerlo L. 30 met de buurtschappen Beinum, Bingerden en Bevermeer tot het *moes*-gebied. Echter was omstreeks 1840 het inwonertal van Bahr + Lathum + Giesbeek 830 met 200 of 24% Protestanten, terwijl Angerlo met Beinum, Bingerden en Bevermeer toen 770 inw. telde met 400 of 52% Protestanten.

⁴⁶⁾ Zie Expansie, blz. 156, 157 en 169-173.

En nu zoo juist de naam Anholt M. 45 genoemd is, nog een vraag. Hoe denkt Dr. Kloeke het vrij groote aantal *uu*'s in deze ver naar het oosten gelegen, grootendeels Katholieke Duitsche grensplaats te verklaren ⁴⁷⁾, daar toch bekend is, dat de heeren dezer plaats (\pm 2000 inw. in 1900) steeds streng afkeerig zijn geweest van iedere godsdiensthervorming of opstandsbeweging?

⁴⁷⁾ Vgl. krt. XXI. Anholt heeft o.a. *uu* in: uit, huis, buiten, kruid, duizend en gebruiken, doch niet in: bruin, zuipen, schuim en muis. Uit deze gegevens mag men, na vergelijking met Noordlimb. dorpen (bijv. Meerlo L. 217), wel concludeeren, dat in Anholt in meer dan de helft der gevallen wgm. *û* zonder Uml.-factor als *uu* wordt uitgesproken.

HOOFDSTUK VII.

SAMENVATTING EN CONCLUSIES.

129. **Drie hoofd-bezwaren tegen 16e- en 17e-eeuwsche Holl. uu-expansie in het onderzochte gebied.** De voornaamste resultaten van dit werk wil ik thans kort samenvatten. Gebleken is:

1. In een groot deel van Gelderland en het Land van Cuyk was waarschijnlijk reeds vóór 1500 *uu* voor wgm. *û* tamelijk algemeen.
2. In het *muus*-gebied van Noord-Limburg, het Land van Cuyk, het Rijk van Nijmegen, het Land van Kleef en de Lijmers is de invloed van Holland in de 16e en 17e eeuw nergens van veel beteekenis, op de meeste plaatsen zelfs uiterst gering geweest.
3. In verschillende Geldersche *moes*-plaatsen is de Hollandsche invloed in de 16e en 17e eeuw even groot, of zelfs aanzienlijk groter geweest dan in aangrenzende *muus*-plaatsen.

Om deze drie redenen acht ik het geheel en al uitgesloten, dat *uu* voor wgm. *û* in het groote Geldersch-Kleefsch-Brabantsch-Limburgsche *muus*-gebied een gevolg is van Hollandsche *uu*-expansie in de 16e en 17e eeuw.

130. **Holl. uu-expansie in Friesland enz.?** Met opzet spreek ik in dit verband niet over de *muus*- en *huus*-gebieden op de Waddeneilanden en in Friesland, West-Groningen, de Groninger Veenkoloniën en den kop van Overijssel.

Voor Friesland immers heeft vooral Dr. Kloeke krachtige argumenten aangevoerd om aannemelijk te maken, dat hier *uu* voor wgm. *û* in de eerste helft van de 16e eeuw nog weinig voorkwam. Verder blijft het tamelijk algemeen voorkomen van *uu* voor wgm. *û* in Friesland hoofdzakelijk beperkt tot de steden, het Bilt en het Zuidhoeksche, dus gebieden waar de Hollandsche invloed zeker groot is geweest. Ook Fokkema ¹⁾ neemt aan, dat *uu* voor wgm. *û* te Leeuwarden spe-

¹⁾ Dr. K. Fokkema: Het Stadfries. 1937. § 69-73 en § 183.

ciaal in de 16e eeuw wel aan het Hollandsch en Utrechts ontleend zal zijn. — Voor de Wadden-eilanden wijst Dr. Kloeke er terecht op, dat we hier in verleden en heden met een zeevarende bevolking te doen hebben, die uiteraard veel connecties onderhield met de Hollandsche steden. — Hetzelfde geldt misschien voor de, aan de Zuiderzee gelegen, kleine Overijsselsche havenplaatsen als Kuinre, Blokzijl en Vollenhoven.

Voor deze gebieden acht ik derhalve het ontstaan, of althans de uitbreiding van het *uu*-vocalisme onder Hollandschen invloed niet uitgesloten. Een definitief oordeel hieromtrent spreek ik echter niet uit, daar ik hiervoor te weinig met geschiedenis en dialect dezer streken bekend ben.

131. **Holl. *uu*-expansie aan de Lauwers-zee, Groningen enz.?** Wat betreft de *huus-muus*-uitspraak in de buurt van de Lauwers-zee (Kollum, Grijpkerk, Grootegast) en in Overijssel rond Staphorst, lijkt mij de bewijsvoering van Dr. Kloeke voor Hollandschen invloed veel minder geslaagd; echter waag ik ook hier geen uitspraak wegens te weinig bekendheid met de streek. Hetzelfde geldt voor de nog resteerende *huus-moes*-gebieden in Groningen, Friesland, Drente en Overijssel.

Terloops wijs ik op het typische verschijnsel, dat de Stadfriesche, Biltse en Friesch-Zuidhoeksche *huus-muus*-gebieden geen aangrenzend *huus-moes*-gebied hebben.

132. **Het *muus*-gebied van Zeeland, West-Vlaanderen enz.** Het *muus*-gebied van Zeeland en West-Vlaanderen, alsook de *muus*-enclaves in Belgisch-Limburg en het Z.O. van Noord-Brabant, laat ik bij mijn bestrijding van Hollandsche *uu*-expansie geheel buiten beschouwing; immers heeft ook Dr. Kloeke deze gebieden niet in verband gebracht met zijn veronderstelde 16e- en 17e-eeuwsche Hollandsche expansie.

133. **Waarde der *muus-moes*- en *huus-hoes*-linie.** Met betrekking tot de, door Dr. Kloeke als zeer waardevol beschouwde, *muus-moes*- en *huus-hoes*-linies zagen wij:

1. Hoewel in het *muus*-gebied verreweg de meeste wgm. *û*-woorden met *uu*-vocalisme worden uitgesproken, heeft dit gebied toch niet de *û* > *uu*-ontwikkeling in nagenoeg alle *û*-woorden, zooals Dr. Kloeke meent. De *muus-moes*-linie is voor het *û* > *uu*-verschijnsel dan ook geen opvallend scherpe dialectgrens.
2. De *huus-hoes*-linie geeft doorgaans de uiterste grens aan, waar-

binnen men voor wgm. \hat{u} zonder Uml.-factor het *uu*-vocalisme aantreft. De enkele woorden met wgm. \hat{u} zonder Uml.-factor, die ook in het *hoes*-gebied nog *uu*-vocalisme hebben, moeten wellicht als leenwoorden worden beschouwd. De *huus-hoes*-linie is derhalve voor het $\hat{u} > uu$ -verschijnsel een scherpe dialectgrens.

134. **Dr. Kloeke's „kultuurwoord”-argument.** Wat betreft het door Dr. Kloeke aangevoerde „kultuurwoord”-argument, waarvoor het verschil tusschen de *muus-moes*- en *huus-hoes*-linie als bewijs moet dienen, is in het door mij onderzochte gebied gebleken:

1. Een aantal niet-frequente woorden heeft een even groot of grooter *uu*-gebied dan „huis”.
2. Van vrij veel woorden, wier *uu*-gebied verder reikt dan *muus* doch niet zoover als *huus*, is de grootte van het *uu*-gebied niet in overeenstemming met de gebruiksfrequentie.
3. Er zijn verschillende vrij frequente woorden, die een kleiner *uu*-gebied hebben dan „muis”.
4. In plaatsen als Grave, Nijmegen, Venlo en Aalten, waar blijkbaar ontleend *uu*- of *ui*-vocalisme voorkomt, ziet men dat dialectisch veel-gebruikte woorden, waartoe ook interlocaal frequente „kultuur”-woorden als „huis” behooren, niet gemakkelijk een ontleend vocalisme aannemen.

Om deze vier redenen heeft Dr. Kloeke's „kultuurwoord”-argument volstrekt geen waarde ter verklaring van de *uu*-verbreiding. — Uit hetgeen ik ter weerlegging van Dr. Kloeke's „kultuurwoord”-argument heb aangevoerd, blijkt bovendien het falen van een nog te veel toegepaste dialect-geografische methode, om n.l. vérstrekende conclusies te trekken aan de hand van materiaal van slechts een paar „steekwoorden”.

135. **Verklaring van het verschil in uu-gebied tusschen „muis” en „huis”.** Hoewel ik voor den naderen uitleg van verschillende verschijnselen, waarvoor Dr. Kloeke's verklaring m.i. niet juist is, moet verwijzen naar het binnenkort te verschijnen IIe deel dezer studie, wil ik op het verschil tusschen het kleinere *muus*- en het grootere *huus*-gebied toch even ingaan. Ik doe dit hoofdzakelijk om daardoor aan mijn bestrijding van Dr. Kloeke's verklaring des te meer kracht bij te zetten.

136. **Het uu-gebied van „muis” is opvallend klein.** Een aandachtige beschouwing der kaarten I, IX, X en XI leert ons, dat van woorden, waarin wgm. *û* gevolgd wordt door een dentaal, het *uu*-gebied gewoonlijk samenvalt met de *huus-hoes*-grens. Ook van „muis” zou men dus om deze reden een even groot *uu*-gebied verwachten als van „huis”, „luis”, „uit” enz.

Naar mijn opvatting blijkt derhalve dat het *uu*-gebied van „huis” voor een woord met wgm. *û* + dentaal als normaal is te beschouwen, doch dat het *uu*-gebied van „muis” voor een dergelijk woord opvallend klein is. Daar „muis” onder de woorden met wgm. *û* + dentaal alleen staat met zijn kleine *uu*-gebied, moet de verklaring hiervoor echter als een detailkwestie worden beschouwd, zij het een interessante.

137. **De verklaring van Dr. W. de Vries.** Dr. W. de Vries zoekt de verklaring voor het verschil in omvang van het *muus*- en *huus*-gebied in een ongelijke kans op Umlaut in de verschillende vormen van wgm. *hûs* en *mûs* ²⁾). Hiervoor wijst hij er op dat, blijkens oude en hedendaags-dialectische meervoudsvormen, *hûs* meestal als s-stam en *mûs* als i-stam beschouwd wordt: het meerv. luidde dus *huuser*, doch *muusen*. Daar echter in allebei deze gevallen in het meerv. een Uml.-factor heeft gewerkt, kan ik hierin geen reden vinden voor ongelijke kans op (aan het meerv. ontleende) *uu*-vormen in het enkelvoud. Bovendien wordt in de mij bekende dialecten het meerv. van „luis” overal op dezelfde wijze gevormd als dat van „muis”; het *uu*-gebied van „luis” is echter overal vrijwel gelijk aan dat van „huis” doch wijkt in het door mij onderzochte gebied steeds aanzienlijk af van dat van „muis”.

Iets meer bewijskracht bevat het tweede argument van Dr. W. de Vries, n.l. dat in het mnl. het verkleinwoord *husekijn* herhaaldelijk voorkomt, terwijl het verkleinwoord van „muis” geheel of nagenoeg geheel onbekend is. — Ook in de dialecten komt het verkleinwoord *huuske* veel meer voor dan *muuske* zoodat de, met Umlaut verklaarbare, *uu* van *huuske* van beteekenis kan zijn geweest voor de *uu* van *huus* ³⁾). Een bezwaar is echter weer, dat het verkleinwoord *luuske*

²⁾ Dr. W. de Vries: Is uu voor oe Holland in- en uitgevoerd? Meded. Kon. Akad. v. Wetensch. Afd. Letterk. dl. 63, serie A (1927) blz. 149-150.

³⁾ Volgens Kaeding o.c. heeft „Häuschen + Häuslein” een frequentie van 104 en „Mäuschen” van 5. Men vergete echter niet dat, volgens de gegevens van Kaeding, „huis” ruim 100 maal zoo vaak voorkomt als „muis”.

nog veel sporadischer voorkomt dan *muuske*, terwijl het *uu*-vocalisme van „huis” toch nagenoeg gelijk is aan dat van „huis”⁴⁾.

Een tweede bezwaar tegen de argumenten van Dr. de Vries is echter dat, blijkens mijn uiteenzetting, niet het grootere *uu*-gebied van „huis”, doch juist het kleinere *uu*-gebied van „muis” verklaring behoeft.

138. Samenstellingen met „mōezen” in huus-moes-plaatsen.

Nu is mij iets opgevallen, dat wellicht het geheele verschil in omvang der beide *uu*-gebieden, waaraan t.g.v. Dr. Kloeke's kaart en be- toog vaak veel te veel beteekenis wordt ge- hecht, ineens kan verklaren. In het Limburgsche volledige *oe*-gebied vindt men n.l. als meerv. van *hōēs*, *lōēs* en *mōēs*, behalve Umlauts- vormen, ook geregeld naar analogie van het enkelv. ontstane vormen zónder Umlaut. Bijv. geeft Maasbree L. 267 als meervoudsvormen *hōēzer*, *lōēzen* of *huus* en *mōēzen* of *muus*; Venlo L. 271 *huuzer*, *huus* of *lōēzen* en *mōēzen*; Horst L. 246 *hōēzer* of *huus*, *lōēzen* of *huus* en *mōēzen* of *muus*. Venray L. 210, in het *hūs*-, *lūs*- doch *moes*- gebied gelegen, kent thans als meervoudsvormen alleen *huus* (spora- disch *huuzer*), *huus* en *muus*. Wij kunnen ons echter indenken, dat te Venray, vóór het doordringen der *uu* in het enkelvoud, ook meer- voudsvormen als *hōēzer*, *lōēzen* en *mōēzen* voorkwamen. De juist- heid dezer veronderstelling is alleen nog maar te bewijzen voor *mōēzen* en wel omdat te Venray thans nog zes zeer gewone samen- stellingen voorkomen met *mōēzen* in meervouds-beteekenis n.l. *mōē- zeval* (muizenval), *mōēzenaest* (muizennest), *mōēzenhool* (muizen- hol), *mōēzenbeet* (iets waar de muizen aan geknaagd hebben), *mōē- zewaet* (muizentarwe), *mōēzekeutels* (muizendrek; het snoepgoed

⁴⁾ Ook Dr. Kloeke (Leuv. Bijdr. XX, blz. 25) bestrijdt Dr. de Vries' „ver- kleinwoord”-argument en wel op deze gronden:

1. Deminutief-Uml. komt niet voor in Groningen, Friesland, Drente, Noor- delijk Overijssel en een deel van de Veluwe. Toch heerscht in het grootste deel van deze streken de uitspraak *huus*.
2. *Huuske* heeft in het Oosten de bijbeteekenis van „beste-kamer” en een der oorzaken van het in onbruik raken van woorden is de omstandigheid dat ze ongunstige of onkiesche bijgedachten wekken.

Hierbij merk ik op:

- a. Van de genoemde gebieden zonder deminutief-Uml. hebben de Veluwe en een groot deel van Friesland en Noordelijk Overijssel ook de *muus*-uit- spraak. Op deze gebieden heeft Dr. de Vries zijn verklaring der *uu* van *huus* uit het verkleinwoord, dus geen betrekking.
- b. Ofschoon in de mij goed bekende dialecten van Venray en omgeving *huuske* algemeen gebruikt wordt voor „beste-kamer”, vormt dit hier geen enkel beletsel om *huuske* ook te gebruiken als verkleinwoord van „huis”.

„muisjes” noemt men *mōēzekeutelkes*). Samenstellingen met *hōēze(r)* of *lōēze* (eventueel met *huuze*, *huus* of *luuze*, *luus*) zoekt men echter tevergeefs en de eenvoudige reden daarvoor is, dat samenstellingen met „huizen” en „luizen” weinig voorkomen en dialectisch practisch onbekend zijn ⁵⁾).

139. **Het mv. mōēzen in samenstellingen verhindert uu-wording der oe in het enkelv.** Het zal duidelijk zijn, dat het zich eenmaal in samenstellingen vastgezet hebbende meerv. *mōēzen* steeds een ernstige belemmering bleef voor *uu*-wording der *oe* van het grondwoord. In gebied Ia van krt. I, waar overigens geregeld verkorting van wgm. *û* plaats heeft, zien we zelfs dat voor „muis” het onverkorte *mōēs* bewaard bleef, wat natuurlijk ook grootendeels een gevolg zal zijn van de *mōēzen*-samenstellingen.

Hoe het met de „muizen”-, „huizen”- en „luizen”-samenstellingen in het overige *huus-moes*- en in het *huus-muus*-gebied gesteld is, heb ik niet nagegaan. Men mag echter wel aannemen, dat in het *huus-moes*-gebied de toestand doorgaans zal zijn als te Venray, terwijl in het *huus-muus*-gebied ook de samenstellingen met „muizen” *uu*-vocalisme zullen hebben ⁶⁾).

Men ziet dus, dat het geheele verschil in uitgebreidheid van het *uu*-gebied van „muis” en „huis” tenslotte berust op een toevalligheid, hetgeen voor zulk een detailkwestie ook te verwachten was.

140. **Besluit.** Het is wellicht nuttig om tot besluit nogmaals uitdrukkelijk vast te stellen:

- a. dat ik het ontstaan, eventueel de toeneming, van *uu* voor wgm. *û* onder invloed van een cultuurcentrum geenszins uitgesloten acht.
- b. dat het m.i. zelfs waarschijnlijk is, dat in bepaalde plaatsen en gebieden het *uu*-vocalisme is bevorderd onder 16e-eeuwschen of lateren Hollandschen invloed.
- c. dat ik echter ten stelligste bestrijd, dat het groote Geldersch-

⁵⁾ Het Verklarend Handwoordenboek van Koenen-Endepols geeft 11 samenstellingen op met „muizen”; 3 met „huizen” n.l. huizenblok, huizenhoog en huizenkant, die alle drie dialectisch niet voorkomen; verder 1 met „luizen” n.l. luizenmarkt, waarvoor te Venray ook *luuzemert* bekend is, doch slechts als benaming voor het plein rond de Nijmeegsche St. Stephanuskerk; wellicht is deze naam dus aan het dialect van Nijmegen (in het volle *uu*-gebied) ontleend.

⁶⁾ Bijv. ken ik het woord *muuzeval* uit verschillende plaatsen in het Land van Cuyk en de Noordpunt van Limburg (o.a. Mook L. 115).

Kleefsch-Brabantsch-Limburgsche *muus*-gebied is ontstaan onder invloed van Hollandsche *uu*-expansie in de 16e en 17e eeuw.

In het vervolg dezer studie dat, naar ik hoop, weldra zal verschijnen, wil ik trachten mijn eigen verklaring te geven voor het ontstaan, eventueel de herkomst, van de *uu* voor wgm. *û* in dit groote *muus*-gebied.

WOORDREGISTER.

1. De cijfers verwijzen naar de bladzijden.
2. Als een woord op meer dan twee achtereenvolgende bladzijden voorkomt, dan wordt slechts de eerste en laatste dezer bladzijden opgegeven, verbonden door een streepje.
3. Niet verwerkt in dit register zijn: het atlasje der isoglossenkaartjes en de tabellen van § 61, 63 en 102.
4. Niet opgenomen zijn sommige woorden, die slechts terloops genoemd worden als vergelijkingsmateriaal.

Abuis 84. 96.
aluin 73. 74. 79. 101-104.

Beschuit 96.
broeder 14.
bruid 6. 61. 72. 79. 100. 101. 104.
bruidegom 60. 61. 96.
bruin 73. 74. 84. 101-103. 107. 113.
bruisen 90.
buidel 60. 72. 93. 95. 100.
buik 73. 83. 101-104.
buil 96.
buit 82. 96.
buiten 6. 16-18. 72. 84. 87. 100. 101. 107. 113.

Druif 75. 76. 78. 101-104.
duif 75. 76. 78. 79. 83. 90. 103. 104.
duiken 97.
duim 75. 76. 78. 101-103.
duister 96.
duivel 84. 96.
duizend 18. 84. 107. 113.

Fluisteren 61. 88. 100.
fornuis 96.
fortuin 60. 74. 84. 96.
fruit 82. 96.

Gebruiken 73. 101. 102. 107. 113.
getuige 96.
goed 17.
gruis 59. 93. 95.
guit 84. 96.

Huid 83.

huif 75. 76. 78. 101-104.
huiken (= hukken) 98.
huilen 60. 93. 95. 100.
huis 4. 16-18. 42. 43. 50. 59. 69. 71-73. 79. 80. 84. 87. 92. 95. 99-103. 107. 112. 113. 115-119.
huus-gebied } *passim*.
huus-linie enz. }
huiverig 97.
huren 44.

Kapuïn 16. 18.
karthuis 16.
kluis 74. 84-88.
knuist 90.
kruid(t) 6. 16. 64. 72. 79. 100. 101. 104. 107. 113.
kruien 63. 64. 72. 82. 94. 100. 101. 104.
kruipen 59. 60. 73. 101-103.
kruis 16. 96.
kruiwagen 64. 82.
kuif 73. 101-104.
kuiken 59. 93. 95.
kuil 75. 76. 78. 101-103.
kuimen 60. 72.
kuip 64. 66. 67. 72. 89. 94. 95. 97. 100.
kuit 74-76. 78. 85-88. 94. 95. 97. 100.

Loeren 44.
lui (= lieden) 16-19. 82. 96.
luiden 16. 63. 64. 71. 82. 94. 100. 101. 104.
Luik 16. 17.
luik 83.

luis 6. 73. 79. 100. 101. 104. 117-119.
 luisteren 16. 61. 63. 64. 71. 74. 85.
 87. 88. 94. 95. 100.

Muil 83. 90.

muilezel 90.

muís 4. 42. 43. 51. 69. 73. 75. 76.
 78-80. 83. 90. 91. 99. 101-104. 107.
 108. 112. 113. 115-119.

muus-gebied } *passim*.

muus-linie enz. }

muur 14.

Paardentuig 59. 93. 95.

pluim 64. 65. 67. 72. 89. 94. 95. 97.
 100.

pruik 84.

pruilen 74. 85. 87. 88.

pruim 75. 76. 78. 97. 101-104.

Pruis 82.

puimsteen 96.

puist 90.

Roest 44.

ruif 90.

ruiken 59. 60. 64. 68. 93. 101-104.

ruilen 16. 73. 82.

ruim 93. 95. 100. 104.

ruin 61-64. 67. 72. 89. 94. 97. 101-
 104.

ruit 6. 72. 79. 103. 104.

ruiter 17. 18. 96.

rup 44.

Schoffel 44.

schroeven 44.

schuilen 94. 95. 97. 100. 104.

schuim 75. 76. 78. 101-103. 107. 113.

schuin 84. 96.

schuit 82. 96.

schuiven 59. 60. 73. 74. 84. 103. 104.

schuren 7. 90.

sluimeren 74. 85. 87. 88. 90.

sluiten 13. 16. 59. 60. 72. 79. 101.
 102.

snuif 72. 79. 84.

snuiven 73. 74. 79. 101-104.

spruitkool 97.

struif 90.

struik 75. 76. 78. 79. 90. 103. 104.

stuiken 75. 76. 78. 90. 103. 104.

stuipen 62. 63. 67. 72. 89. 94. 97.
 101-104.

stuiven 59. 60. 68. 84. 93. 103. 104.

stuiver 18. 84. 96.

stuurs 44.

suiker 84. 97.

suizen 90.

Thuis 84.

troffel 44.

tuieren 96.

tuimelen 73. 74. 85-88. 94. 95. 97.
 100. 104.

tuin 16. 72. 79. 100. 101. 104.

tuischen 73. 74. 79. 82. 98. 103. 104.

Uil 60. 71. 93. 101. 102.

uit 6. 16-18. 42. 59. 72. 84. 87. 100.
 101. 107. 113. 117.

uiterst 18.

Utrecht 16.

Verzuimen 60. 72. 93. 95. 100.

vuil 75. 76. 78. 90. 97. 101. 102.

vuist 75. 76. 78. 79. 103. 104.

Zuigen 61-63. 71. 94. 97. 101. 102.

zuipen 73. 83. 101. 102. 107. 113.

zuinig 96.

zuiver 17. 96.

zuur 7. 44. 90. 91.

REGISTER VAN PLAATS-, GEWEST- EN PROVINCIE-NAMEN.

1 en 2. Zie Woordregister.

3. Niet verwerkt in dit register zijn: het atlasje der isoglossenkaartjes en de tabellen van § 62 en 63.

4. Niet opgenomen zijn de namen van sommige plaatsen (gehuchten, gewesten), die slechts terloops genoemd worden doch geen wezenlijke betekenis hebben voor deze studie.

Aalten 92. 93. 96-98. 111. 116.
Aardt 63. 90. 91. 109. 110.
Achel 61. 63.
Afferden 21. 51.
Aldenrade 65.
Amsterdam 4. 9. 34. 57. 79. 80. 105.
Angerlo 109. 112.
Anholt 111. 113.
Arcen 50. 61. 63. 82. 85.

Baarlo 64.
Babberich 109.
Bahr-Lathum 109. 112.
Beek 63. 91. 109.
Beers 27-29. 34.
Bemmel 63.
Bergen 21. 51.
Beugen 22. 27. 28. 34-36. 38.
Bilt (Het) 13. 114. 115.
Blerick 46. 85. 86. 88.
Blitterswijk 51.
Boxmeer 22. 24. 26. 27. 35-37. 39. 56.
Brabant 9. 22. 30. 38. 65. 84. 114. 115. 120.
Brabant (Oost-) 39. 56. 84. 93.
Bredevoort 111. 112.
Broekhuizen 50. 63. 73. 85.
Budel 61-63.

Cadier en Keer 62. 63.
Calcar 57. 61. 65.
Castenray 50.
Cuyk 26-28. 34-36. 38. 46.
Cuyk (Land van-) 7. 11. 19. 20. 22.

24-26. 28-30. 32. 33. 35-38. 41-43.
46. 52. 54-58. 61. 73. 75. 79. 82.
90. 91. 96. 97. 99. 114. 119.

Deurne 37.
Deventer 15. 105.
Didam 63. 91. 109.
Dinxperlo 111.
Doetinchem 97. 98. 110.
Dordrecht 35. 79.
Drente 6. 115. 118.
Duiven 109. 110.

Echt 62.
Elten 91. 109.
Emmerik 107-109.
Escharen 27. 29. 34. 36. 82.
Exel 62. 63. 65.
Eysden 63.

Friesland 4. 6. 10. 13. 94. 105. 107. 114. 115. 118.

Gasselt 27. 29. 34. 82.
Gelderland 6. 11-13. 19. 30. 40. 41. 52. 58. 90-92. 99. 105-107. 109. 114. 119.
Gelderland (Oost-) 7. 11. 43. 61-63. 90. 92-98. 100. 101. 103. 104. 112.
Geldern 60. 61.
Gennep 22.
Geysteren 40-42. 51. 52. 58. 99.
Giesbeek 109. 112.
Grave 20. 22. 23. 25-39. 41. 42. 46. 81-84. 87. 88. 98. 116.

's Gravenhage 34. 79.
 Griendsveen 46.
 Groesbeek 90-92.
 Groessen 90. 91. 109. 110.
 Groningen 6. 105. 114. 115. 118.
 Grubbenvorst 61. 64. 85.
 Gulpen 62. 63.

Haps 22. 27. 29. 34.
 's Heerenberg 22. 26. 109-111.
 Heeze 62.
 Helden 61-64. 86. 93.
 Herongen 88.
 's Hertogenbosch 26. 38.
 Herwen 91. 109. 110.
 Heyen 22. 51. 58. 63.
 Holland 4. 5. 9. 11. 13. 20-22. 25. 26.
 29. 30. 34. 36. 37. 39. 42. 52. 57.
 58. 65. 69. 79-81. 84. 86. 87. 99.
 105-108. 110-112. 114. 115. 119.
 120.
 Holthees 34. 41. 54.
 Horst 17. 46. 50. 55-57. 61. 64. 66.
 85. 86. 118.
 Huissen 109.

Kampen 105. 106.
 Kessel 64.
 Kessel (Land van-) 41. 52. 56.
 Keulen 12. 57. 66.
 Kleef 57. 106. 107. 109.
 Kleef (Land van-) 22. 25. 58. 67.
 90. 91. 99. 105. 107-110. 112. 114.
 120.
 Kleine Brogel 62. 63. 93.
 Kotten 92. 97.
 Kronenberg 46.

Ledeakker 29. 34. 35.
 Leende 62.
 Leunen 46. 56.
 Lijmers 108. 109. 112. 114.
 Limburg 30. 40. 56. 62. 63. 65-68.
 72. 74. 93. 94. 115. 118-120.
 Limburg (Noord-) 6. 7. 21. 43. 46.
 52. 57-63. 69. 72. 73. 75. 79. 82.
 90-97. 99. 101. 114.
 Linden 27. 29.
 Lobith 109. 110.
 Loo 109. 110.

Lottum 50. 85.

Maarheeze 61.
 Maasbree 46. 56. 85. 86. 118.
 Maashees 21. 27. 29. 34. 40-42. 51.
 52. 54. 58. 99.
 Maastricht 62. 63. 93. 94.
 Margraten 62. 63. 65.
 Meerlo 51. 61. 63. 85. 86. 113.
 Meerssen 63.
 Melderslo 50.
 Merselo 46.
 Meterik 46. 50. 61.
 Meyel 61-63.
 Middelaar 21.
 Mill 27-29. 34-36. 54. 84.
 Millingen 90. 91. 110.
 Miste 92. 97.
 Mook 22. 34. 35. 46. 58. 119.
 Mülheim 66.

Nederland (Oost-) 4. 13. 15. 94.
 118.
 Neder-Rijn 4. 6. 11. 57. 59. 65. 66.
 Nederweert 64.
 Neerloon 27. 34. 35.
 Neerpelt 62. 63. 65.
 Nieuwstad 66.
 Nijmegen 38. 39. 46. 81. 82. 84. 87.
 88. 98. 99. 105-107. 114. 116. 119.

Oeffelt 22. 25. 27. 35.
 Oostrum 18.
 Oploo 22. 27. 29. 46. 54. 56.
 Ottersum 22.
 Oud-Zevenaar 109. 110.
 Overbeck 66.
 Over-Betuwe 99. 109.
 Overijssel 6. 105. 114. 115. 118.
 Overloon 27. 51. 52. 54-58.

Pannerden 63. 90. 91. 109. 110.
 Panningen 64.
 Peel (De-) 52-55.
 Peer 93.

Ravenstein 24.
 Rijkevoort 84.
 Roermond 26. 35. 62. 63. 93. 95.
 Rotterdam 34. 35.

Sambeek 22. 24. 27-29. 34. 35. 55.
Schermebeck 66.
Sevenum 46. 64. 85.
Siebgewald 22. 61. 97.
Silvolde 111.
Sint-Antonis 22. 24. 27. 46. 84.
Sint-Hubert 36.
Sittard 62. 63. 93. 94.
Slangenborg 98.
Spijk 109.

Tegelen 61-63. 85. 86. 97.
Terborg 110. 111.
Tienray 51. 61.

Utrecht 79. 80. 105. 115.

Valkenburg 62. 63. 66. 93. 94.
Varsseveld 92. 111.
Velden 64. 82. 85. 86. 88.
Velp (bij Grave) 24. 39.
Veluwe 10. 19. 99. 112. 118.
Venlo 26. 35. 46. 55. 56. 60. 74. 84-89. 97. 98. 106. 116. 118.
Venray 6. 7. 14. 15. 17-19. 25. 40. 46. 51-58. 66. 83. 85. 99. 118. 119.

Veulen 46.
Vierlingsbeek 21. 27-29. 34-36. 51. 54-56.
Vlaanderen 10. 115.
Vortum 28.

Wadden-eilanden 114. 115.
Wanroy 27. 35. 36. 84.
Wansum 40. 41. 51. 52. 58.
Wehl 63. 91. 109.
Well 51. 61.
Wellerloy 50. 85. 86.
Wesel 42. 106. 107. 109.
Westendorp 92. 111.
Westervoort 109.
Winterswijk 111. 112.
Wisch 26. 110-112.
Woold 92.

Zeddam 91.
Zeeland 10. 30. 58. 65. 112. 115.
Zevenaar 63. 91. 109. 110. 112.
Zutphen 105. 106.
Zwolle 105. 106.

STELLINGEN.

I.

Het *uu*-vocalisme voor wgm. *û* (bijv. *muus* < wgm. *mûs*) in het Land van Cuyk is daar zeer waarschijnlijk reeds in de Middeleeuwen rechtstreeks vanuit Brabant geïmporteerd.

II.

Het Oostbrabantsche *mous*-gebied, waarin aan de Algem. Nederl. *ui* meermalen *ou* beantwoordt, is aanzienlijk kleiner dan door Leenen e.a., op grond der gegevens van Schrijnen, wordt verondersteld.

J. SCHRIJNEN: De Isoglossen van Ramisch in Nederland. Bussum 1920. blz. 52-54.

J. LEENEN: Van Muis naar Maus. Gent 1930. blz. 42.

III.

Het *ou*-vocalisme in Oostbrabantsche woorden als *out*, *kout*, *broud*, *mous*, *grous*, *krous*, *mouzen*, *broun*, *voul*, *houlen* enz. houdt verband met de dentale volgconsonant. Deze *ou* kan niet rechtstreeks uit *oe*, doch moet, wellicht via *ui*, uit *uu* ontstaan zijn.

IV.

De voorwaarden waarvan A. Weijnen het verschijnen van de verschillende representanten van wgm. *û* in Heeswijk (bij 's Hertogenbosch) en omgeving afhankelijk stelt, zijn niet juist geformuleerd. Er wordt n.l. geen rekening mee gehouden, dat in deze streek als regel ook monoftongering van uit wgm. *û* ontstane *ou* en *ui* heeft plaats gehad in open lettergreep voor *stemlooze* medeklinker; onjuist is het ook te veronderstellen, dat het te Heeswijk opvallende gedrag der *n* ook geregeld geconstateerd wordt in andere Oostbrabantsche plaatsen.

Onze Taaltuin VI (1937). blz. 11 en 14.

V.

In een groot Zuid-Oostelijk deel van Noord-Brabant verschijnt in open of oorspronkelijk open lettergrepen vóór een glijder de wgm. *î* als *îē* of *ee* (bijv. *kîēven-keeven*, *wîēzen-weezen*, *kriēgen-kreegen*), de wgm. *û* als *ōē*, *uu* of *eu* (bijv. *dōēf-deuf*, *schuuven-scheuven*, *mōēzen-muus-meus*, *overtuungen-overteugen*). Deze *îē*, *ee*, *ōē*, *uu* en *eu* zijn oorspronkelijke monoftongen; derhalve hebben in het Zuid-Oosten van Noord-Brabant wgm. *î* en *û* in open lettergrepen vóór een glijder de Brabantsche diftongering niet meegemaakt.

VI.

De artikelen van Van den Brand (Brabantius) over Oostbrabantsche dialecten zijn belangrijk voor het Udensche dialect van omstreeks 1880. Van den Brand's mededeelingen omtrent andere Oostbrabantsche dialecten zijn echter niet betrouwbaar.

Onze Volkstaal, deel I en II. Culemburg 1882 en 1885.

VII.

Het tijdschriftartikel „Iets over germ. *î* en *û* te onzent” van W. de Vries bevat verschillende onwetenschappelijke combinaties en geheel onjuiste conclusies. De oorzaak hiervan is, dat Schrijver aan de hand van luttele gegevens oordeelt over streken en dialecten, die hem veel te weinig bekend zijn.

Tijdschr. voor Nederl. Taal- en Letterk. LI. 1932. blz. 245-269.

VIII.

Ten gevolge van de industrialiseering der streek hebben de meeste dialecten van Oost-Brabant in de laatste decennia opvallend veel veranderingen ondergaan, terwijl het Algem. Nederl. daar veel terrein heeft gewonnen.

IX.

De *uu*-achtige klank voor wgm. *û*, die men hoort in de Belgisch-Limburgsche z.g. *muus*-enclaves Hees en Opglabbeek, is feitelijk een eenigszins gemedialiseerde *oe*-klank, die zonder lippenrondding wordt uitgesproken; derhalve is deze *uu* een gevolg van het delabialiseerend karakter van het dialect dezer plaatsen.

G. KLOEKE: De Hollandsche Expansie. 's Gravenhage 1927. blz. 56. 192 en 193.

X.

Blijkens de voorbeelden, die W. van Schothorst geeft, constateert men, wat betreft de dialectische representatie van wgm. *î*, *û*, en *iu* in het Noord-West-Veluwsch, een verschil naar gelang deze *î*, *û* en *iu* al of niet voorkomen in open of oorspronkelijk open lettergreep vóór stemhebbende consonant. Umlautsvormen van den dialectischen *ue*-klank van *hues* (= huis) enz. komen in het N.-W.-Veluwsch niet voor.

W. v. SCHOHORST: Het dialect der Noord-West-Veluwe. Diss. Utrecht 1904. § 116. 117. 129. 130. 132. 156. 157.

XI.

Onjuist is de meening van Schrijnen, dat in Noord-Limburg de verkortingslinie van wgm. *î* en *û* aanmerkelijk zuidelijker verloopt, indien deze *î* of *û* gevolgd wordt door een *m* of *n*.

J. SCHRIJNEN: De isoglossen van Ramisch in Nederland. Bussum 1920. blz. 52.

XII.

Ten onrechte meent Th. Frings, dat het dialectische *bruur* voor *broer* (wgm. *brôthar*) ontstaan kan zijn naar analogie van woorden, waarin wgm. *ûr* tot *uur* werd; bijv. wgm. *sûr* > *zuur*.

PAUL-BRAUNE's Beiträge zur Geschichte der deutschen Sprache und Literatur, deel 42. 1917. blz. 198 en 199.

XIII.

Terecht oppert J. Tans bezwaar tegen de meening, dat in woorden als *ô:jer* (ader) en *ô:jem* (adem) de *j* ontstaan zou zijn als hiaatvulling na voorafgaande volledige uitval van de intervocalische *d*.

Eveneens aanvechtbaar is echter de meening, dat in woorden waarin de *j* volgt op een palatale vocaal of een palataal diftong-element, zooals in *biejen* (bieden), *geleejen* (geleden), *rijen* (rijden) en *luien* (luiden), deze *j* pas ontstaan zou zijn als hiaatvulling ná voorafgaande uitval van de intervocalische *d*. Met name mist het door Ramisch en Schrijnen gelanceerde argument, dat blijkens bepaalde vocaalverkortingen de *j* pas ontstaan is als hiaatvulling, iedere bewijskracht.

J. TANS: Isoglossen rond Maastricht. Maastricht 1938. blz. 194.

J. RAMISCH in Deutsche Dialektgeographie. Heft I. Marburg 1908. blz. 26 Anm.

J. SCHRIJNEN: De Isoglossen van Ramisch in Nederland. Bussum 1920. blz. 57.

XIV.

Ten onrechte wordt door Grootaers en Grauls de *iē* in Hasseltsch *hierəŋ* (haring), *spienə* (spenen), *wier ix* (ware ik) en *niē.rə* (voorhuis, dorschvloer) beschouwd als een gediftongeerde en verlengde Umlauts-*ē* van wgm. *ǣ*; in alle vier deze woorden is *iē* ontstaan door Umlaut van wgm. *â*.

Ook in Franck-van Wijk's Etymologisch Woordenboek wordt het vocalisme van „speen” en mnl. „hering” op onjuiste wijze verklaard; echter neemt Van der Meer terecht wgm. *â* aan in „haring”.

L. GROOTAERS en J. GRAULS: Klankleer van het Hasseltsch dialect. Leuven 1930. § 119 en 120.

N. VAN WIJK: Franck's Etymologisch Woordenboek der Nederl. taal. 's Gravenhage 1912 (met Supplement door C. van Haeringen. 1936).

M. VAN DER MEER: Historische Grammatik der Niederländischen Sprache. Heidelberg 1927.

XV.

Blijkens verschillende Oostnederlandsche dialectvormen moet in „rakelen”, „schare” en „snaar” zeker een lange *â* worden aangenomen.

Vergelijk de etymologie dezer woorden bij:

N. VAN WIJK: Franck's Etymologisch Woordenboek der Nederl. taal. 's Gravenhage 1912 (met Supplement door C. van Haeringen 1936).

M. VAN DER MEER: Historische Grammatik der Niederländischen Sprache. Heidelberg 1927.

XVI.

De bewering, dat in de Nederlandsche naamgeving eerst ná de Hervorming oudtestamentische voornamen in gebruik komen, is onjuist.

VERDAM-STOETT: Uit de Geschiedenis der Nederlandsche taal.⁴ Zutphen 1923. blz. 133.

XVII.

Ten onrechte wordt door Buitenrust Hettema, evenals door Verwijs en Verdam, aan mnl. *dorperheit* uitsluitend een ongunstige en niet ook een neutrale beteekenis toegekend.

F. BUITENRUST HETTEMA: Van den Vos Reinaerde. deel II. Zwolle z.j. blz. 110.

E. VERWIJS en J. VERDAM: Middelnederlandsch Woordenboek. 's Gravenhage 1885 vlg.

XVIII.

In het meermalen aan een afzonderlijken dichter (Arnout) toegeschreven deel van „Van den Vos Reinaerde” (nl. vrs. 41 tot 1754 of 1887) heeft *dorper* (vrs. 602 en 779) de beteekenis van „dorpsbewoner” = „persoon uit het volk”; het mv. *dorperen* (vrs. 845) of *dorpers* (vrs. 866) beteekent „het (gewone) volk”, uitsluitend in tegenstelling tot den adel, niet tot de stedelingen.

Opgemerkt zij, dat in de inleiding (nl. vrs. 13 en 33) en in het tweede deel van Van den Vos Reinaerde (nl. vrs. 2348) het woord *dorper* een ongunstige beteekenis heeft.

Vgl. F. BUITENRUST HETTEMÀ: Van den Vos Reinaerde. deel II. Zwolle z.j. blz. 109.

XIX.

Uit verschillende uitspraken van Middeleeuwsche schrijvers concludeert Kalff, dat er naar de opvatting van dien tijd weinig onderscheid behoeft te worden gemaakt tusschen burgerij en boerenstand. Zoo’n generaliseerend oordeel is echter niet geoorloofd, omdat er ten dezen groot verschil bestaat tusschen de verschillende eeuwen en de verschillende landen of gewesten, waarop de uitlatingen der schrijvers betrekking hebben.

G. KALFF: Westeuropeesche Letterkunde. deel I. 1923. blz. 115.

XX.

De meening dat in den mnl. ridderroman Ferguut de karakteristieke boereneigenschappen hooger worden gewaardeerd dan de ridderdeugden is onjuist.

Vgl. G. S. OVERDIEP: Ferguut. Leiden z.j. (= 1924). blz. V.

XXI.

Uit den Oudfranschen Fergusroman spreekt de mentaliteit der vroege Middeleeuwen, toen de maatschappij nog slechts verdeeld werd in edelen, vrijen (= lagere adel en vrije boeren) en onvrijen, terwijl er van een eigenlijken burger- en koopliedenstand toen nog geen sprake was.

Vgl. JORDAN in Zeitschrift für Romanische Philologie. Bnd. XLIII. 1923. blz. 184. 185.

XXII.

Jacob van Maerlant's Eerste Martijn strophe 42 bevat een rechtvaardiging van het maatschappelijk standsverschil en vormt daarvoor een tegenstelling met de voorgaande strophes, speciaal met strophe 41, waarin „lijfeigenschap” een gevolg van onrechtvaardig geweld wordt genoemd. In Te Winkel's uitvoerige inhoudsopgave dezer strophes wordt verzuimd op deze tegenstelling te wijzen.

J. TE WINKEL: Maerlant's werken beschouwd als Spiegel van de dertiende eeuw.² 1892. blz. 292 vlg.

J. TE WINKEL: De ontwikkelingsgang der Nederlandsche Letterkunde.² deel I. Haarlem 1922. blz. 451.

XXIII.

In de mnl. gedichten „Kerelslied” en „Vanden Kaerlen” vindt men geen „sprekend realistische schildering”, doch een zeer onvolledig en zeer onwaar beeld van leven en geaardheid der Middeleeuwsche Vlaamsche boeren.

J. TE WINKEL: De ontwikkelingsgang der Nederlandsche Letterkunde.² deel I. Haarlem 1922. blz. 516 en 517.

J. v. MIERLO: Geschiedenis van de Oud- en Middelnederlandsche Letterkunde. Antwerpen-Brussel-Leuven 1928. blz. 220.

XXIV.

Op verschillende plaatsen waar Vondel het boeren- en landleven in zijn dichtwerken betreft, geeft hij meer blijk van belesenheid in de arkadische literatuur dan van werkelijk inzicht en deskundigheid wat betreft de behandelde stof.

Voorbeelden:

Rei van Euboeërs in Palamedes (1625).

Leeuwendalers (1647), vooral 1e en 2e Bedrijf.

Lantgezag ter bruilofte van Reinier van Estvelt en Rebecka Bruining (1659).

XXV.

Door het weglaten van een overzicht en een korte typeering der losse steenvondsten in ons land, doet Holwerda de objectiviteit en de waarde van zijn boek „Nederland's vroegste Geschiedenis” (² Amsterdam 1925) ernstig tekort.

XXVI.

Hermannus Tornacensis (± 1090 - ± 1147), schrijver van „Liber de restauratione abbatae s. Martini Tornacensis” mag niet vereenzelvigd worden met Hermannus, den schrijver van „Miracula s. Mariae Laudunensis”.

G. WAITZ : Hermann von Tournai und die Geschichtschreibung der Stadt : Forschungen zur Deutschen Geschichte. Bnd. 21. Göttingen 1881. blz. 431-448.

WATTENBACH : Deutschlands Geschichtsquellen. Bnd. II.⁶ 1894. blz. 173-175.

XXVII.

De opvatting van Waitz over de samenstelling van het „Liber de restauratione s. Martini Tornacensis” en de verhouding van dit werk tot het eerste en tweede deel der „Chronica Tornacensis” is in vele opzichten geheel onjuist. In het bijzonder wordt de waarde der Chronica Tornacensis door Waitz verre onderschat, terwijl hij Hermannus Tornacensis ten onrechte beschouwt als schrijver van een z.g. zendbrief in caput III van het eerste deel dezer Chronica Tornacensis.

G. WAITZ : Hermann von Tournai und die Geschichtschreibung der Stadt. Forschungen zur Deutschen Geschichte. Bnd. 21. Göttingen 1881. blz. 431-448.

G. WAITZ : Monumenta historiae Tornacensis = Monumenta Germaniae historiae. Scriptores dl. XIV. Hannover 1883. blz. 274-327 (inleiding blz. 266-274).

J. J. DE SMET : Chronica Tornacensis = Corpus chronicorum Flandriae, dl. II. Bruxelles 1841. blz. 479 vlg.

XXVIII.

Vele leden van het verbond der edelen zijn medeschuldig geweest aan den Beeldenstorm van Aug. 1566; het is zelfs niet uitgesloten dat, ná Aug. 1566, ook Willem van Oranje er mee instemde, dat de Calvinisten desnoods door beeldenvernietiging hun tegenstanders ontzag inboezemden.

XXIX.

Het accoord van 23 Aug. 1566 tusschen de Landvoogdes Margaretha van Parma en de verbonden edelen (waarbij o.a. openbare prediking van den nieuwen godsdienst werd toegestaan „ès lieux où de faict se font les prèches”) werd door de Calvinisten, ter rechtvaardiging van hun daden, meermalen zeer willekeurig uitgelegd.

XXX.

In het gevecht bij Dahlen, in het Land van Gulik, op 25 April 1568 stond het geuzenlegertje wellicht onder leiding van Willem van Oranje's hofmaarschalk Jan van Montigny, heer van Villers. Ten onrechte noemt Van Dam van Isselt dit een legende.

W. E. VAN DAM VAN ISSELT : De juiste plaats van het eerste gevecht uit den tachtigjarigen oorlog. Bijdr. Vad. Gesch. en Oudheidk. 7e reeks. dl. V. 1935. blz. 55 vlg.

XXXI.

Heemtaal-onderricht bij het Lager- of Middelbaar Onderwijs is slechts aan te bevelen voor scholen, waarvan het overgrootste deel der leerlingen afkomstig is uit een streek, waar de heemtaal ook instrument is van kultureele volksuitingen; het onderwijs in de Algemeen Nederlandsche kultuurtaal mag echter van het heemtaal-onderwijs nimmer eenig nadeel ondervinden.

ATLAS MET ISOGLOSSENKAARTJES

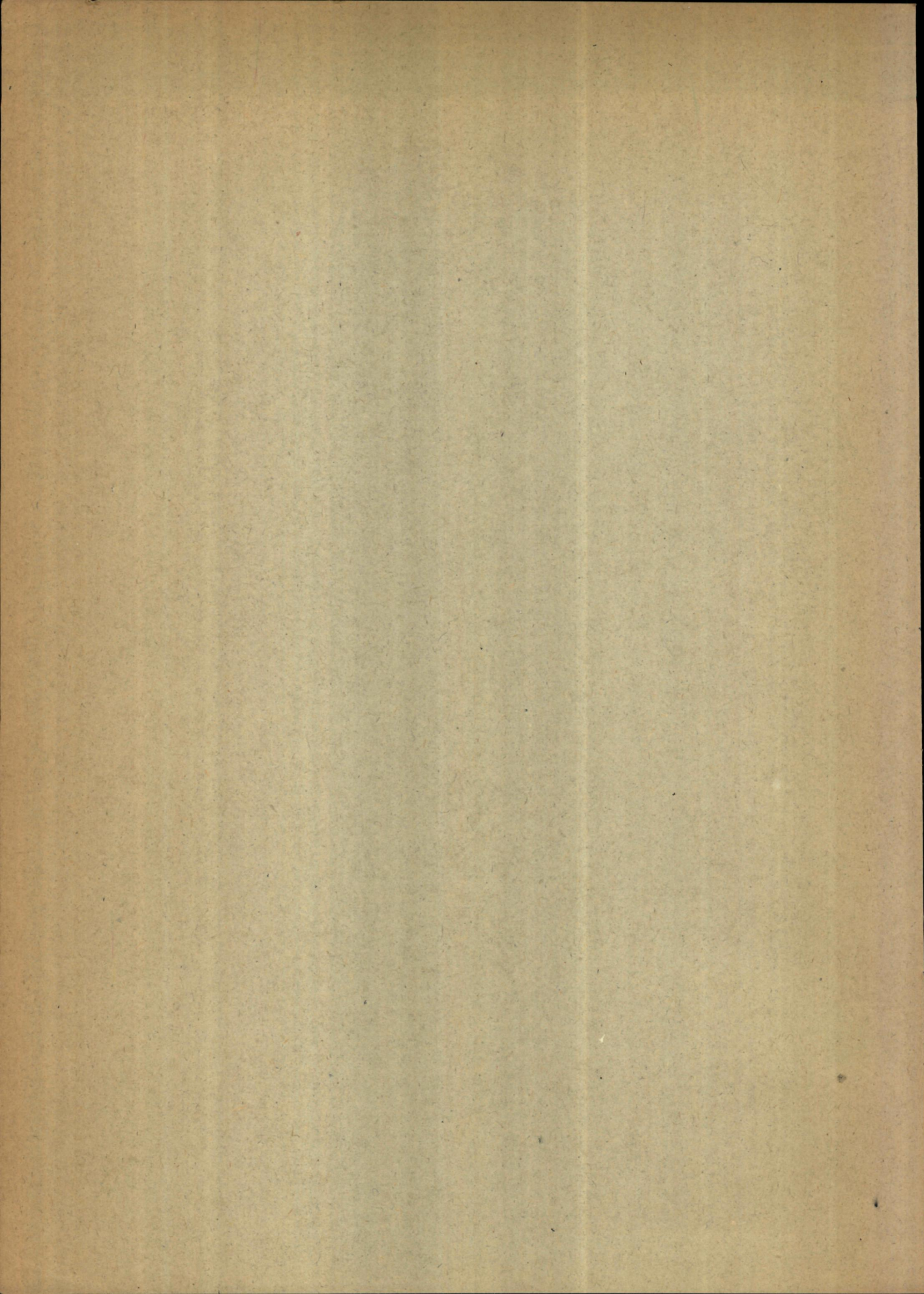
BEHOORENDE BIJ

**DE VERBREIDING VAN DE UU-UITSPRAAK VOOR
WESTGERMAANSCH \ddot{u} IN ZUID-OOST-NEDERLAND**

DOOR

W. A. F. JANSSEN

DRUK GEBRS. VAN AELST (E. VAN AELST) MAASTRICHT

BIJ DE KAARTEN.

1. **Nummering.** De nummering der plaatsen op de kaartjes van dit atlasje sluit aan bij het „Systematisch en Alfabetisch Register van Plaatsnamen” door Dr. L. Grootaers en Dr. G. Kloeke, zooals dit is herzien en aangevuld door Dr. W. Pée en P. J. Meertens¹⁾. Dit werd mij gemakkelijk gemaakt, doordat de heer Meertens zoo vriendelijk was, mij fragmenten af te staan van de Werkkaart van het Centraal Bureau voor Nederl. en Friesche Dialecten op een schaal van 1:160.000. Het „kaartje met gemeentegrenzen” is hiervan een verkleinde reproductie (schaal 1:550.000), die echter alleen maar dient ter algemeene oriëntatie. Overigens heb ik voor mijn doel de kaarten wat duidelijker gemaakt door de gemeente-grenzen te verwijderen en het cliché te laten verwaardigen op schaal 1:450.000.

2. **Aanvullingen.** De aanvullingen die ik heb aangebracht zijn: 1° in den Z.-O.-hoek, het gebied rond Duisburg-Krefeld, dat op de werkkaart van het Centraal Bureau niet voorkomt; 2° het dorpje Tienray, dat ik het nummer L. 245b gaf; 3° een lijn die loopt langs L. 14, 21, 62a, 69, 110 en vandaar naar een hoekpunt van de Limburgsche grens in de buurt van L. 209. Deze lijn vormt de grens tusschen de monoftongische uitspraak van woorden als „muis” en „huis” naar het O. en de diftongische uitspraak dezer woorden naar het W. Verder naar het Z. valt de grens tusschen monoftong en diftong samen met de Limburgsche provinciale grens, waarbij slechts kwestie kan zijn over het \pm 1900 ontstane peeldorp Griendsveen L. 244b, waar het meerendeel der bevolking een Oostbrabantsch dialect spreekt.

3. **De roode lijnen.** De isoglossen en verdere aanduidingen op de kaarten zijn aangebracht met rooden druk; opgemerkt dient te worden, dat de roode slingerlijn ten Z. van L. 267 en L. 269a het einde aan geeft van het door mij onderzochte gebied van N.-Limburg.

4. **De gemeenten.** Het Limburgsche deel van mijn onderzoeksgebied telt momenteel \pm 100.000, het L. v. Cuyk \pm 32.000 inwoners.

¹⁾ Bijdragen en Meded. der Dialectcommissie v. d. Koninkl. Akad. v. Wetensch. I 's-Gravenhage 1934.

De burgerlijke gemeenten van het Limburgsche gedeelte zijn ²⁾:

1. Mook met Middelaar L. 115 en 159a.
2. Gennep L. 164.
3. Ottersum L. 163.
4. Bergen met Heyen, Afferden, Siebengewald, Well en Wellerloy L. 192, 165, 191, 192a, 213 en 215a.
5. Aercen met Velden L. 250 en 268.
6. Venlo L. 271.
7. Maasbree met Holt-Blerick en Blerick L. 267, 269a en 269.
8. Grubbenvorst met Lottum L. 249 en 248.
9. Broekhuizen + Broekhuizenvorst L. 247.
10. Meerlo met Swolgen, Tienray en Blitterswijk L. 217, 246a, 245b en 215.
11. Wanssum met Geysteren L. 214 en 214a.
12. Sevenum met Kronenberg L. 266 en 265b.
13. Horst met Meterik, America, Hegelsum, Melderslo en Griendsveen L. 246, 245, 244c, 246c, 246b, 244b.
14. Venray met Leunen, Merselo, Oostrum, Oirlo, Castenray en Veulen L. 210, 211, 209, 216a, 216, 245a en 244a.

De burgerlijke gemeenten in het L. v. Cuyk zijn:

1. Grave L. 110.
2. Escharen L. 154.
3. Mill met St. Hubert L. 158 en 158a.
4. Wanroy L. 184.
5. Oploo met St. Anthonis L. 186 en 185.
6. Maashees met Overloon L. 212 en 209a.
7. Vierlingsbeek met Vortum L. 190 en 189.
8. Sambeek L. 188.
9. Beugen met Rijkevoort L. 162 en 187a.
10. Boxmeer L. 187.
11. Oeffelt L. 161.
12. Haps L. 160.
13. Cuyk met St. Agatha L. 159 en 159b.
14. Linden met Katwijk L. 112 en 114a.
15. Beers L. 156.
16. Gasselt L. 155.

5. Het materiaal. In N.-Limburg en L. v. Cuyk bezit ik van de volgende plaatsen materiaal:

- A. De volledige, door mij zelf afgevraagde en ingevulde lijst (met Alg. Ned. *ui*-woorden) van: Mook, Middelaar, Bergen, Heyen, Afferden, Siebengewald, Well, Wellerloy, Aercen, Venlo, Blerick, Grubbenvorst, Lottum,

²⁾ Zoowel voor Limburg als voor het Land van Cuyk noem ik de gemeenten op zooals die bestonden op 1 Jan. 1940. Nadien zijn door annexatie een paar veranderingen aangebracht.

Broekhuizenvorst, Meerlo, Tienray, Blitterswijk, Wanssum, Geysteren, Horst, Venray, Leunen — Grave, Escharen, Mill, Wanroy, St. Anthonis, Maashees, Overloon, Vierlingsbeek, Sambeek, Beugen, Rijkevoort, Boxmeer, Oeffelt, Haps, Cuyck, Beers en Gasselt.

- B. De volledige, door een ander schriftelijk ingevulde lijst van: Gennep, Ottersum, Velden, Venlo, Maasbree en Horst.
- C. Vrij uitvoerige, persoonlijk genoteerde, aanvullende gegevens van: Broekhuizen, Maasbree, Blerick, Sevenum, Meterik, Castenray, Merselo en Oploo.

Wanneer men de ligging dezer plaatsen nagaat, ziet men dat mijn gegevens volledig genoeg zijn, om de getrokken isoglossen geheel betrouwbaar te achten; dit geldt te meer daar ik de streek voldoende ken om te weten dat de niet onderzochte gehuchten en uithoeken mij niets nieuws voor mijn doel kunnen opleveren.

Als men ziet, hoe vaak ik een dialectscheiding dwars door een burgerlijke gemeente moest trekken, zal men begrijpen, dat ik de dialectgeografische methode om, steunend op één gegeven per gemeente, de dialectgrenzen langs de gemeentegrenzen te trekken, in 't algemeen niet kan aanbevelen.

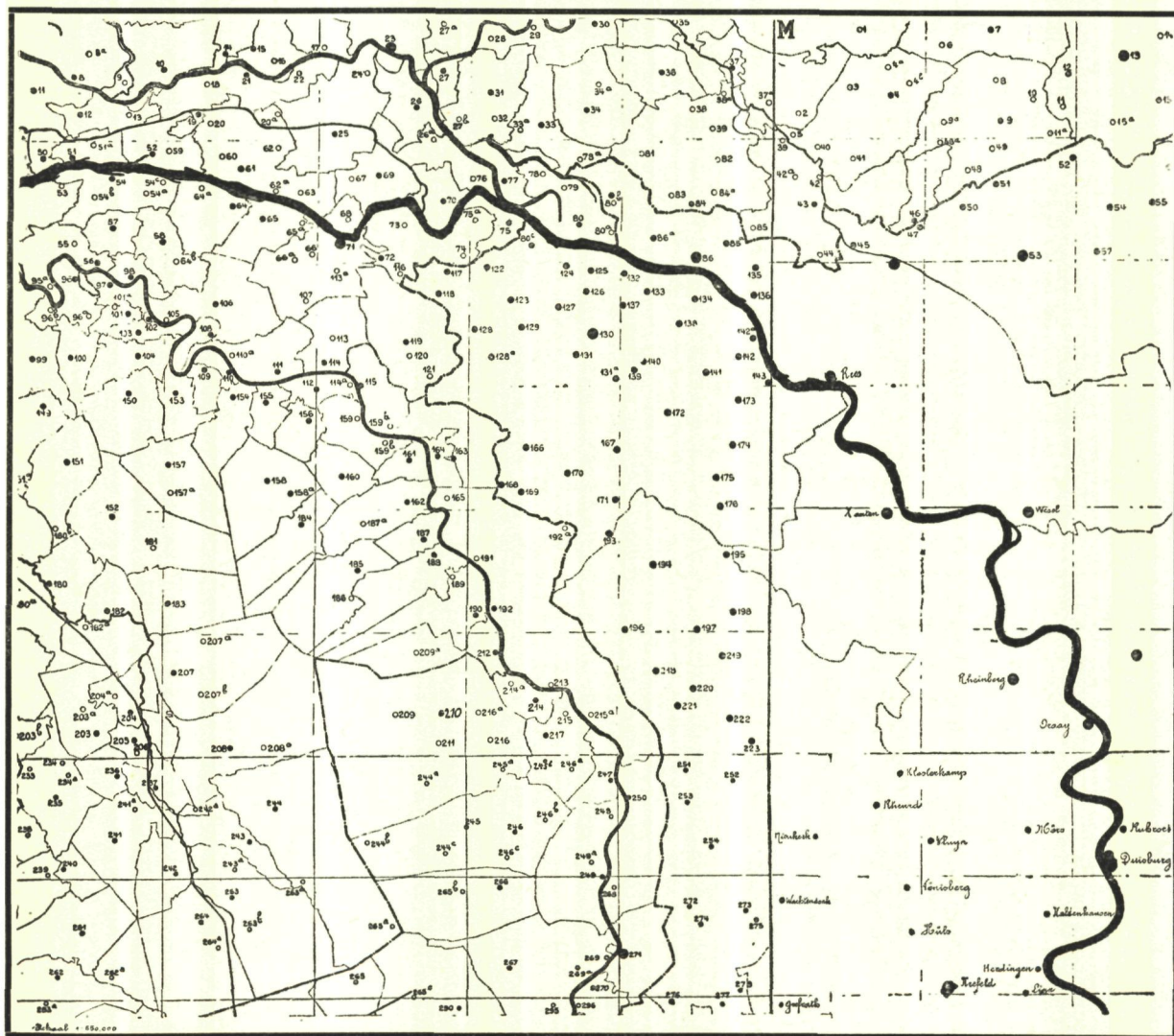
Het Rijk van Nijmegen en Over-Betuwe zijn buiten mijn onderzoek gebleven. Ik bezit hier slechts de volledige gegevens van Nijmegen L. 71, Groesbeek L. 119, Millingen L. 75, Bemmelen L. 69 en gedeeltelijk van Huissen L. 26. Het gemis aan gegevens in dit gebied is weinig bezwaarlijk, daar de niet-onderzochte plaatsen toch alle tot het vrijwel volledige *uu*-gebied behooren.

Uit Lijmers en Achterhoek bezit ik:

- A. Mondeling gevraagde en door mij zelf genoteerde gegevens van: Panterden L. 77, Zevenaar (gedeeltelijk) L. 33, Aardt L. 78, Groessen L. 32, Didam L. 34, Wehl L. 36, Beek L. 81.
- B. Bij schriftelijke enquête verzamelde gegevens van: Zeddam L. 82, 's-Heerenberg L. 84, Stokkum L. 83, Netterden L. 85, Megchelen M. 44, Ulft M. 42, Silvolde M. 40, Dinxperlo M. 46, Breedenbroek (eenige K.M. ten N.W. van Dinxperlo; heeft geen nr. op de kaart), Aalten M. 9, Woold M. 15a, Kotten M. 15 (ten Z.O. van Winterswijk), Miste M. 11, Varsseveld M. 4, Westendorp M. 3, Slangenburger-IJzevoorde (eenige K.M. ten O. van Doetinchem; heeft geen nr.), Doetinchem L. 37.

Ofschoon de gegevens van dit gebied dus wat minder talrijk zijn dan die van het L. v. Cuyk en N.-Limburg, zoo geloof ik toch dat het aantal voldoende is om doorgaans betrouwbare isoglossen te kunnen trekken.

KAARTJE MET GEMEENTE-GRENZEN.

ALFABETISCHE LIJST DER IN KAART GEBRACHTE WOORDEN.

	krt.		krt.		krt.
aluin	XIII	kruipen	XV	schuilen	XX
bruid	X	kruit	X	schuim	XV en XXI
bruin	XII en XXI	kuif	XVII	schuiven	XIV
buidel	IV	kuiken	II	sluiten	IX
buik	XV	kuil	XVI	snuit	X
buiten	IX en XXI	kuimen	IV	snuiven	XII
druif	XVII	kuip	VIII	struik	XIX
duif	XVII	kuit	XVI	stuiken	XIX
duim	XV	luiden	VI	stuipen	V
duizend	XXI	luis	XI	stuiven	II
fortuin	IV	luisteren	V	tuimelen	XIV
gebruiken	XIII en XXI	muis	I en XXI	tuin	XI
gruis	II	paardentuig	II	tuischen	XII
huif	XVII	pluim	VIII	uil	III
huilen	III	pruim	XVIII	uit	IX en XXI
huis	I en XXI	ruiken	II	verzuimen	IV
kruid	X en XXI	ruim	XX	vuil	XVIII
kruien	VII	ruin	V	vuist	XVIII
kruiwagen	VII	ruit	IX	zuigen	V
				zuipen	XV en XXI

KAART I.

Huis: I *hōēs*.

Ib *hoes*.

Ia + II + III *hūs*, doch *huus* in L. 247.

In het Oostgeldersche deel van II hoort men ook meermalen een eenigszins gerekte *uu*-uitspraak.

Muis: I + Ia *mōēs*.

Ib + II *moes*, doch voor de stad Doetinchem L. 37 wordt mij *muus* opgegeven.

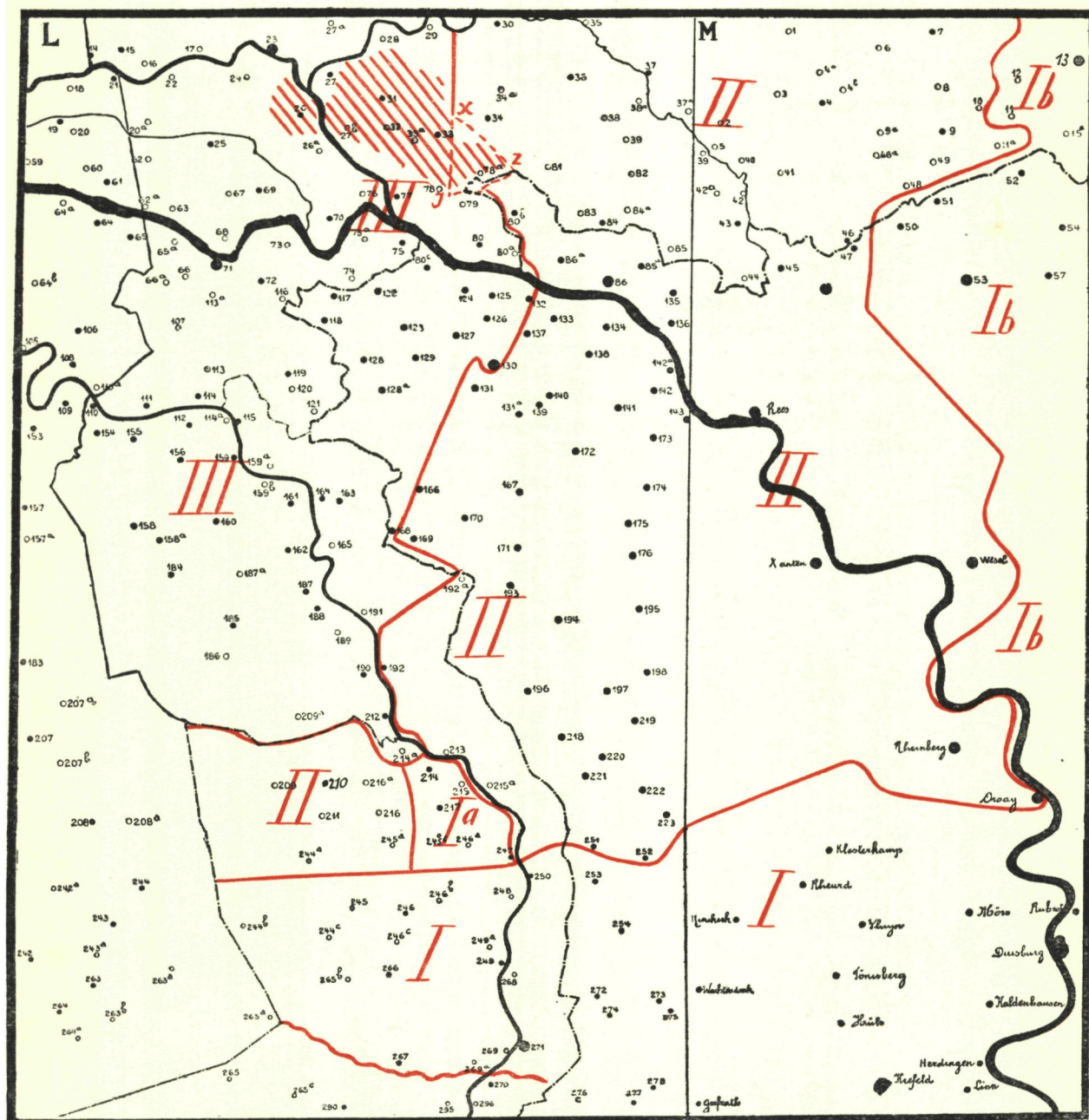
III *mūs*, doch *muus* in L. 71, 75, 110, 154, 156, 164, 187a.

Op m. De driehoek x y z, waarin het dorpje Babberich L. 78a wordt door Dr. Kloeke tot het *moes*-gebied gerekend, ofschoon L. 78a op zijn kaart niet voorkomt en hij daar dus wellicht ook geen gegevens van bezit. Mij werd voor L. 78a *mūs* opgegeven, hetgeen niet onwaarschijnlijk lijkt, temeer daar Babberich tegenwoordig tot de gemeente Zevenaar L. 33 behoort.

Met roode arceering wordt de omvang aangegeven van het voornaamste deel van het tot einde 18e eeuw tot Kleef behorende gebied binnen de tegenwoordige provincie Gelderland. Vgl. krt. XXI.

KAART I.

Huis, muis.

KAART II.

Stuiven: I + II *stuuven*.
 III + IV *stōēven* (soms *stoeven*).
 In L. 37 *stuuven* en *stōēven*.

Kuiken: I *kuuken*.
 II + III + IV *kūken*.

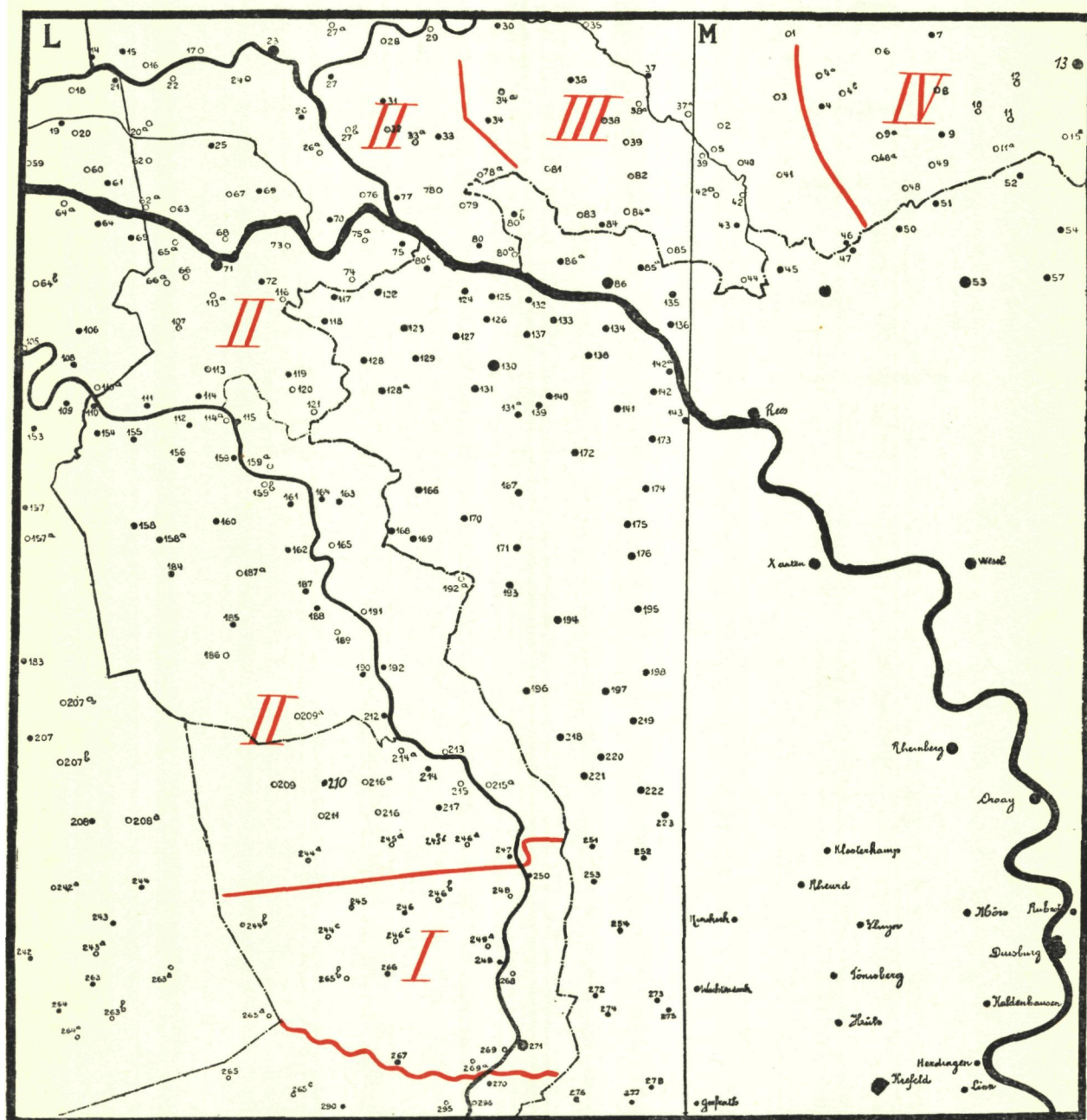
Ruiken: I *ruuken*.
 II + III *rūken*, doch *rūken* in L. 163, 165, 185, 186, 191, 209a,
 212, 213, 214a.
 IV *roeken* en *rōēken*.

Gruis: I *gruus*.
 II + III + IV *grūs*.

(Paarden) tuig: I *tung*.
 II + III + IV *tüg*, doch *tung* in M. 40, L. 37, L. 82, L. 159a,
 L. 164 en L. 209a. Verder *tuug* in Breedenbroek (ten
 N.W. van M. 46) en in Slangenburg (ten O. van L. 37).

KAART II.

Stuiven, kuiken, ruiken, gruis, paardentuig.

1 450.000

KAART III.

Uil: I + IV *uul*, doch *ül* in L. 271.

II + III *ül*.

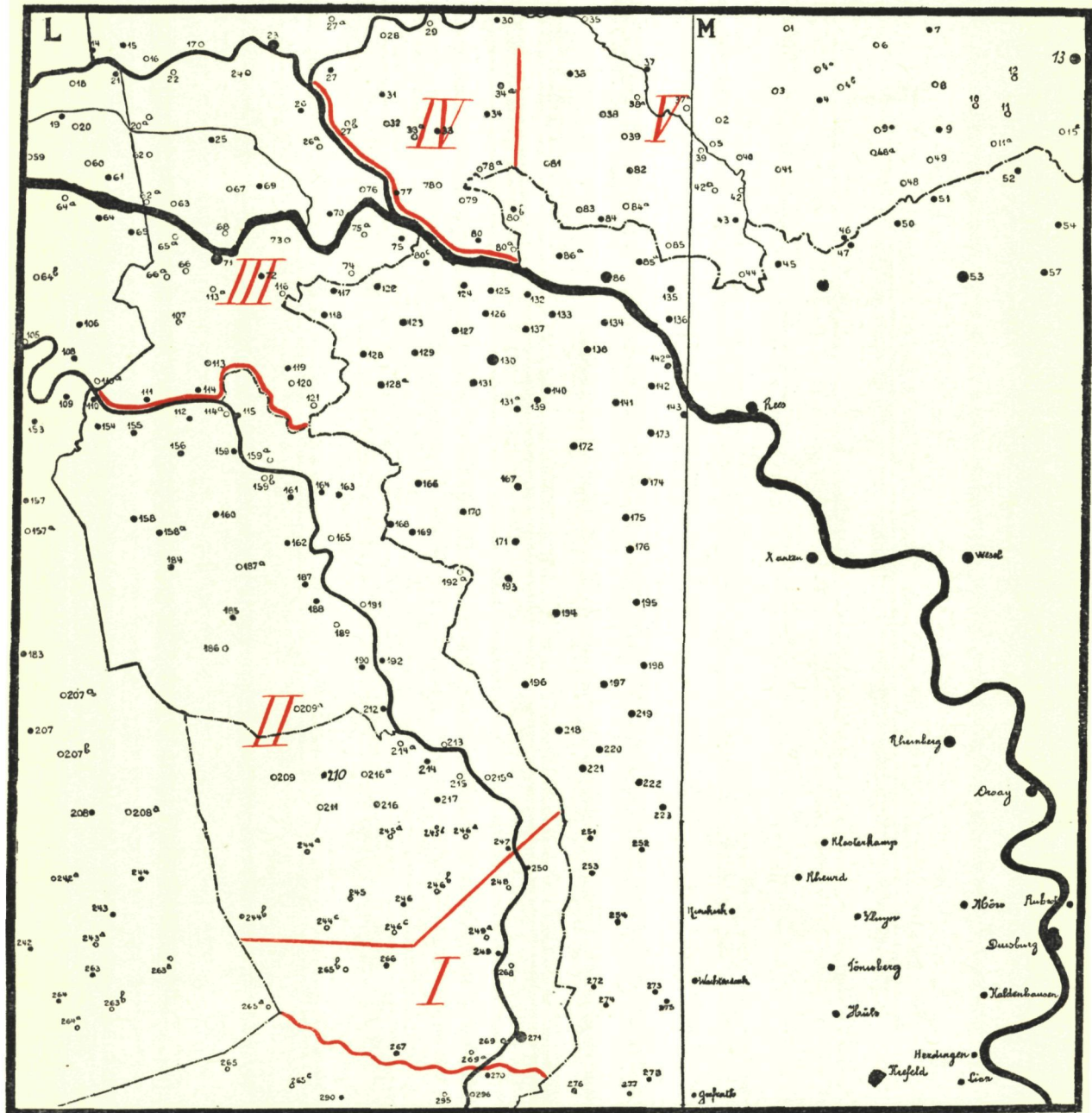
V *ōēl*, doch ten O. van de lijn M. 3—M. 41 *ōēle*.

Huilen: I + III + IV + V *huulen*.

II *hülen*.

KAART III.

Uil, huilen.

1:450,000

KAART IV.

Verzuimen: I + III *verzuumen* (doch geen gegevens van M. 39, 42a en 43).
 M. 15a heeft naast *verzuumen* ook *verzeumen*, terwijl
 Kotten, ten Z.O. van Winterswijk, alleen *verzeumen* op-
 geeft.
 L. 271 geeft *verzümen*.
 Ia + II *verzümen*.

Kuimen: I *kuumen*, doch L. 271 *kümen*.
 Ia + II *kümen*.
 Op m. In O.-Gelderl. is het woord geheel of nagenoeg on-
 bekend.

Fortuin: I + Ia *fortuun*, doch L. 271 en L. 269 *fortün*.
 II *fortün*.
 Op m. In O.-Gelderl. is het woord weinig bekend; voor zoo-
 ver het bekend is, kan men gebied III ongeveer als
fortuun-gebied beschouwen (M. 44 echter ook *fortuun*).

Buidel: Overal *buul*, doch *bül* in L. 71, 83, 85, 164, 187, 271; *bööl* in
 L. 110, 154, 156.
 Op m. L. 268 heeft *bül* en *buul* naast elkaar.

KAART V.

Zuigen: I + II *zuugen*, doch *zōēgen* in L. 213, 217 en 249.

In L. 192a, 245 en 245b *zuugen* en *zōēgen* naast elkaar.

III + IV + V *zōēgen*, doch in L. 37, M. 42 en 46 *zuugen* en *zōēgen* naast elkaar.

Luisteren: I *loesteren*, doch in L. 267 en 269 *lūsteren* als nevenvorm; en in L. 266 *lōēsteren* als nevenvorm.

II + III + IV *lūsteren*, doch in L. 250 *luusteren* als nevenvorm. V *lūsteren*.

Ruin: I *ruun*, doch in L. 269 *rūn* als nevenvorm.

II + III *rūn*, doch *ruun* in L. 34, 36, 37, 69 en M. 44; *ruun* als nevenvorm in L. 250; *rūn* in L. 85.

IV + V vrij geregeld *rōēn*, doch o.a. in M. 4 en 46 *rōēn* en *ruun* naast elkaar.

Stuipen: Het vocalisme van dit woord is niet in kaart gebracht. Men vindt echter:

Stoepen in Gelderl. ten O. van den Ouden IJssel o.a. in M. 4, 9, 11, 15a en 46; verder te Slangenburg ten O. van L. 37 en te Kotten ten Z.O. van M. 13.

In L. 37 zegt men evenwel *stuupen* en in M. 3 en in Breedenbroek ten N.W. van M. 46 vindt men *stūpen*.

Daartegenover wordt voor M. 42, dat ten W. van den Ouden IJssel ligt nog *stoepen* genoteerd.

Stūpen vindt men in Gelderland ten W. van den Ouden IJssel tot en met Over-Betuwe en Rijk van Nijmegen, verder in het L. v. Cuyk en in N.-Limb. tot aan de plaatsen L. 250 (half), 267, 268, 269 en 271. In deze laatste plaatsen zegt men *stuupen*.

KAART VI.

Luiden (verbum): I *luujen*.

II *lüjen*, doch L. 246 en 271 *lüjen* en *luujen* naast elkaar.

III Meest voorkomende vorm is *lüjen*.

Echter: *leujen* in L. 184, 185, 186 en 187a.

löjen in L. 71, 75, 110, 115.

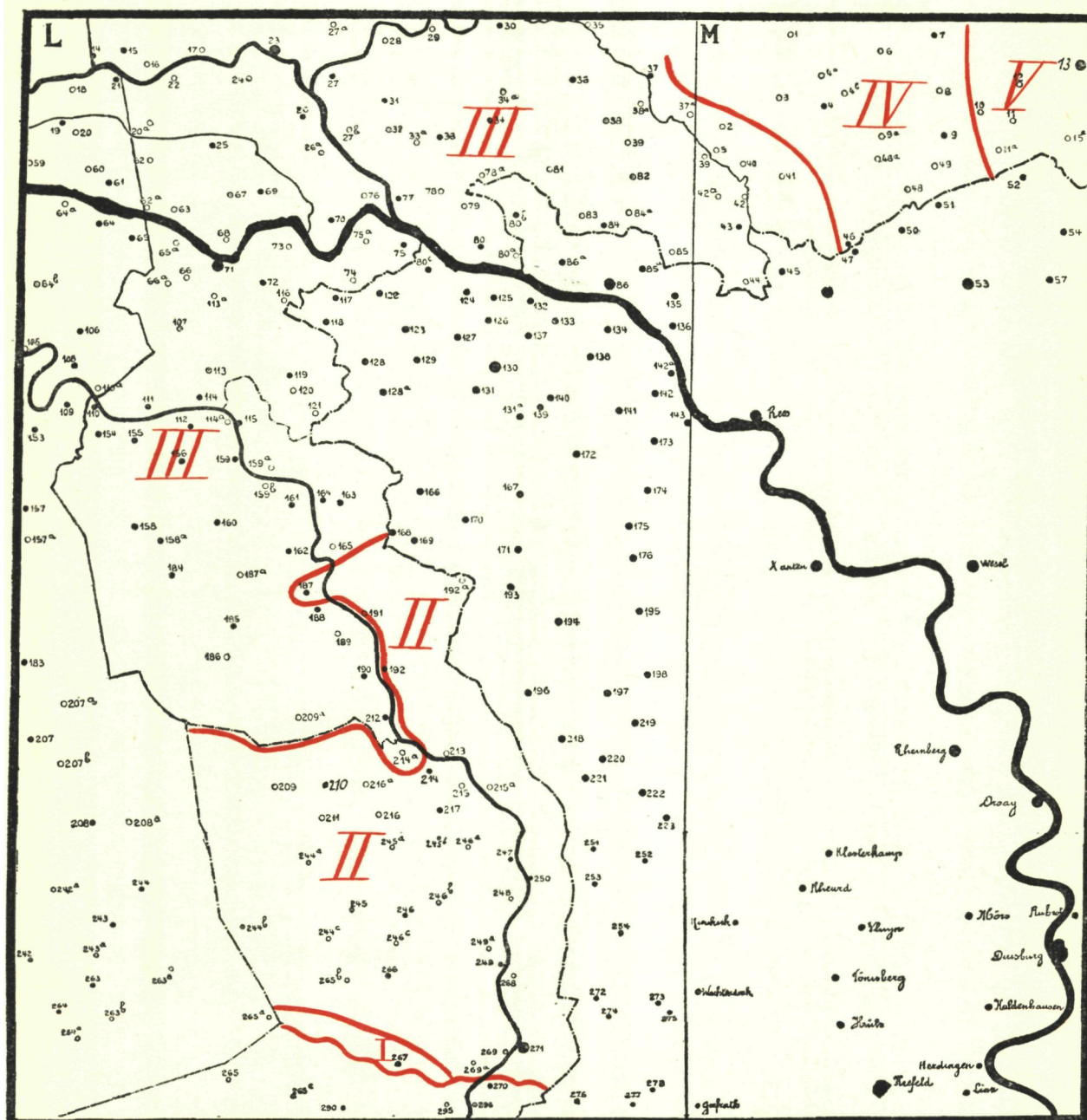
lööjen in L. 119, 154, 158.

lüjen in L. 37, 82, 83, 85.

IV *luuden*; in M. 9 naast *luuæn* soms *lōēæn*, en als regel: de klokke
lōēt.

V *lōēæn*.

KAART VI.
Luiden (verbum).

KAART VII.

Kruien, kruiwagen:

I In plaats van *kruien* en *kruiwagen* wordt hier meestal *schörge* en *schaorskar* (of een variant van deze woorden) gebruikt.

Als frequente neenvormen geven echter:

L. 249, 268 en 269 *krüjen* en *kroewagen*.

L. 266 *kroewen* en *kroewagen*.

L. 267 *kruujen*.

II *krüjen* en *kroewagen*.

IIa *krüjen* en *krüjwagen*.

III Meest voorkomende vorm:

krüjen en *krüj-* of *krüwagen* (soms *krükar*).

Echter: *krüan*, *krüwagen* in M. 3, L. 37, 82, 83, 85.

kröjen, *kröjwagen* in L. 71, 110, 154, 158.

kreujen, *kreujwagen* in L. 156, 159, 159b, 161.

IV In M. 4: *kruuden*, *kroewagen*.

M. 9: *kröēwen*, *kröēwagen*; ook wel *krüjen*, *krüwagen*.

M. 46: *kruuden*, *kruuwagen*.

M. 11: *kruuən*, *krü-* of *kroewagen*.

M. 15a: *kruuən* (zeldzaam);

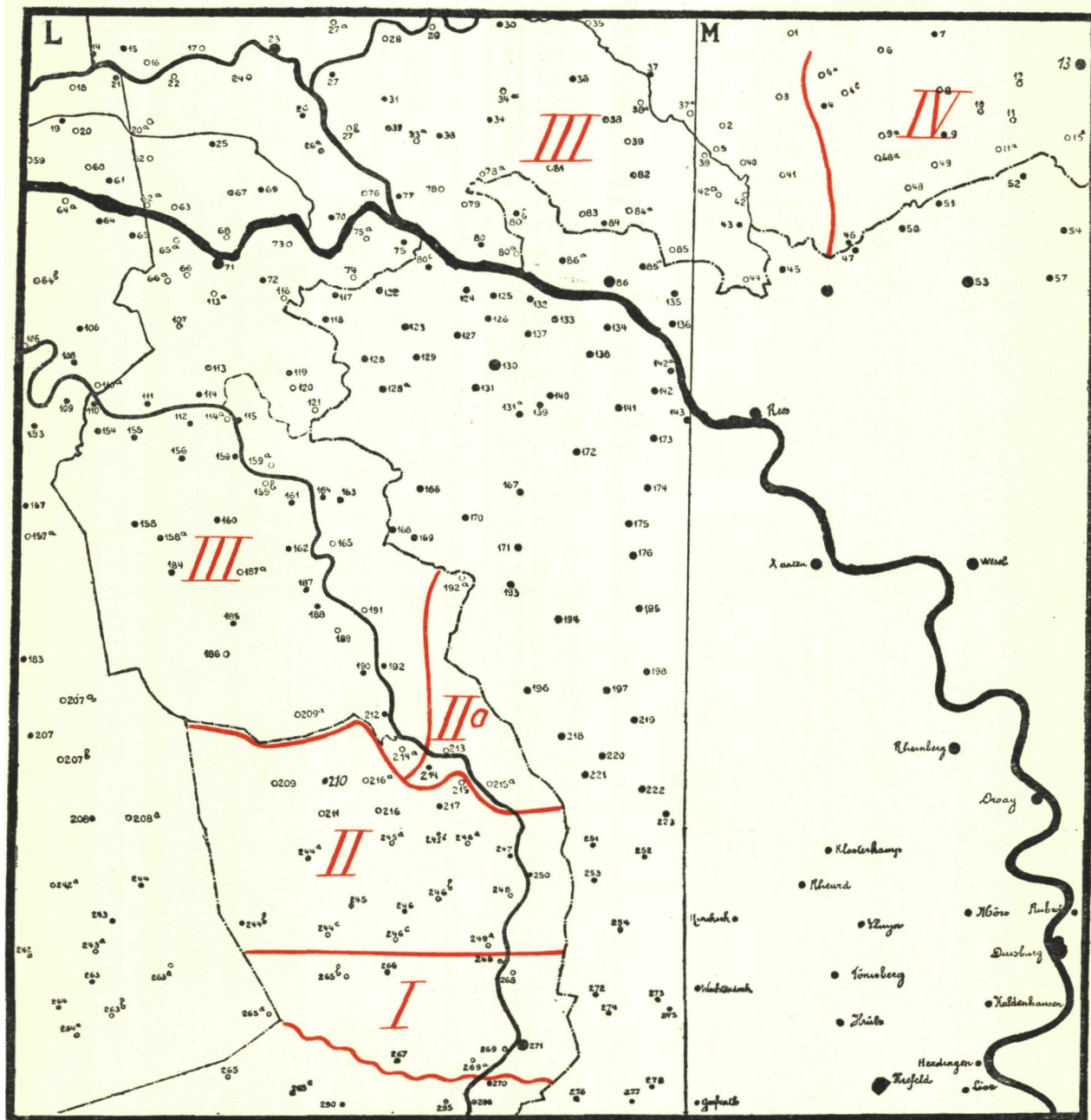
krü- of *kroewagen* (zeldzaam); het gewone woord is: *schoefkaore*.

In Kotten, ten Z.O. van M. 13 is *kruuən* zeer zeldzaam; daarnaast gewoon: *schöēven* en *schoefkaore*.

Blijkens deze gegevens in gebied IV doorgaans lang vocalisme; het materiaal is echter te karig om (gezien de vele variaties) zuivere isoglossen te kunnen trekken.

KAART VII.

Kruien, kruiwagen.

1 450.000

KAART VIII.

Kuip: I *kuup*.

Overigens *küp*, doch:

L. 37 en M. 46 *kuup* als nevenvorm.

M. 11 *küpe*.

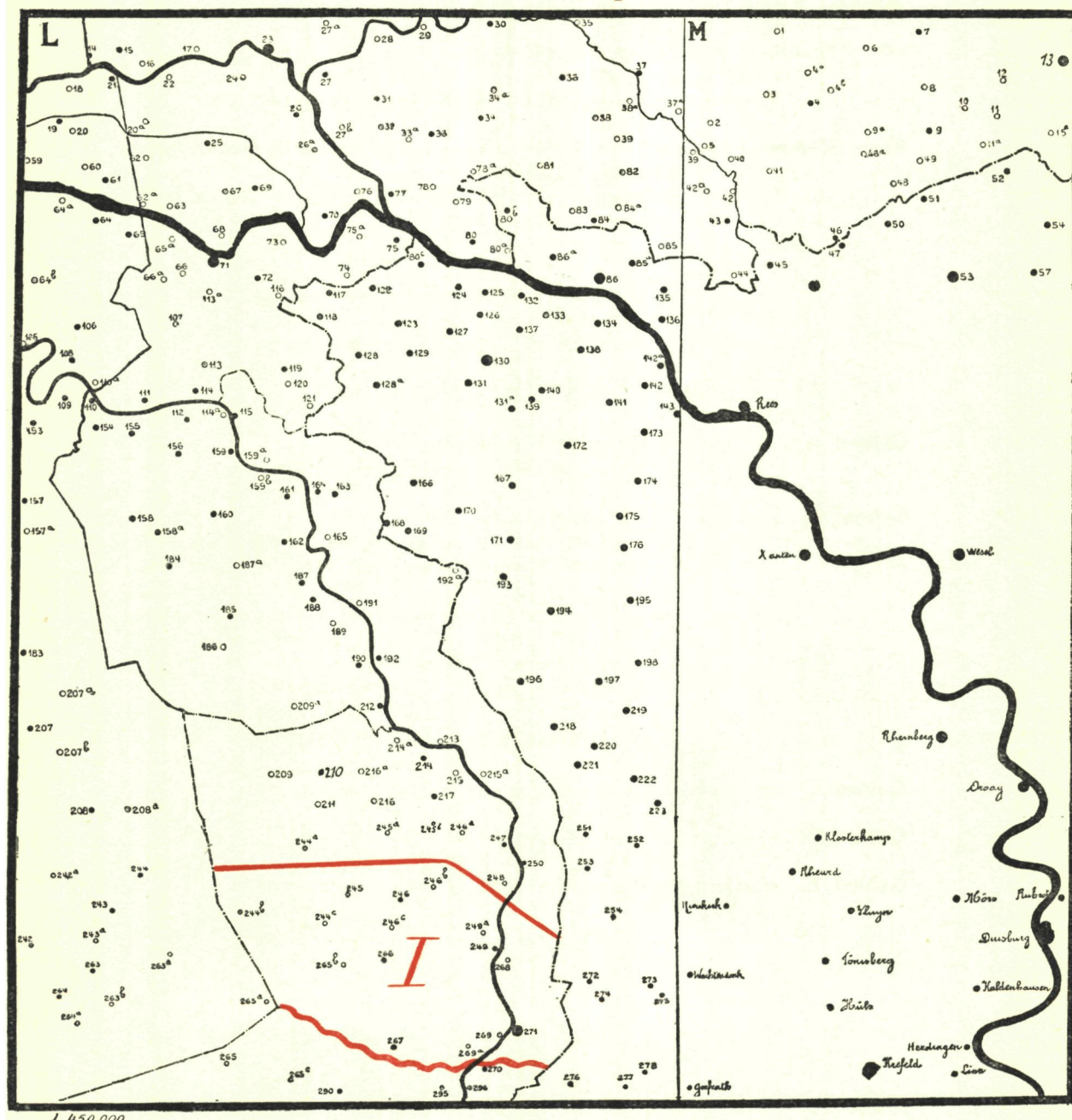
Ten Oosten van de lijn M. 11—M. 12 *kuupe* en *kuuve*.

Pluim: Overal *plüm*, doch ten Oosten van den Ouden IJssel *pluum* en ten Oosten van *Aalten* M. 9 *pluume*.

In M. 3 werd *ploem* opgegeven en in L. 210, L. 246, L. 266 en L. 271 werd *ploem* als nevenvorm genoteerd.

KAART VIII.

Kuip, pluim.

KAART IX.

BINNEN DE NEDERLANDSCHE GRENZEN.

Uit en buiten: I *ōēt, bōēten*.
 II + III + IV *ūt, būten*.
 V *oet, boeten*.

Sluiten: I *slōēten*.
 II + III *slüten* (L. 82 *sluuten*).
 IV + V *sloeten*.

Ruit: I *rōēt*.
 II *rūt*.
 III *roet*. In L. 37 en 82 *rūt* als nevenvorm. In M. 46 naast *roet* ook *roete*.
 IV + V *roete*. In M. 9 *rüte* als nevenvorm.

DUITSCH GEBIED LINKS VAN DEN RIJN.

Gebied A. *ōēt, bōēten, slōēten (šlōēten), rōēt*.
 Op m. Het kleine gebied *a* omvat twee *oet*-plaatsen.

Gebied B. *ūt, būten, slüten (šlüten), rūt*.
 Op m. Van „uit” komen in gebied B geen *oe*-vormen voor; van „buiten” slechts enkele vlak aan de *ūt/ōēt (oet)*-grens (vgl. D.D.G. VIII, blz. 230). Van „sluiten” en „ruit”, zeker van het laatste woord, komen in dit gebied nog vrij veel *oe*-vormen voor; de isoglossen kan ik echter niet trekken, alleen weet ik dat Calcar L. 173 *šlüten* zegt (zie D.D.G. VIII blz. 200).

DUITSCH GEBIED RECHTS VAN DEN RIJN.

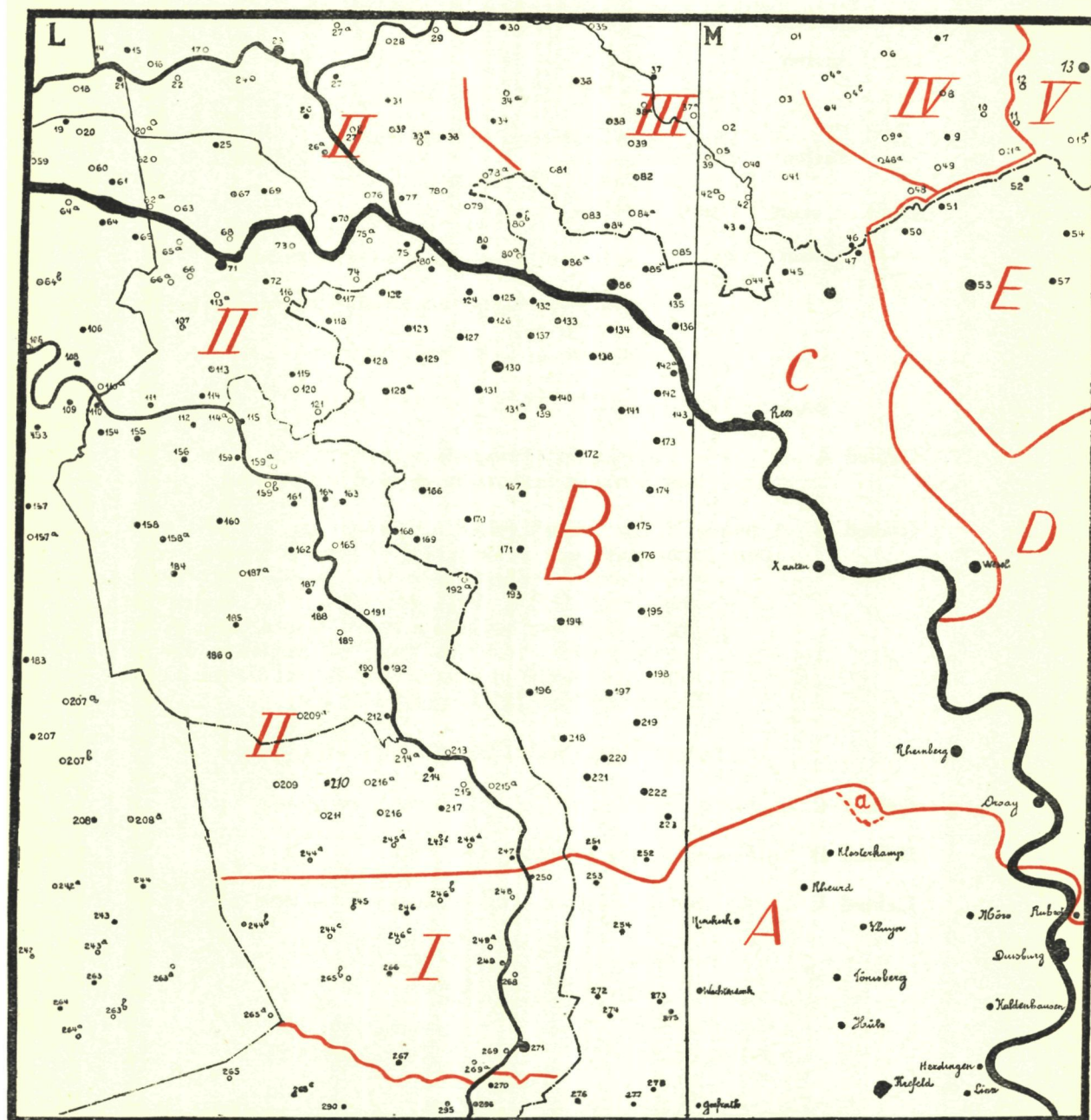
Gebied C. *ūt, būten, slüten* en *sloeten* (of *šloeten*), *roet/roete*.

Gebied D. *ūt, boeten, sloeten (šloeten), roet/roete*.

Gebied E. In alle vier de woorden: kort of lang *oe*-vocalisme.

KAART IX.

Uit, buiten, sluiten, ruit.

1 450.000

KAART X.

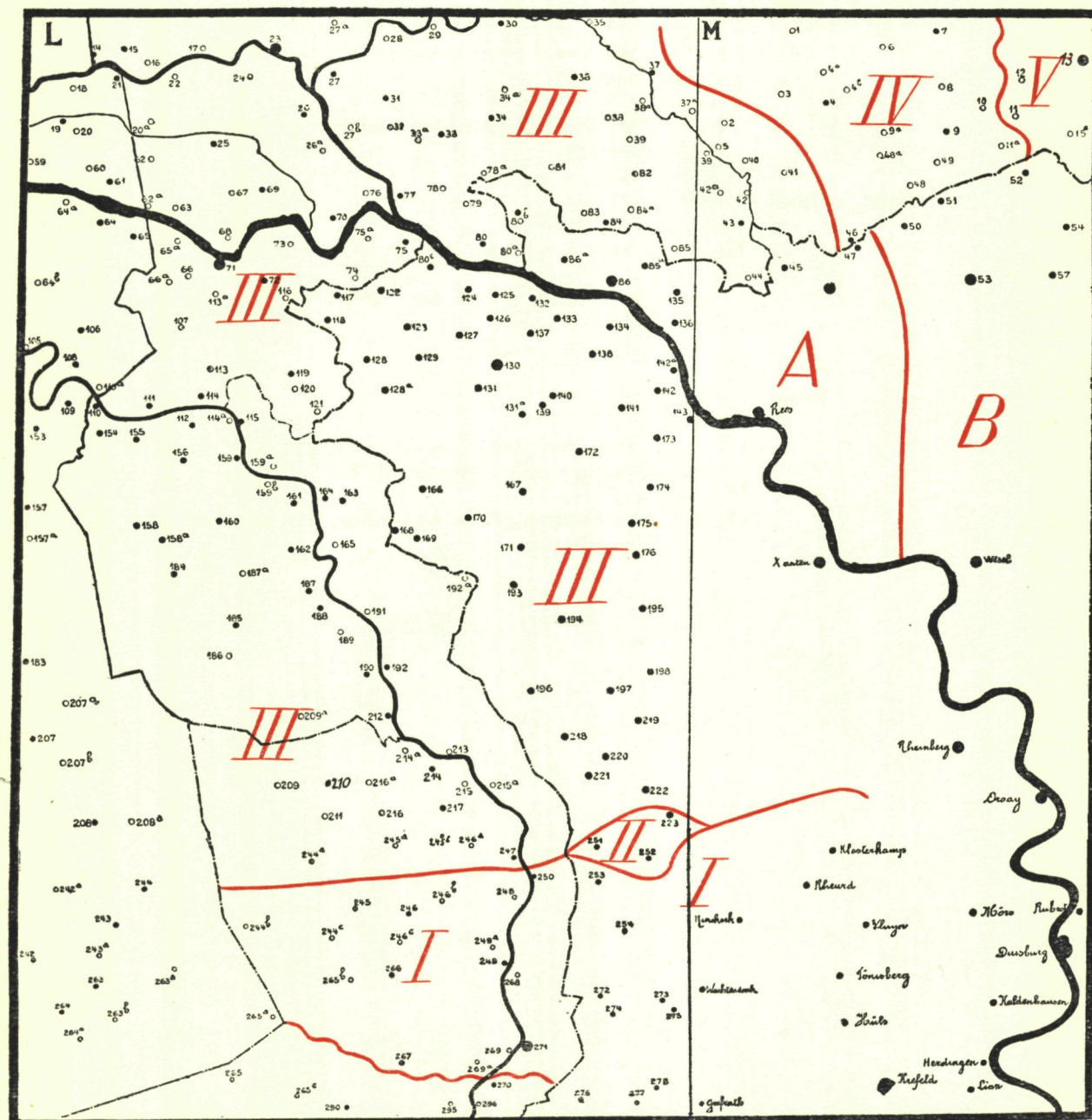
Snuit: I *snōēt*.II *snoet*.III *snüt*, doch *snoet* als nevenvorm in L. 69 en 71.IV *snoet* of *snoete*.V *snoete*.

Op m. Van Duitsch gebied ten Oosten van den Rijn geen gegevens.

Kruid en kruit: I *krōēt*.II *kroet*.III + IV *krüt*, doch *kroet* als nevenvorm in M. 9.V *kroet*.Op m. Op Duitsch gebied ten Oosten van den Rijn:
gebied A. *krüt*.
gebied B. *kroet*.**Bruid:** I *brōēt*.II *broet*.III + IV *brüt*, doch *bruut* als nevenvorm in L. 37 en M. 46
en *broet* als nevenvorm in M. 4.V *broet*.

Op m. Van Duitsch gebied ten Oosten van den Rijn geen gegevens.

KAART X.
Snuit, kruid(t), bruid.

KAART XI.

Tuin (= schutting): I + IV *tōēn*

II voor zoover bekend *tün*, doch *tuun* in L. 247.

III voor zoover bekend *tuun*.

Luis: I + L. 247 *lōēs*.

II *lūs*, doch *luus* in alle onderstreepte plaatsen.

III *lūs*, doch meermalen met een eenigszins gerekte *uu*-uitspraak.
Bovendien werd voor M. 9 en M. 46 *loes* als nevenvorm opgegeven.

IV *loes*.

KAART XII.

Bruin: I + Ia + V *brōēn*, doch *broen* in M. 44.

Ib + Ic *broen*, hetzij als eenige, hetzij als nevenvorm (naast *brün*).

II + III + IV *brün*, doch in een gedeelte van III en IV, n.l. ten Oosten van de stippellijn *bruun*.

Op m. Op Duitsch gebied:

A. *brün*.

B. *broen*.

C. *brōēn*.

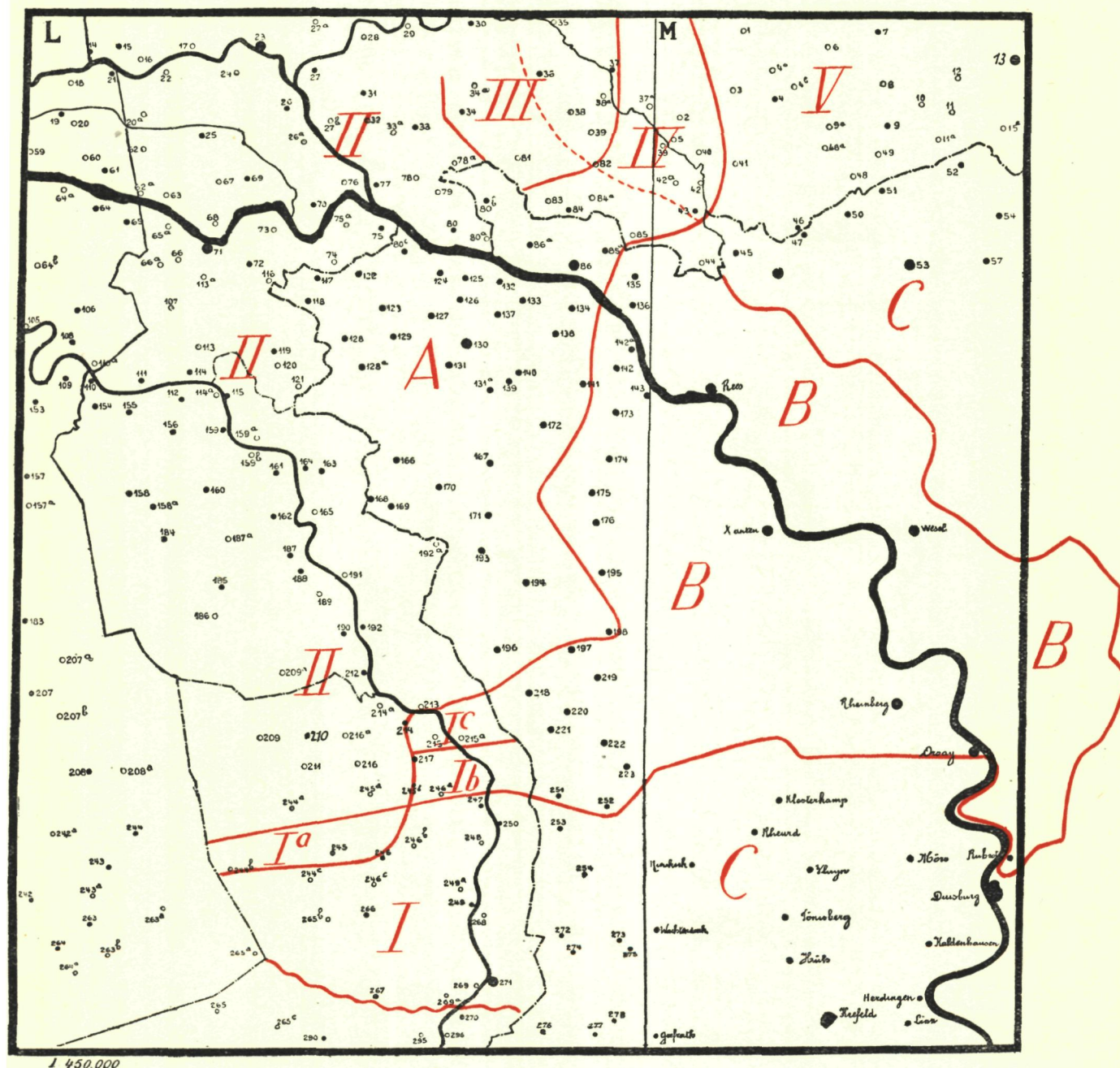
Tuischen: I + Ib + III + IV + V *toesen*.

Ia + Ic + II *tüsen*.

Snuiven: I + Ia + Ib + IV + V *snōēven*.

Ic + II + III *snuuven*. Ook in L. 217 uitsluitend *snuuven*. In Gelderland wordt voor L. 34, M. 40 en M. 46 *snuuven* en *snōēven* naast elkaar opgegeven.

KAART XII.
Bruin, tuischen, snuiven.

KAART XIII.

Gebruiken: I *gebrōēken*.

Ia *gebroeken*.

II + III *gebrūken*, doch *gebruken* in L. 37 en M. 4.

IV *gebroeken*.

Op m. Op Duitsch gebied:

A. *gebrūken*.

B. *gebroeken*.

Aluin: I + Ia *alōēn*, doch *aloen* in L. 215 en 217 en *aluun* als nevenvorm in L. 246.

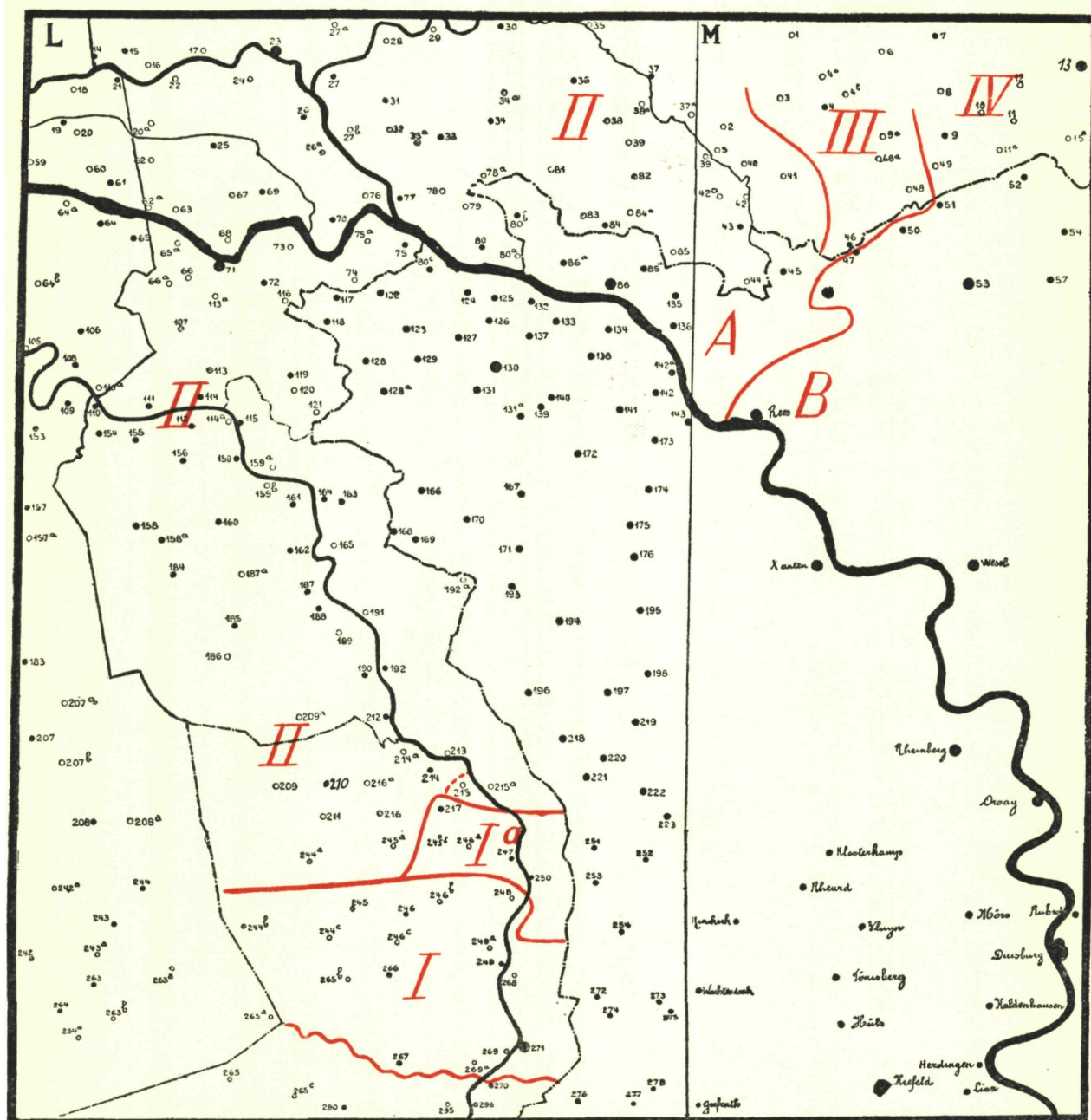
II *alün*, doch *aluun* in L. 34 en 37.

III + IV *alōēn*, doch *aluun* als nevenvorm in M. 9. Voor enkele plaatsen in Gelderland werd ook *aluin* opgegeven; het woord wordt hier echter weinig gebruikt.

Op m. Bij deze twee woorden kan ik voor de isoglossen in Oost-Gelderl. niet volledig instaan, wegens onvoldoende gegevens.

KAART XIII.

Gebruiken, aluin.

1:450.000

KAART XIV.

Tuimelen: I *tōēmelen*, doch *toemelen* in L. 269 en *tümelen* als nevenvorm in L. 271.

II + III *toemelen*, doch in III meestal *tümelen* als nevenvorm.

IV + V + VI *tümelen*.

VII *tuumelen*.

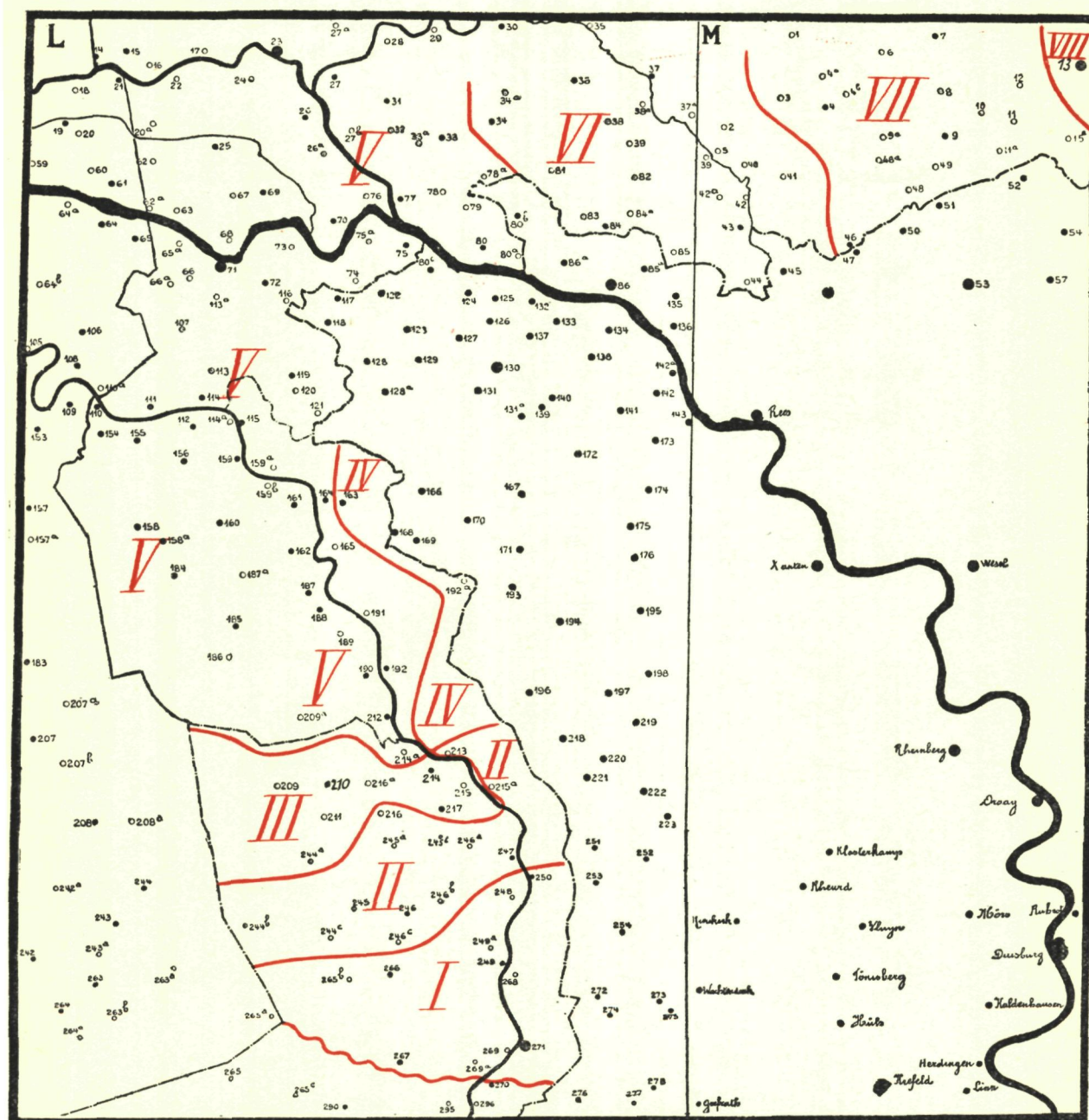
VIII *tómeln*.

Schuiven: I + II + IV + VI + VII + VIII *schōēven*, doch *schuuvven* als nevenvorm in L. 37, 81, 192a, 245a en 245b.

III + V *schuuvven*.

KAART XIV.

Tuimelen, schuiven.

1 450.000

KAART XV.

Schuim: I + VIII *schōēm*.

II + III + VI + VII *schoem*, doch *schüm* als nevenvorm in L. 84.
IV + V *schüm*.

Duim: In gebied I werd slechts *dōēm* genoteerd in L. 266; in gebied VIII alleen in M. 4, 9 en 46. In de buurt van M. 13 wordt *domn* gezegd.
Overigens:

I + II + III + VI + VII + VIII *doem*; bovendien *doem* in
L. 214a, terwijl voor L. 81 alleen maar *düm* wordt opgegeven.
IV + V *düm*.

Zuipen: I *zōēpen*, doch *zoepen* in L. 247 en 248.

II + V + VI + VII + VIII *zoepen*, doch *züpen* in L. 37 en 82.
III + IV *züpen*.

Kruipen: geheel als **zuipen**, doch *krüpen* in L. 81.

Buik: I *bōēk*, doch *boek* in L. 247, 248, 250.

II + VII + VIII *boek*.
III + IV + V + VI *bük*.

O p m. Op Duitsch gebied:

A. *schüm*.

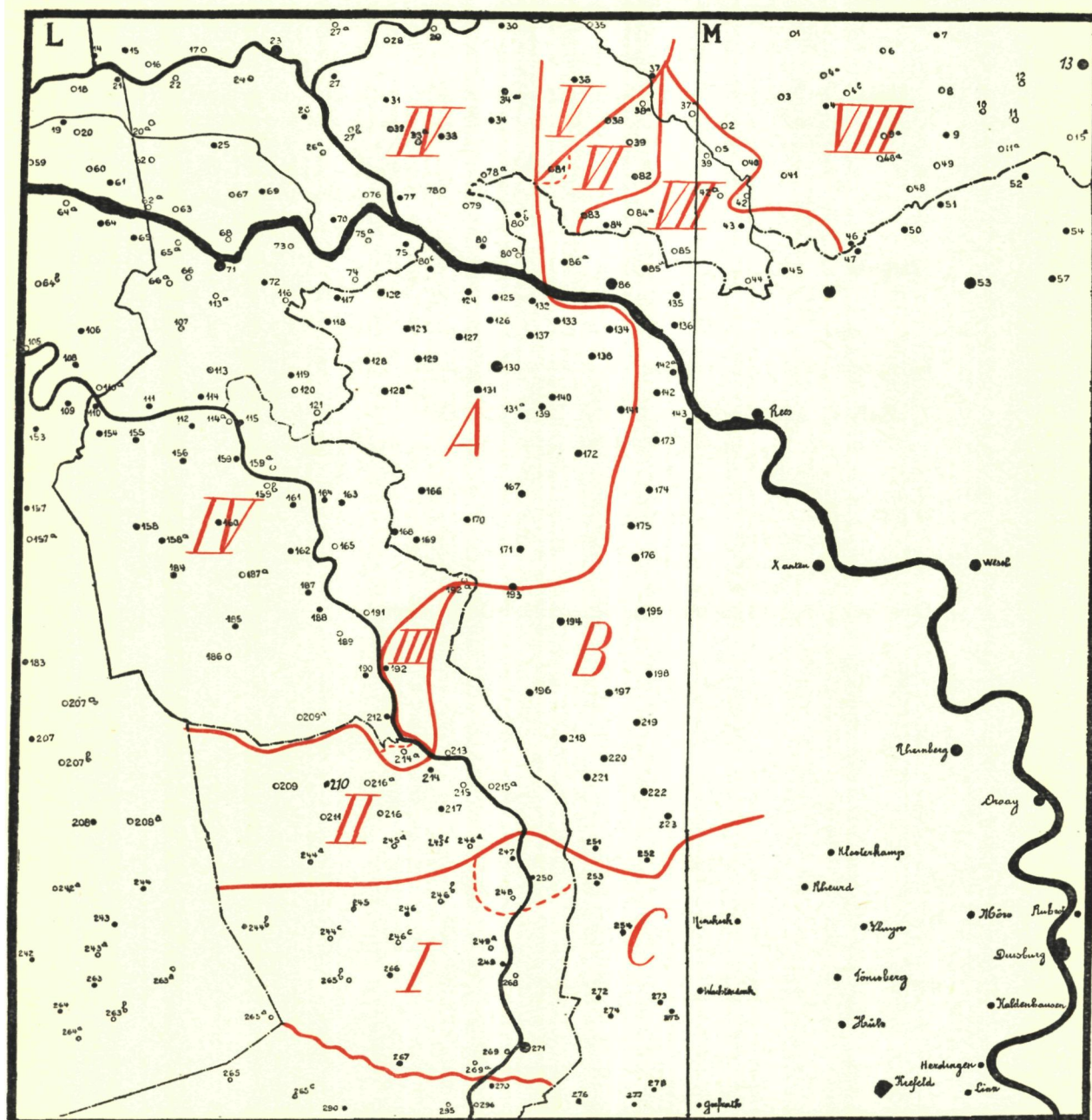
B. *schoem*, *zoepen*.

C. *schōēm*, *zōēpen*.

Overigens ontbreken mij voor dit gebied de gegevens.

KAART XV.

Schuim, duim, zuipen, kruipen, buik.

1 450.000

KAART XVI.

Kuil: I + II *koel*, doch *kōēl* in L. 266 en *kül* als nevenvorm in L. 192a.
 III *kül*, doch *kuul* in L. 32 en 36; *kuul* als nevenvorm in L. 37.
 IV *koel* in L. 82, 83 en 85; overigens *kōēl*; doch *kōēle* ten Oosten van de stippellijn.

Kuit: I *kōēt*, doch *kuut* in L. 271.

II *koet*.

III + IV *küt*, doch ten Oosten van de stippellijn wordt als regel *küte* opgegeven, soms (bijv. M. 4 en 11) *küten* met de vermelding, dat alleen het meerv. gebruikt wordt.

Voor Doetinchem L. 37 en Kotten (ten Z.O. van Winterswijk, M. 13) wordt de lange vorm *kuut* naast *kuute* opgegeven.

Op m. Op Duitsch gebied:

A. *küt*.

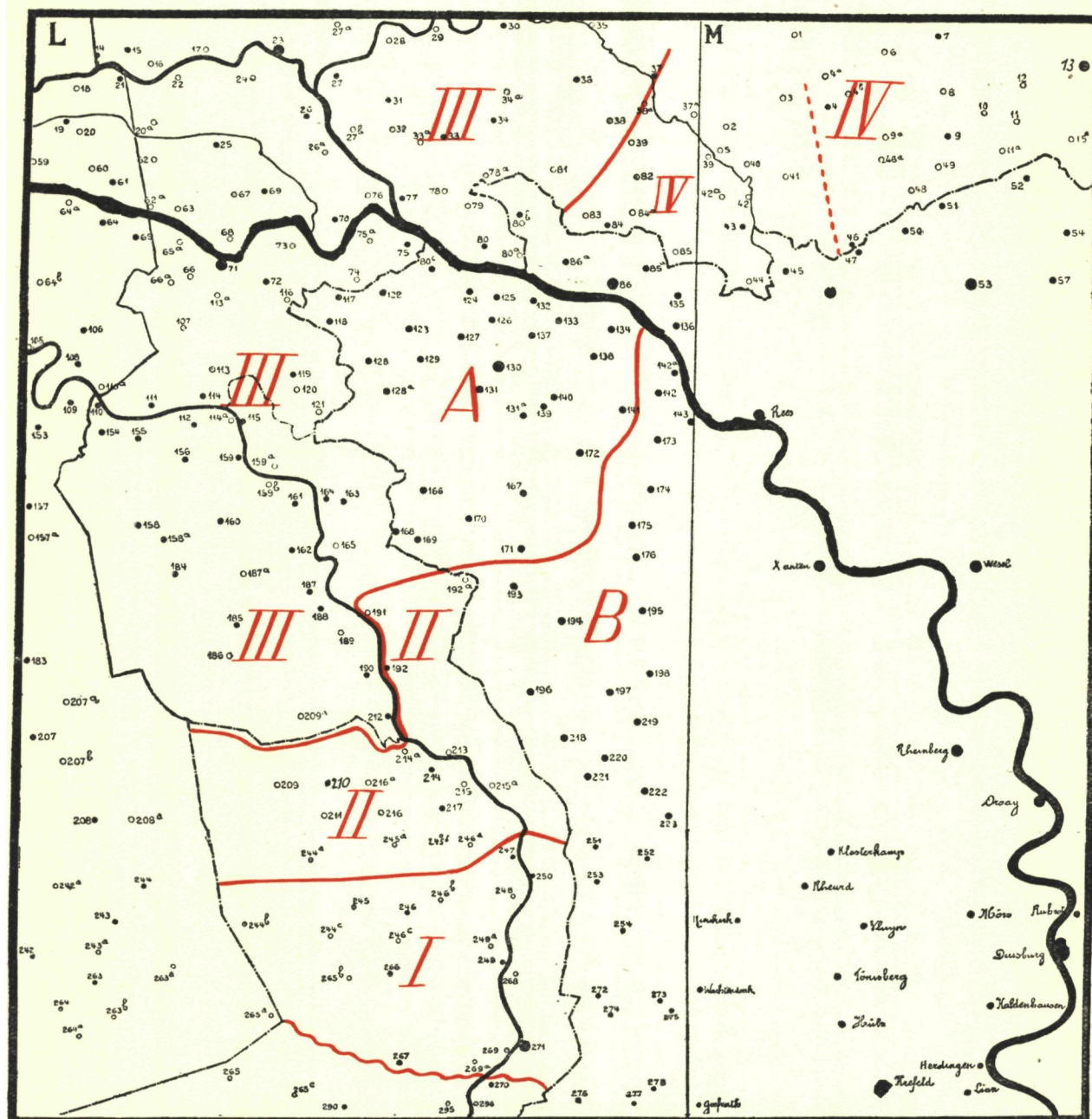
B. *koet*.

Voor het gebied ten Oosten van den Rijn bezit ik slechts een gegeven van Aldenrade (op den rechter Rijnsoever, tegenover Orsoy) waar *küt* gezegd wordt (zie D.D.G. VIII, blz. 103).

Op Duitsch gebied schijnt de enkelvoudsvorm van „kuit” weinig gebruikelijk te zijn; althans geeft Hanenberg in D.D.G. VIII, § 90 en § 215, van dit woord uitsluitend den meervoudsvorm op.

KAART XVI.

Kuil, kuit.

1 450.000

KAART XVII.

IN NOORD-LIMBURG EN LAND VAN CUYK.

Kuif: *kōēf* ten Z., *kuuf* ten N. van lijn 1.

Huif: *hōēf* ten Z. en O., *huuf* ten N. en W. van lijn 2.

Druif: *drōēf* ten Z. en O., *druuf* ten N. en W. van lijn 3.

Duif: *dōēf* ten Z. en O., *duuf* ten N. en W. van lijn 4.

IN OOST-GELDERLAND.

Kuif: *kuuf* ten W. van lijn 1.

Ten O. van lijn 1:

kōēf in L. 82, L. 83, L. 84, L. 85, M. 3, M. 40, M. 42 en in Slangenburg ten O. van L. 37.

kōēve in M. 4, M. 46 en in Breedenbroek ten N.W. van M. 46.

koef in M. 44, M. 9, M. 11a, M. 15a en in Kotten ten Z.O. van M. 13.

Huif: *huuf* ten W. van lijn 2, doch in M. 46 *huuve* naast *hoevekaore* = huifkar.

Ten O. van lijn 2:

hōēf in M. 3, M. 42, L. 85.

hoef in Kotten ten Z.O. van M. 13.

In M. 4, M. 9, M. 11a, M. 15a is het woord onbekend.

M. 44 geeft *hoef* en *hūf* naast elkaar op.

Druif: *druuf* ten W. en ten N. van lijn 3, doch M. 46 *drūf* naast *droef*.

Ten O. en ten Z. van lijn 3:

drōēf in M. 3, M. 42, L. 83, L. 84, L. 85.

Voor M. 9 werd *droeve* (zonder lengteteeken) opgegeven, voor M. 11a *droef*, voor M. 15a *droef* naast *druuve*, voor Kotten ten Z.O. van M. 13 *drōēve* naast *druuve*, doch 'ne *droef* = 'n tros bessen. Voor M. 44 wordt *droef* opgegeven, terwijl M. 46 *droef* naast *drūf* kent.

Duif: *duuf* ten W. van lijn 4.

Ten O. van lijn 4:

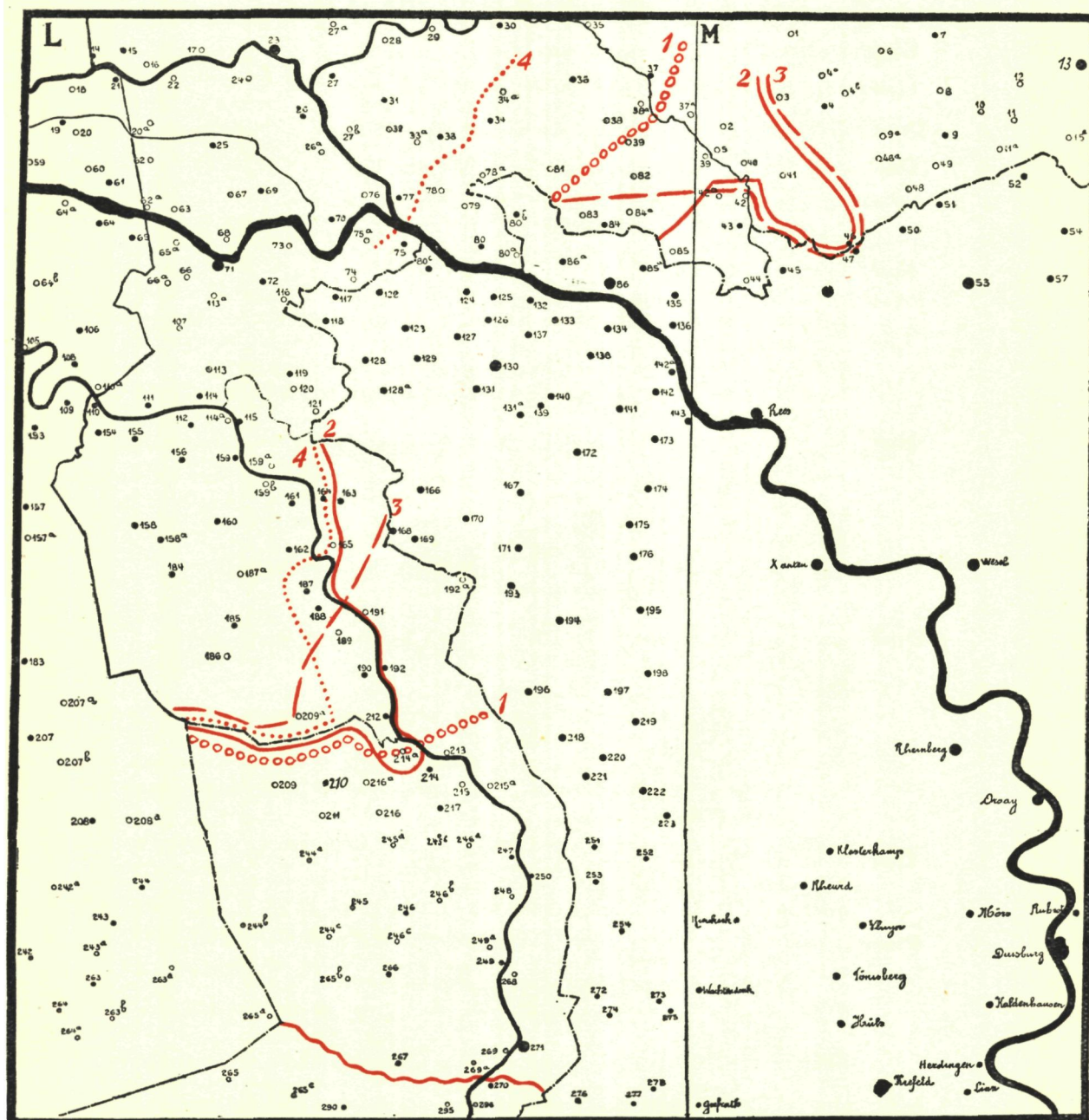
dōēf in L. 34, L. 36, Slangenburg ten O. van L. 37, L. 75, L. 78, L. 81, L. 82, L. 83, L. 84, L. 85, M. 3, M. 40, M. 42 en in Breedenbroek ten N.W. van M. 46.

Voor L. 37 werd *duuf* naast *dōēve* opgegeven.

dōēve in M. 46, M. 4, M. 9, M. 11a, M. 15a en in Kotten ten Z.O. van M. 13.

doef in M. 44.

N.B. Met behulp van deze gegevens kan men, zeker voor *kuif* en *duif*, vrij nauwkeurig nadere isoglossen trekken in het Oostgeldersche *oe*-gebied. Men denke om de bijzondere positie van M. 44.

1 450.000

KAART XVIII.

IN NOORD-LIMBURG EN LAND VAN CUYK.

Vuist: *vüst* ten N. en W., *voest* ten Z. en O. van lijn 1.
 In gebied I afval van de slot-*t* (dus *voes*); in gebied Ia wordt de slot-*t* zoo zwak uitgesproken, dat men vaak twijfelt of men ze hoort of niet.
Lange òē in L. 266 (*vōēst*) en L. 271 (*vōēs*).

Vuil: *vül* ten N. en W., *voel* ten Z. en O. van lijn 2.
vōēl in gebied I + Ia + II.
 L. 271 heeft *voel* als nevenvorm.

Pruim: *prüm* ten N., *proem* ten Z. van lijn 3.
prōēm in L. 250, 266, 267.
prōēm als nevenvorm in L. 268 en 269.

IN OOST-GELDERLAND.

Vuist: *vüst* ten W., *voes* of *voest* ten O. van lijn 1.
voest wordt opgegeven voor L. 34, voor Slangenburg ten O. van L. 37, voor M. 3, 9, 15a, 44, 46 en voor Kotten ten Z.O. van M. 13.
voes wordt opgegeven voor L. 36, 37, 81, 82, 83, 84, 85, voor M. 4, 11, 42 en voor Breedenbroek ten N.W. van M. 46.
 Voor L. 37 wordt *vōēs* en *vūūs* naast elkaar opgegeven.

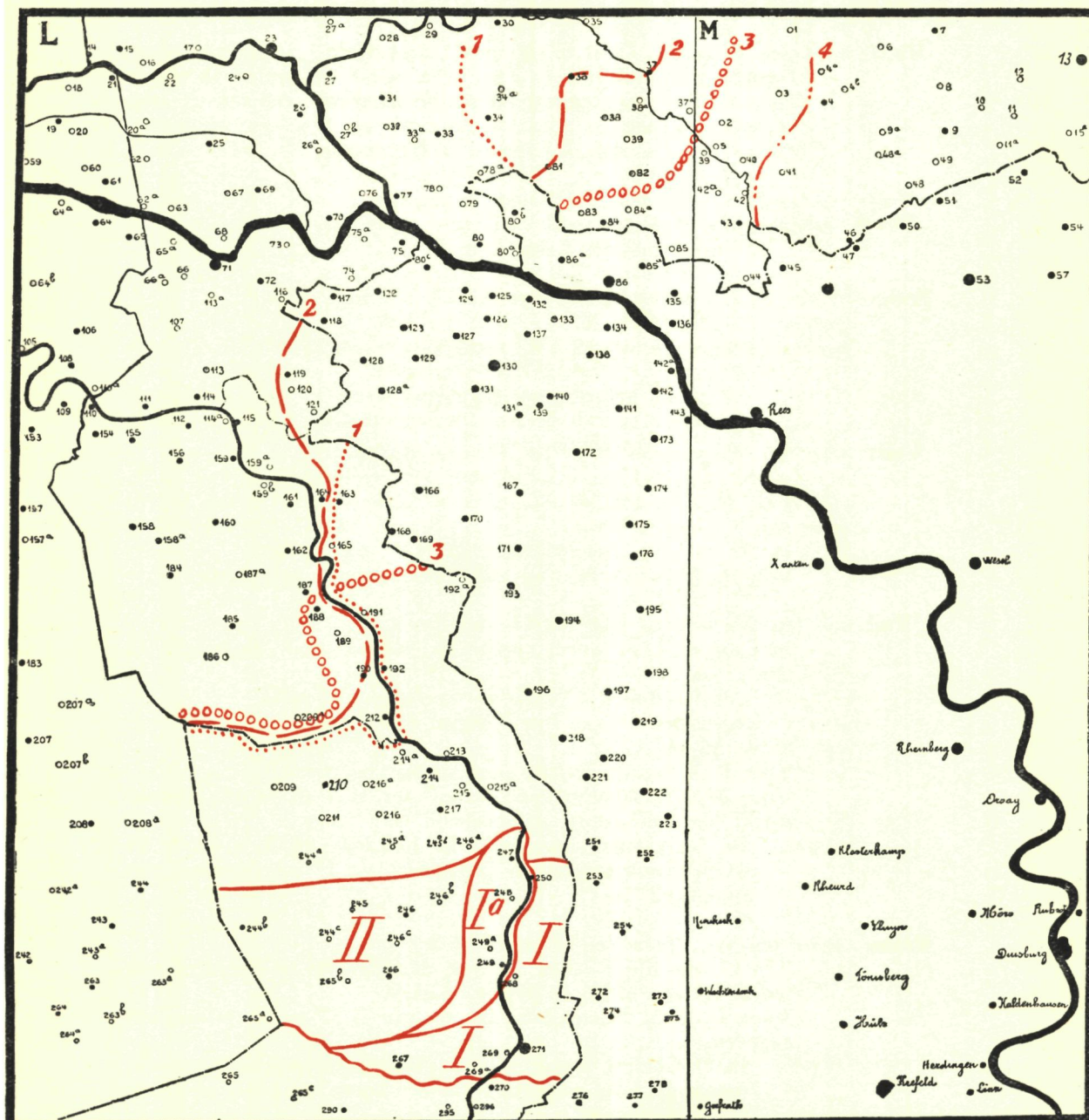
Vuil: *vül* ten W., *voel* of *vōēl* ten O. van lijn 2.
 In L. 36 en L. 81 wordt opgegeven: *vül* = „vuil”, doch *vōēl* = „lui”.
 In L. 36 bovendien: „vuilik” = *voele jong* of *vülik*.
 Overigens ten O. van lijn 2 overal *vōēl*, doch *voel* in L. 83, 84, 85 en M. 44.
 Voor L. 37 wordt *vōēl* en *vuul* allebei opgegeven.
 Voor M. 9 uitsluitend *vuul*, terwijl uit M. 4 en M. 15a gemeld wordt, dat het woord er onbekend is.

Op m. De beteekenis van „vuil” in N.-Limb. en L. v. Cuyk en wellicht ook meestal in O.-Gelderl. is: 1° rot (speciaal van eieren), 2° lui.

Pruim: *prüm* ten W., *proem* ten O. van lijn 3.
 Ten O. van lijn 4 echter *prōēme*, doch *prōēm* in Breedenbroek ten N.W. van M. 46 en *proem* in M. 9.
 Voor L. 37 en Slangenburg ten O. van L. 37 wordt *prüum* opgegeven.
 Op m. In O.-Gelderl. wordt in vele plaatsen onderscheid gemaakt tusschen *proem* = „pruim van een boom” en *prüm* of *pruim* = „tabakspruim”.

KAART XVIII.

Vuist, vuil, pruim (de vrucht).

1 450.000

KAART XIX.

Stuiken: *stüken* ten N. en W., *stoeken* ten Z. en O. van lijn 1; echter wordt ook in L. 155 *stoeken* opgegeven.

In L. 119, L. 75 en L. 69 wordt *stoeken*, in L. 71 *stüken* opgegeven.

Overigens geen gegevens uit dit gebied, zoodat een gedeelte van lijn 1 niet geheel vaststaat als isoglosse en daarom gestippeld is.

Op m. In L. 266 en L. 267, alsook in enkele plaatsen in O.-Gelderl. is „stuiken” = „stooten” niet bekend.

Struik: *strük* ten N. en W., *stroek* ten Z. en O. van lijn 2.

Echter: *ströek* ten Z. van lijn 3;

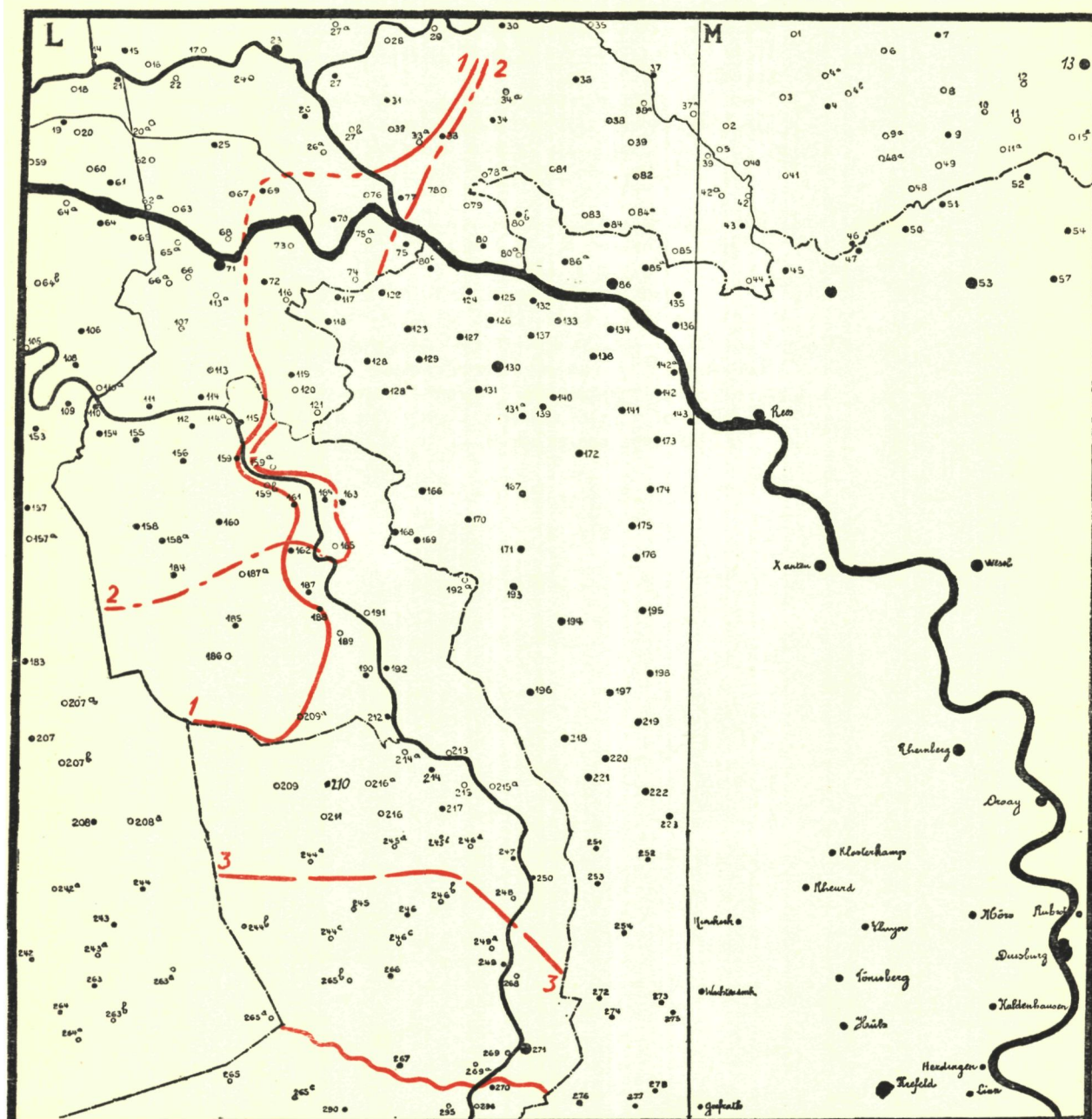
stroek in L. 155;

strük als nevenvorm in L. 188 en L. 192a;

strük in L. 37, L. 82 en M. 9.

Voor M. 11 en M. 15a wordt *strüke* opgegeven, doch voor Kotten ten Z.O. van M. 13 weer *stroek*.

Op m. Wegens gebrek aan gegevens voor de tusschenliggende plaatsen, kan ik de twee deelen van lijn 2 niet verbinden. L. 119 zegt echter *strük*.

1 450.000

KAART XX.

Schuilēn: I *schōēlen*, doch in L. 268 en L. 271 *schoelen* als nevenvorm. In L. 271 komt bovendien *schūlen* voor.

II + III *schoelen*, doch in L. 210 *schūlen* als nevenvorm.

IV *schūlen*, doch *schoelen* in M. 44.

V + VI *schuulen*, doch *schōēlen* in L. 82, M. 3 en in Breedenbroek ten N.W. van M. 46. In L. 37 *schōēlen* als nevenvorm.

N.B. Mijn *schuulen*-gegevens uit gebied VI zijn van M. 9, M. 11a, M. 15a en M. 15 (Kotten).

Ruim: I + II *ruum*, doch *rüm* in L. 269 en L. 271.

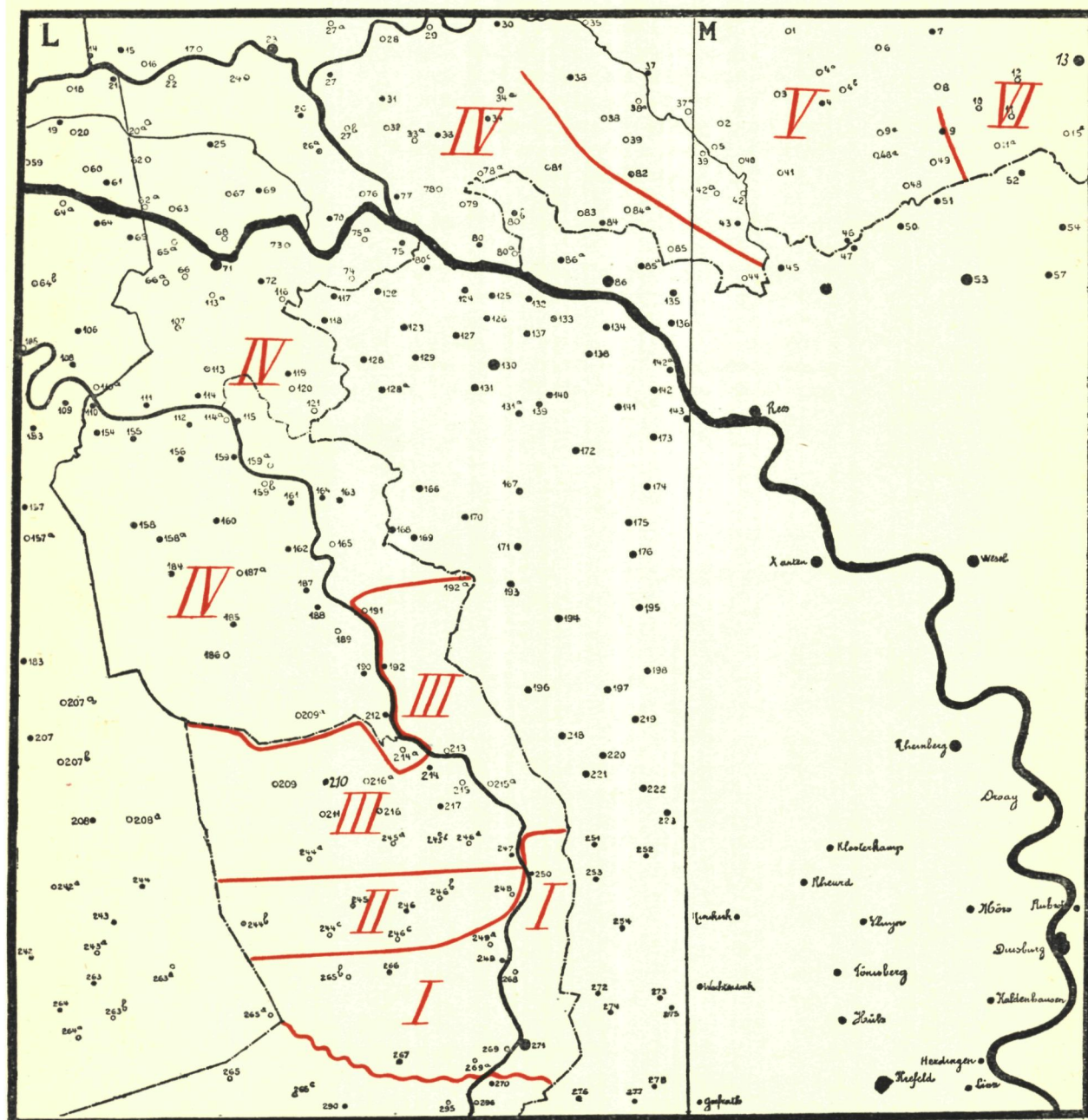
III + IV *rüm*.

V *ruum*, doch *rüm* in L. 36.

VI *rōēm*. In M. 9 *ruum* en *rōēm*.

Op m. Vergelijk de verkortingslijn (d.i. de grens tusschen gebied IV en V) dezer woorden in O.-Gelderl. met de verkortingslijn van „bruin” (krt. XII). Men denke eraan, dat ook bij „bruin” M. 44 verkorting heeft, n.l. *broen*.

KAART XX.
Schuilen, ruim.

1 450.000

KAART XXI.

KAART VAN HET HERTOGDOM KLEEF EN OMRINGENDE GEBIEDEN
(einde 17e eeuw).

Dit kaartje is in hoofdzaak ontleend aan de „Geschichtlicher Atlas der Rheinprovinz”. De loop van den Rijn beantwoordt echter aan den toestand van tegenwoordig. Verder is rekening gehouden met eenige historische bijzonderheden, vermeld door Ramisch (D.D.G. I), Neuse en Hanenberg (D.D.G. VIII).

A. Territoriale bijzonderheden (zwarte druk).

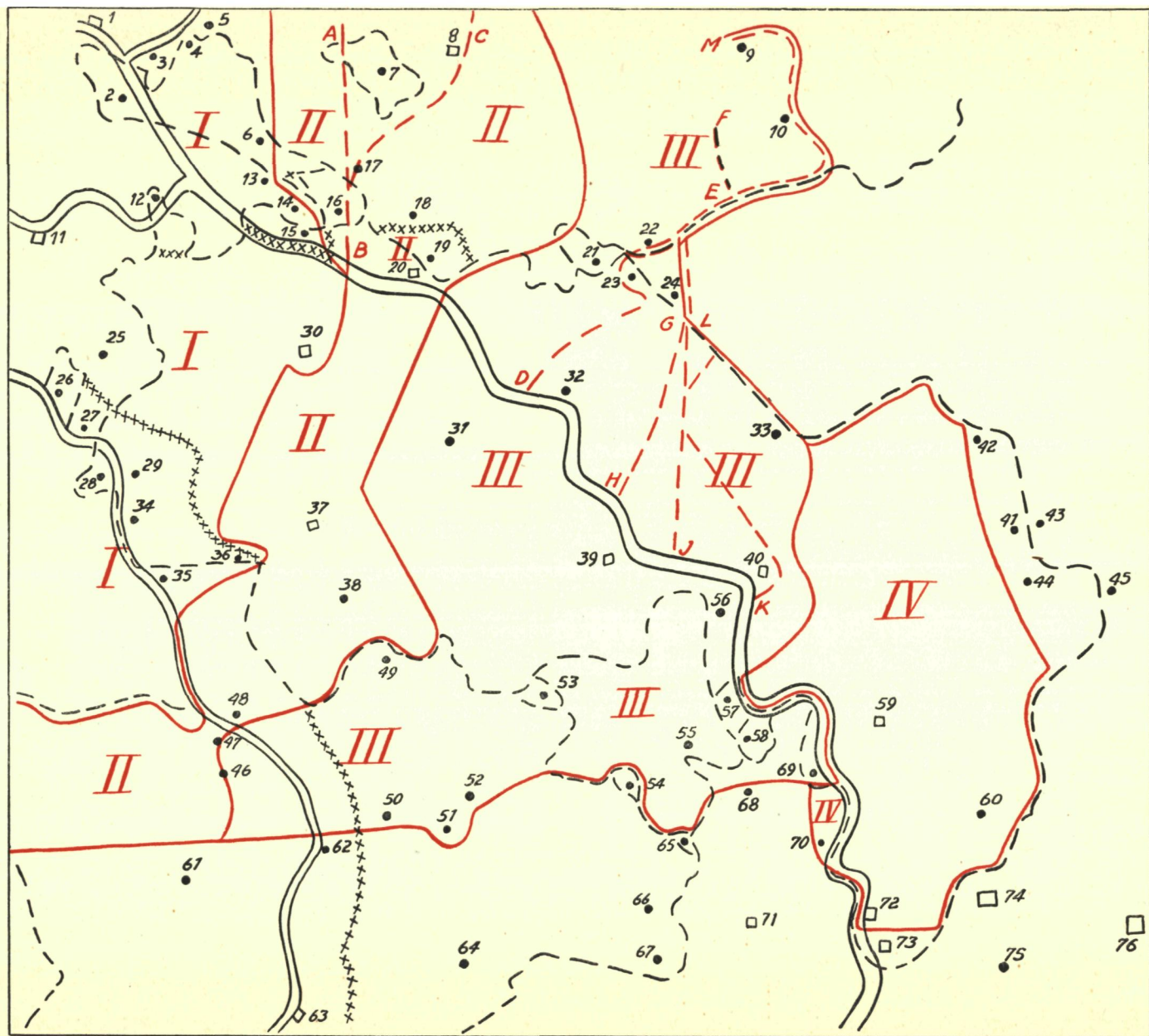
Zwarte gebroken lijnen (---) geven de historische landsgrenzen aan, zwarte kruisjeslijnen de tegenwoordige rijksgrenzen voorzoover die afwijken van de historische landsgrenzen.

Behalve het hertogdom Kleef ziet men op deze kaart het tot 't keurvorstendom Keulen behorende ambt Rheinberg, een gedeelte van het graafschap Mörs en groote gedeelten van het hertogdom Gelder en onderhoorige gebieden (de bannerijen van 's-Heerenberg, Wisch en Breedevoort, de heerlijkheid Anholt).

Men ziet, dat in de tegenwoordige provincie Gelderland plaatsen als Huissen (2), Zevenaer (6) en Wehl (7) tot het hertogdom Kleef behoorden, terwijl het bij Emmerik (20) gelegen Leegmeer (19) met omgeving vroeger onderhoorig was aan de bannerij van 's-Heerenberg.

Bijzondere aandacht vragen:

1. Anholt (21), een vrijheerlijkheid, ofschoon in nauw contact staande met de Achterhoeksche bannerijen.
2. Elten (16), een vrije Rijksabdij, thans Duitsch gebied.
3. Herwen (14) en Aardt (15) behooren tot Gelder, terwijl Lobith (15) Kleefsch was.
4. In de Betuwe is ook het dorpje Hulhuizen (12) nog Kleefsch.
5. Mook (26) is Kleefsch, terwijl Middelaar (27) Geldersch is.
6. Tot Kleef behooren ook: a) het rechtsgebied Gennep (29), waartoe o.a. het links van de Maas gelegen Oeffelt (28) gerekend wordt; b) de heerlijkheid Heyen (34); c) Siebengewald (36), dat tot de heerlijkheid Weeze (38) behoorde.
7. De heerlijkheid Hamb (53) maakte aanspraak op den titel Rijksheerlijkheid, doch Kleef en Keulen (Rheinberg) deden er allebei rechten op gelden.
8. Hörstgen (54) en Rayen (65) zijn gedeeltelijk van Geldern, gedeeltelijk van Mörs afhankelijk, terwijl Hörstgen bovendien tot einde 18e eeuw aanspraak op maakte rijksleen te zijn.
9. Budberg (58) wordt door Rheinberg en Mörs samen bestuurd; ook Ossenberg (57) heeft zoowel met Rheinberg als Mörs relaties.
10. Orsoy (69), de laatste *hüs*-plaats links van den Rijn, behoort tot het hertogdom Kleef; Baerl (70), de laatste *üt*-plaats, echter tot het graafschap Mörs.

Schaal 1 : 440.000.

B. Lijst der plaatsnamen.

1. Arnhem	27. Middelaar	53. Hamb
2. Huissen	28. Oeffelt	54. Hörstgen
3. Westervoord	29. Gennep	55. Rheinberg
4. Nijgraaf	30. Kleef	56. Büderich
5. Lathum	31. Calcar	57. Ossenbergr
6. Zevenaar	32. Rees	58. Budberg
7. Wehl.	33. Ringenberg	59. Dinslaken
8. Doetinchem,	34. Heyen	60. Sterkrade
9. Lichtenvoorde	35. Afferden	61. Horst
10. Bredevoort	36. Siebengewald	62. Arcen
11. Nijmegen	37. Goch	63. Venlo
12. Hulhuizen	38. Weeze	64. Wachtendonk
13. Aerd	39. Xanten	65. Rayen
14. Herwen	40. Wesel	66. Schaephuizen
15. Lobith	41. Schermbeck	67. Tönisberg
16. Elten	42. Dämmerwald	68. Rheinkamp
17. Beek	43. Alt-Schermbeck	69. Orsoy
18. 's-Heerenberg	44. Gahlen	70. Baerl
19. Leegmeer.	45. Dorsten	71. Mörs
20. Emmerik	46. Meerlo	72. Ruhrort
21. Anholt	47. Wansum	73. Duisburg
22. Dinxperlo	48. Well	74. Oberhausen
23. IJsselburg	49. Kevelaer	75. Mülheim
24. Werth	50. Walbeck	76. Essen
25. Groesbeek	51. Pont	
26. Mook	52. Geldern	

C. Dialectische bijzonderheden (roode druk).

Hiervoor verwijs ik, behalve naar eigen onderzoek, naar de *muus/huis*-kaart van Dr. Kloeke, naar het kleine *bruin/huis/uit*-kaartje in Aubin-Frings-Müller: Kulturströmungen und Kulturprovinzen in den Rheinlanden (Bonn 1926) blz. 123 en verder naar Ramisch (D.D.G. I, blz. 32), Hanenberg (D.D.G. VIII, blz. 230) en Neuse (D.G. VIII, blz. 139 en 140).

De niet-gebroken roode lijnen geven achtereenvolgens de *muus/moes*-, de *bruun/broen*-, de *huus/hoes*- en de *uut/oet*-grens aan. Gebied I heeft dus in alle vier dezer woorden *uu*-vocalisme, gebied II in de drie laatste, gebied III in de twee laatste en gebied IV slechts in het laatste woord.

Op m. Gebied IV heeft in oorspronkelijk gesloten sylbe steeds korte *oe*, dus *hoes*, *moes*, *loes*, *kroet*, *broet*, *voes* (= vuist), *toesen* (= ruilen) enz.

Aan Neuse (D.D.G. VIII) ontleen ik nog enkele gegevens voor het Kleefsche gebied rechts van den Rijn, zoodat ik voor dit gedeelte van nog 6 andere *ui*-woorden de *uu/oe*-grens kan teekenen (gedeeltelijk met behulp van eigen gegevens doorgetrokken op Nederl. gebied in den Achterhoek).

De gebroken roode lijnen stellen de volgende grenzen voor:

lijn A.B. *züpen/zoepen*.

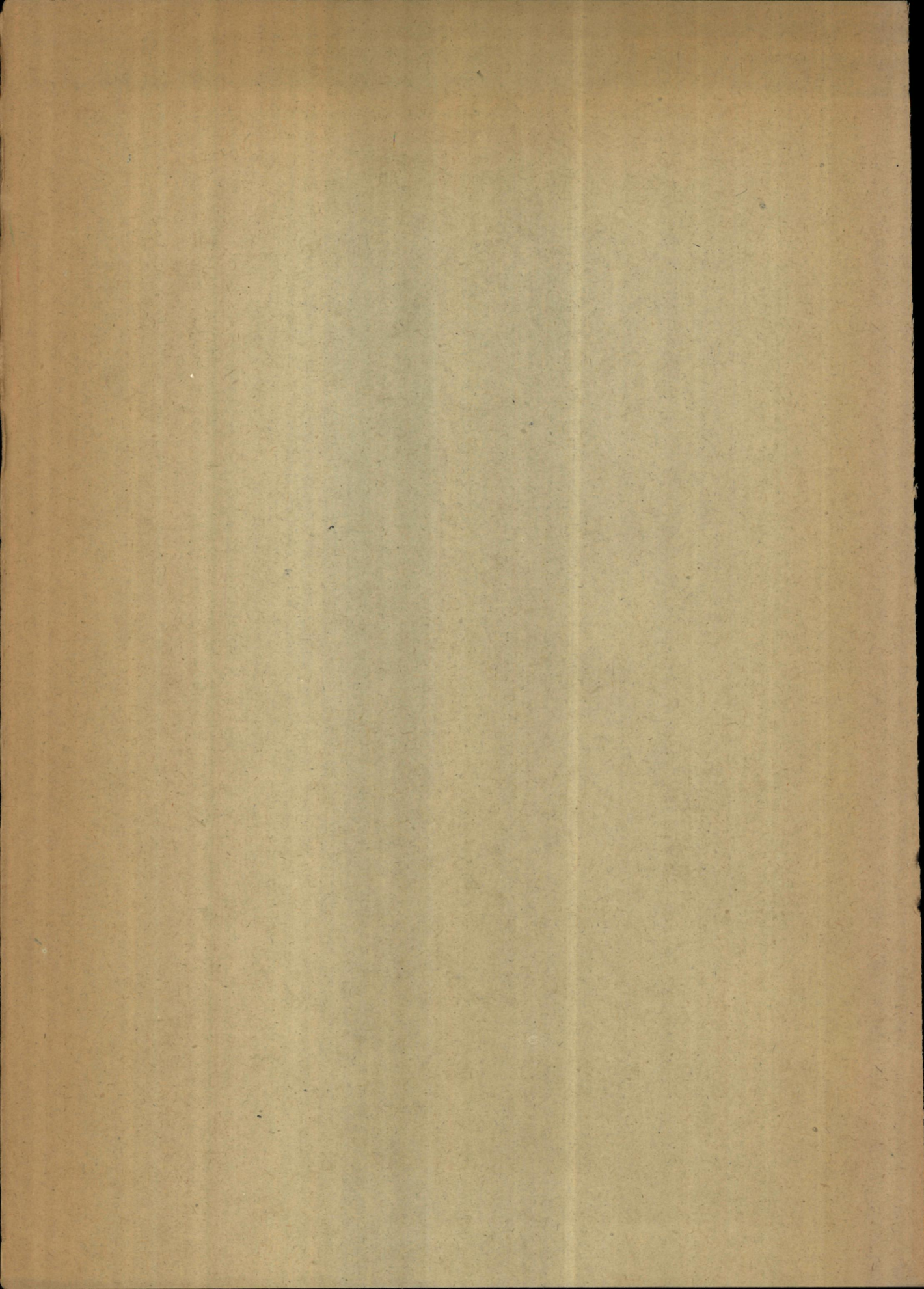
lijn C.B. *schüm/schoem*.

lijn F.E.D. *gebrüken/gebrouken*.

lijn G.H. *duuzend/doezend (dauzend)*.

lijn G.J. *krüt/kroet*.

lijn M.E.L.K. *büten/boeten*.

DRUK GEBRS. VAN AELST (E. VAN AELST) MAASTRICHT